

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

TÜRKİYE'DE DEVLETÇİLİK UYGULAMALARI (1929-1939)

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı

Nusret Erce BATUR

Tez Danışmanı

Yrd.Doç.Dr. Ahmet Emin YAMAN

ANKARA-2008

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

TÜRKİYE'DE DEVLETÇİLİK UYGULAMALARI (1929-1939)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Yrd.Doç.Dr. Ahmet Emin Yaman

**Tez Jürisi Üyeleri
Adı Soyadı**

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi:.....

Yukarıdaki Sonucu Onaylarım

**Prof.Dr.Temuçin Faik Ertan
Enstitü Müdürü**

ÖZET

Türkiye'de, 1929-1939 yılları arasında, dönemin içsel ve dışsal koşulları nedeniyle karşılaşılan ekonomik zorlukların üstesinden gelip, ekonomik bağımsızlığa ulaşmak için devletçilik etkin bir politika aracı olarak kullanılmıştır. Çalışmamızda söz konusu dönemdeki devletçilik uygulamaları, iktisadi boyut esas alınarak incelenmiş; oluşum koşulları, sonuçları ve sonraki döneme etkileri anlatılmıştır. Tezin araştırma aşamasında, öncelikli olarak savaş sonrası dönemin ekonomik görünümü incelenmiş, devletçiliğin ülkeyi düze çıkaracak bir politika aracı olarak kullanılmasının temellerini hazırlayan nedenler sorgulanmıştır. Dünya Ekonomik Bunalımı'nın Türkiye'ye yansımaları ve seçilen ekonomik politikalar üzerindeki etkisi de araştırmamızın önemli bir bölümünü oluşturmuştur.

Devletçilik, Türkiye'de hala tartışılan bir kavramdır. İncelemeler, dönemin devletçilik uygulamalarının ideolojik kaynaklı, önceden planlanıp uygulamaya konulan bir sistem değil, pragmatik bir çözüm olarak benimsendiğini göstermektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında amaçlanan sanayileşme, hızlı kalkınma ve ekonomik bağımsızlık hedeflerine 1930'lara gelindiğinde hala ulaşamamıştır. Savaş yorgunu halk, zorlu ekonomik koşullarla giderek mutsuzlaşmıştır. 1923-1929 yılları arasında uygulanan liberal politikaların gelişmiş ülkeleri yakalamakta yeterli olmadığı görülmüş, bu politikalarda ısrar edildiği müddetçe rejimin temellerinin zayıflayacağı da anlaşılmıştır. Bu durum, iktisat politikalarında köklü bir değişikliği kaçınılmaz hale getirmiş ve böyle bir ortamda devletçilik çıkış yolu olarak görülmüştür. Ancak, devletçi politikalar sistemli ve standart bir şekilde uygulanmamış, sektörlerin ihtiyaçlarına göre farklılık göstermiştir. Bütün bunlardan çıkardığımız sonuç, 1929-1939 yılları arasında Türkiye'de devletçiliğin teorik ve ideolojik bir yaklaşımla değil, günün koşullarında gerekli görüldüğü için, pragmatik bir yaklaşımla kullanıldığıdır

ABSTRACT

Etatism had been used as an effective political instrument in Turkey between 1929 and 1939 in order to achieve economic independence by overcoming the economic difficulties stemming from the internal and external circumstances. This study examines the etatism practices, mainly from the economic perspective, during the above mentioned period, and explains the underlying factors, outcomes, and effects on the subsequent period. The author primarily analyses the post-war economic situation and questions the events that lead to etatism as a remedy to the economic problems of the country. The Great Depression's effects on Turkey and on the choice of economic policies constitute another essential part of our study.

Etatism has been a disputable concept in Turkey. Our research showed that the use of etatism as an economic policy between 1929 and 1939 was not ideological or a pre-planned system but it was a pragmatic solution. The goals of industrialization, rapid development and economic independence aimed at the first years of Turkish Republic, could not be achieved till 1930s. Turkish nation, exhausted by the war, got more and more discontent due to bad economic condition. It was understood that the liberal economic policy applied between 1923 and 1929 was not sufficient to catch up with the developed countries and that insisting on using liberal policies would weaken the regime. A radical shift in economic policy approach became indispensable and etatism was seen as a way out in such a situation. However, etatism was not applied systematically and uniformly; and applications varied according to the needs of different industries. Therefore, we conclude that etatism was not used with an ideological but used with a pragmatic approach to answer the needs of the day in Turkey between 1929 and 1939.

ÖNSÖZ

Geleneksel olarak, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye'de izlenen iktisat politikaları iki döneme ayrılmaktadır: 1923-1930 veya 1931 arası "liberal" dönem, sonraki yıllar ise "devletçi" dönem olarak nitelendirilmektedir.

Ancak, bu "dönemlere ayırma" konusunda bir görüş birliğinin sağlandığını iddia etmek zordur. Bu çalışmada, dönemin ekonomik politikaları 1923-1929 arası ve 1929-1939 arası dönem olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir. Tezimizin konusu 1929-1939 dönemi olmakla birlikte, konunun daha iyi aktarılabilmesi için 1923-1929 arası dönem de ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılacaktır.

Bilindiği üzere, dünya 1929 yılında belki de en önemli ekonomik krizini yaşamıştır. Bu bunalımın kaçınılmaz olarak genç Türkiye Cumhuriyetine de önemli etkileri olmuştur. Bu yıldan itibaren devletin ekonomik hayattaki ağırlığının artmaya başladığı görülür. Devletçi uygulamaların dozunun ise, aşağıdaki bölümlerde de inceleneceği üzere 1936-1937 yıllarında adeta zirveye çıktığı gözlenmektedir. Bu ayrımın farkında olunmakla birlikte, bu çalışmada devletçi uygulamalar 1929-1939 arasında bir bütün olarak ele alınacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden aldığı ekonomik miras aktarılmaya çalışılacaktır. Askeri bir savaş kazanmış olan ulusun, bir anlamda ikinci savaşı olan ekonomik savaşının başlangıç yılları incelenecek ve sonuçları değerlendirilmeye çalışılacaktır. İkinci bölümde, dünya ekonomisi üzerinde de önemli etkileri olan ve Türkiye'de de devletçiliğe geçişi hızlandıran Dünya Ekonomik Buhranı incelenecek ve buhran sonrası uygulamaya konulan ve buhrana anlık bir tepki niteliğinde olan ekonomik politikalar incelenecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, “Devletçilik” bir kavram olarak incelenmeye çalışılacak, ardından 1930’lu yılların başında devletçilik üzerine önemli entelektüel tartışmalar başlatan Kadro Dergisi ve onun devletçilik kavramı hakkındaki görüşleri aktarılacak, 1929-1939 yılları arasında uygulanan ve “devletçi politikalar” olarak nitelendirdiğimiz uygulamalar, sektörel alt başlıklar halinde incelenecektir. Devletçi politika uygulamalarına, seçilen tesisler örnek alınarak değinilecektir. Son bölümde ise bu politikaların sonuçları, çeşitli istatistiki bilgilerin de yardımıyla değerlendirilerek, “devletçi dönemin” başarısı hakkında bir önermede bulunulmaya çalışılacaktır.

Kuşkusuz, devletçi uygulama sadece iktisadi boyuta indirgenemez. Bu çalışmada devletçiliğin iktisadi boyutunun yanı sıra sosyal boyutu da yer alacaktır. Hukuksal boyut ise yeni kurulan ve “devlet eliyle” belli hedeflere ulaşmayı gözetten bir yapıda diğer tüm boyutlardan soyutlanamayacak ölçüde onlarla iç içe geçmiş durumdadır.

Tezimi hazırlamamda bana yardımcı olan danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin YAMAN’a, bana her türlü desteği veren anneme ve babama, gerek tezin oluşturulması aşamasında, gerekse de düzeltme aşamasında bana özveriyle yardımcı olan arkadaşım Özgül ATILGAN AYANOĞLU’na, istediğim kaynaklara kolaylıkla ulaşmamı sağlayan aile dostumuz Yusuf DAĞ’a, her konuda öğrencilerine yardımcı olmaya çalışan Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü çalışanlarına, özellikle de öğrenci işleri şefi Fatma MESCİ’ye, teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ.....	V-VI
GİRİŞ.....	1-15

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA EKONOMİ

1. Türkiye İktisat Kongresi ve Ekonomik Politika.....	16-43
A) Tarım Politikaları.....	16-19
B) Sanayi Politikaları.....	19-29
C) Finansal - Mali Politika ve Yabancı Sermaye.....	29-35
D) Dış Ticaret ve Gümrük Politikaları.....	36-37
E) Kurulan Mali Kurumlar.....	37-40
F) Ulaştırma Politikaları.....	40-43
2. İzlenen Politikaların Değerlendirilmesi.....	43-51

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA EKONOMİK BUNALIMI VE TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

1. 1929 Yılındaki Ekonomik Durum Ve Buhranın Ortaya Çıkışı.....	56-60
2. Buhrana Karşı İzlenen Ekonomik Politika.....	60-66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVLETÇİLİĞE GEÇİŞ VE UYGULANAN DEVLETÇİ POLİTİKALAR (1929-1939)

1. Devletçilik Kavramı.....	67-80
A) Kuramsal Açıdan Devletçilik Kavramı.....	67-68
B) Osmanlı Devleti'nde Devletçilik.....	69-70
C) Türkiye Cumhuriyeti Devletçiliği.....	70-80
2. Kadro Hareketi.....	80-90
A) Kadro	80-83
B) Kadro Hareketinin Devletçilikle İlgili Görüşleri.....	83-90
3. Dış Ticaret, Gümrük Ve Finans Politikaları.....	90-95
4.Yabancı Sermaye Ve Yabancı Şirketlerin Millileştirilmesi.....	95-99
5.Maliye Politikaları.....	99-103
6. Sanayi Politikaları.....	103-145
A) Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Öncesi Gelişmeler.....	103-109
B) Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı.....	110-142
a) Planın Hazırlanması ve İçeriği.....	110-122
b) Planın Uygulanması.....	122-142
i-) Karabük Demir-Çelik Fabrikası.....	127-130
ii-) Nazilli Basma Fabrikası.....	130-133
iii-) Bursa Merinos Dokuma Fabrikası.....	133-136
iv-) İzmit Kağıt Fabrikası.....	136-138
v-) Değerlendirme.....	138-142
C) İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı.....	142-145
7. Tarım Politikaları.....	145-154

8. Ulaştırma Politikaları.....	154-157
---------------------------------------	----------------

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEVLETÇİ POLİTİKALARIN SONUÇLARI

1. Genel Ekonomik Göstergeler-Sonuçlar.....	158-161
--	----------------

2. Sanayi.....	161-165
-----------------------	----------------

3. Tarım.....	165-167
----------------------	----------------

4.Dış Ticaret Ve Gümrük.....	167-169
-------------------------------------	----------------

5. Ulaştırma.....	169-172
--------------------------	----------------

6. Maliye, Yabancı Sermaye Ve Finans.....	172-174
--	----------------

SONUÇ.....	175-178
-------------------	----------------

KAYNAKÇA.....	179-188
----------------------	----------------

ÖZGEÇMİŞ.....	189
----------------------	------------

EK: Sümerbank Kanunu

GİRİŞ

18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de başlayan Sanayi Devrimi, yeni mal ve hizmetler, yeni üretim ilişkileri ve yaşama biçimleri yaratırken, eskileri de yıkıp ortadan kaldırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ise bu teknoloji devriminin olumlu etkilerinden uzak kalmıştır.¹

Devletin gerileme sürecine girmesi, Sanayi Devrimi’nden çok daha önceki yıllara uzanmaktadır. Osmanlı Devleti’nin denizlerde üstünlük kurma gayretleri daha Kanuni Sultan Süleyman döneminde aksamaya başlamıştı. Devletin sınırlarının çok genişlemesi de, uzun, yorucu ve pahalı seferlere yol açmış; kazanılan savaşlar dahi büyük külfetler getirmeye başlamıştı. Osmanlı ordusu, sömürgelerden aktardıkları kaynaklarla zenginleşen Batılı devletlerin orduları karşısında gün gün gerilemiştir.²

16. yüzyıldan itibaren batılı devletlerin tüccarlarına, siyasi dostluk kazanmak, onları Doğu Akdeniz’e çekebilmek, ticareti özendirmek gibi amaçlarla verilen kapitülasyonlar, devletin siyasi gücünün gerilediği 17. ve 18. yüzyıllardan itibaren giderek alanını genişletmiştir. 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu ayrıcalıklar, devletin kendi yurttaşlarına sağladığı hakların çok çok önüne geçmiş; Osmanlı tüccarları yabancı tüccarlarla rekabet edemez duruma düşmüşlerdir.³

16. yüzyılın sonlarına doğru başlayan iktisadi bunalım, 17. yüzyıl boyunca sürmüş, özellikle kırsal alanları etkilemiştir. Celali isyanlarıyla yaygınlaşan güvensizlik ortamı, merkezi devletin yeni uygulamaları ve devlet adına vergi toplayan kesimlerin üreticiler üzerindeki baskısı, bunalımı daha da derinleştirmiştir. Siyasi açıdan 17. ve 18. yüzyılların temel özelliği, Batı Avrupa’nın tersine, Osmanlı’da merkezi devletin gücünü yitirmesidir. Ortaya çıkan iktidar boşluğu

¹ Gülten Kazgan, **Tanzimat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s.16

² Yalçın Acar, **Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar:1923-1963**, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No:45, 1991, s.2.

³ Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisat Tarihi 1500- 1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s.178- 179.

taşıraa ortaya çıkan yeni güç odakları tarafından doldurulmuştur.⁴ Bu süreçte, Merkantilizmi dahi sermaye birikimi aracına dönüştürememiş olan İmparatorluk, başına buyruk ayanların yarattığı çalkantılar içinde yaşayan, eski silah üstünlüğünü yitirmiş, bilgisiz ve milliyetçi akımlarla parçalanma sürecine girmiştir.⁵

19. yüzyıl başında, Avrupa tarzı bir ıslahat yapmayı hedefleyen ve Nizam-ı Cedit adlı düzenli bir ordunun temelini atmaya çalışan III. Selim, önce tahttan indirilmiş (1807), sonra da öldürülmüştür.(1808).⁶ Yerine geçen II. Mahmut'un karşısında ise iki önemli sorun vardır. İlki, Sanayi Devrimi'yle birlikte batılı devletlerin iktisadi ve askeri alanda büyük bir sıçrama yapması ve kurduğu üstünlük; ikincisi ise 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak'ın bir sonucu olarak, ülke içinde ayanların gücünün zirveye çıkmasıdır.⁷

Merkezi devletin gücünün tükenmesine verilecek belki de en önemli örnek Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bir türlü durdurulamamasıdır. Mehmet Ali Paşa'ya karşı zor duruma düşen Osmanlı Devleti, İngiltere'nin desteğini sağlayabilmek için kapitülasyonları koruyan ama İngiliz tüccarları için mevcut bütün gümrük vergilerinin yerine, ihracatta yüzde 12 ve ithalatta yüzde 5'lik yeni bir gümrük tarifesi koyan bir serbest ticaret anlaşması teklif etmiştir. Balta Limanı Antlaşması olarak bilinen bu anlaşmayla sağlanan hakları diğer bütün Avrupa Devletleri de talep etmişlerdir. 1838 ve 1841 yılları arasında benzer serbest ticaret anlaşmaları diğer bazı Avrupa ülkeleriyle de imzalanmıştır.⁸ Balta Limanı anlaşması ile Osmanlı Devleti, Avrupa'nın açık pazarı haline gelmiştir.⁹

⁴ Pamuk, a.g.e., s.182.

⁵ Kazgan, a.g.e, s.16-17. (Merkantilizm: 16 ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da kabul gören bir ekonomik sistemdir. Merkantilist düşünceye göre, bir ülkenin gücü, sahip olduğu altın, gümüş gibi değerli madenlerle doğru orantılıdır. Hazinesinin altın ve gümüş stoklarının artırılması için, devlet ekonomiye müdahale etmeli, ihracatı özendirip ithalatı elinden geldiğince kısıtlamalıdır.)

⁶ Bruce McGowan, **Ayanlar Çağı, 1699-1812, (iç.Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2)**, Eren Yayıncılık,İstanbul, 2004, ss.761-867, s.767.

⁷ Pamuk, a.g.e., s.192.

⁸ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1998, s.75.

⁹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın) Cilt 1**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1987, 106-108). Anlaşma sonrasında Osmanlı sanayisinin durumu ve bazı ihracat ve ithalat rakamları için bkz. Necdet Sevinç, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Düzeni**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1982, s. 301-304.

19. yüzyılın ortalarından itibaren hızla gelişen Avrupa sanayisi, dış piyasalarda yeni kaynaklar aramaya ve Osmanlı'ya sızmaya başlamış, el emeğine dayanan küçük sanayi çökme noktasına gelmiştir. Yönetici kadronun büyük sanayi kurma yolundaki iyi niyetli plan ve çabaları (esnafın aralarında birleşerek büyük şirketler kurması, ürünlerin belli standartlara bağlanması, sanayi okullarının kurulması, yerli mallarının halka tanıtılması gibi) başarıya ulaşamamıştır. Bunun en önemli sebebi, açık pazar haline gelen imparatorlukta, devletin, “malıyeti aşan bir fiyatla satış yapma” imkan ve garantisini sanayicilere verememesiydi. Yabancı sermaye ise İmparatorluğu ekonomik bir Pazar olarak görmekte; sanayi tesisleri kurmayı hem menfaatine aykırı görmekte hem de verimsiz bir plasman olarak değerlendirmekteydi.¹⁰

19. yüzyıl süresince, Osmanlı Devleti, 1854-1875 yılları arasında 16 kez istikraz (borçlanma) yapmıştır. 1873'te Viyana Borsası'nda başlayıp Avrupa ve Amerika Borsalarına yayılan mali panik, para ve sermaye piyasaları dış dünya ile eklemlenmiş olan Osmanlı Devleti'ni de sarsmış ve borçlarını ödeyemez duruma düşürmüştür. Berlin Kongresi sonrasında kurulan Rüşum-ı Sitte İdaresi (1877), borçların ödenebilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu kurumun iyi işlemesi üzerine, 1881 yılında Düyunu Umumiye (Devlet Genel Borçları) İdaresi kurulmuştur.¹¹ Bu İdare, kurulduğu andan itibaren, devletin kullanılabilir en bereketli kaynaklarını tüketmeye başlamıştır.¹² Zamanla devlet kendini dış borçlarla sürdürebilen bir konuma gelmiştir. İmparatorluğun son yıllarında ihracat, ithalatın ancak % 60 gibi bir bölümünü karşılayabilmektedir.¹³ Devlet, içeride bu büyük ekonomik sorunlarla uğraşırken, bir yandan da milliyetçi ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalmıştır. “Hasta adam” olarak nitelendirilen İmparatorluk, gerek batılı ülkelerin ekonomik çıkarları, gerekse bu ülkelerin aralarındaki çıkar çatışmalarından

¹⁰ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970, s.113-115.

¹¹ Kazgan, a.g.e., s.24.

¹² Yılmaz Karakoyunlu, **Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci**, Diyalog Yayınevi, İstanbul, 1997,s.143.

¹³ Yakup Kepenek, **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Teori Yayınları, 1998, s.21- 22.

yararlanarak yaşamını sürdürebilmiştir. Denilebilir ki o dönemde batılı devletler, imparatorluğun yıkılmasını istememektedirler. Halihazırda imparatorluğun iç pazarı bu ülkelere açıktır. Dağılmış bir devletin ekonomik pazarına hakim olmanın, merkezi bir devletin ekonomik pazarına hakim olmaktan çok daha zor olacağının farkında olan bu devletler Osmanlı Devleti'ni ve bürokrasisini desteklemiş ve ona bir anlamda güç katmışlardır.¹⁴

20. yüzyıla doğru imparatorluk, değişen dünya dengelerinin bir sonucu olarak parçalanma sürecine girmiş, katıldığı savaşların sonunda önemli ölçüde nüfus kaybına uğramıştır. Kaybın bir bölümü savaşlarda ölenlerden, bir bölümü de "Misak-ı Milli" sınırları dışında kalan bölgelerdeki nüfus yitiminden kaynaklanmaktadır.¹⁵ 1884-1913 yılları arasında yıllık nüfus artış hızı artış sadece % 0,77 olmuştur. Ülkenin bozuk sağlık şartları, harp ve isyanlardan doğan kayıplar, aktif nüfusun uzun süre silah altında, aile ocağından uzak bulundurulması, bu durumun başlıca sebepleridir.¹⁶ Sanayisi çok geri durumda olan ve ilkel tarım metotlarının kullanıldığı bir devlette ise üretimin asli unsuru olabilecek emek gücünün kaybı çok önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu 1800'den 1919'a kadar 57 yılını savaşlarda geçirmiştir. Oysa diğer büyük devletlerde bu ortalama, 12-13 yıldır. Yani Osmanlı Devleti'nin 44 yıllık bir dezavantajı vardır. Osmanlı Devleti, askerde tuttuğu 1 milyon kişiyi en ilkel şartlarda tarım sektöründe çalıştırabilseydi, 1914 yılındaki Düyun'u Umumiye Borçlarının 5 katı büyüklüğünde bir değer yaratmış olacaktı.¹⁷

Osmanlı Devleti 20. yüzyıla da savaşlarla girmiştir. Bu savaşların (Trablusgarp, I.Balkan, II.Balkan savaşları) belki de en önemli nedeni İmparatorluğun önemli etnik gruplarının siyasi ve ekonomik bağımsızlık ve topraklarını genişletmek istemeleri ve bu isteklerin dönemin büyük devletlerince desteklenmesidir. Kepenek'in deyişiyle Osmanlı, "bu savaşları kazansa da kaybetse de, kaybetmektedir."¹⁸

¹⁴ Donald Quataert, **An Economic and Social History of the Otoman Empire 1300-1914**, Cambridge University Pres,1994, s.761-762.

¹⁵ Karakoyunlu, a.g.e., s.107.

¹⁶ Eldem, a.g.e, s.63.

¹⁷ Kazgan Haydar, "Atatürk Döneminde Tarım Politikası", **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**,Yapı Kredi Bankası Yayınları, 1981, ss.132-138, s. 133.

¹⁸ Kepenek, a.g.e., s.10.

20. yüzyıl itibariyle Osmanlı Devleti'nin sanayi ve kredi düzeni de son derece kısıtlı imkanlar içerisindeydi. Mevcut sanayi tesisleri diye gösterilen yerler küçük atölye boyutundan öteye geçemeyen imalathanelerdi.¹⁹ Devlete ait olan ve nisbeten gelişmiş ölçekteki sanayi tesisleri ise ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretimleriyle dikkat çekmekteydi. Yabancıların mülkiyetindeki kuruluşlar büyük ölçüde maden sektöründeydi.²⁰ 1870-1911 döneminde verilen maden fermanı sayısı 270 olup, bunun 102'si Türklere, 67'si azınlıklara ve 101'i ise yabancılara aittir.²¹ 1902-1911 yıllarında, Osmanlı Maden üretiminin (maden kömürü tozu hariç) değeri olarak yarısından fazlasının yabancıların elinde olduğu görülmektedir. 1910 ve 1911 yılları baz alındığında, Osmanlı maden üretiminin üçte ikisi yabancıların elindeydi.²² Madencilik dışındaki diğer sanayi kollarında da mülkiyet ağırlığının yabancılarda ve azınlıklarda olduğu görülmektedir. Burjuvalaşabilecek kesim "Türk halkının dışında" olup bir tür etnik işbölümü vardır.²³

Gıda sanayi gelişmemiş olup "üç beyaz" olarak bilinen maddelerin sıkıntısı çekilmekteydi. Sanayi adı altında sahip olunan tesisler herhangi bir ihracat potansiyeli olmayan tesislerdi.²⁴ Kaldı ki Osmanlı'da üretim dışındaki faaliyetler (ticaret, bankacılık, arsa spekülasyonu..vb) daha karlı olup, yatırılabılır kaynakları çekmektedir.²⁵

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında sanayi sektörünün dışında kalan ulaşım, bankacılık ve ticaret gibi hizmet sektörlerinde hızlı bir gelişme ve bu sektörlerin sermaye birikiminde belirleyici bir güce kavuşma olgusu gözlenmektedir. Bu sektörlerde yabancı ve azınlık payı çok büyüktür. Örneğin, demiryolu yatırımlarında Almanya yüzde 57'lik bir payla başı çekmektedir. Bunu %23 ve %20'ye yakın

¹⁹ Karakoyunlu, a.g.e., s.108; Kepenek, a.g.e., s.10.

²⁰ Karakoyunlu, a.g.e., s.109.

²¹ Acar, a.g.e, s.13.

²² A.Gündüz Ökçün, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları" , **İktisat Tarihi Yazıları**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1997, s.157.

²³ Kepenek, a.g.e., s.17.

²⁴ Karakoyunlu, a.g.e, s.110.

²⁵ Kepenek, a.g.e., s.18-19.

paylarla Fransız ve İngiliz sermayesi izlemektedir.²⁶ Ulaşım sektöründeki gelişmenin nedeni, ülke kaynaklarını elinde tutan kapitalist ülkelerin (Örneğin en önemli ihraç ürünü olan tütün, Düyun-u Umumiye İdaresi'nin bir eseri olan Tütün Rejisi'nin kontrolünde; ham ipek, yine Düyun-u Umumiye İdaresi'nin denetimindeydi) ülke pazarına daha kolayca hakim olma çabasının eseri idi.²⁷

Ekonomik geriliğin bir göstergesi olarak, milli gelir çok yetersizdi ve milli gelir bölgesel olarak da dengesiz dağılmıştı. Kişi başına gelir 1907'de 824 kuruş, 1913'de 974 kuruş, 1914'de ise 1072 kuruştı. İstanbul ve Çatalca bölgesinde ise kişi başına milli gelir rakamları sırasıyla 1790, 2085 ve 1934 kuruşken Anadolu'da bu rakamlar 765, 911 ve 1018 kuruştü.²⁸ 1913 itibarıyla Osmanlı Devletinin milli geliri ise, 40 milyar dolar tutarındaki dünya milli gelirinin sadece % 0.27'si (110 milyon dolar) kadardı.²⁹

Kurtuluş Savaşı sonrasında, Osmanlı Devleti'nden devralınan kötü ekonomik mirasın, Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde kurulan yeni devletin kuruluş dönemindeki savaşların etkisiyle daha da bozulduğu söylenebilir. Savaş, üretimi olumsuz etkilemiş, üretim kaynaklarının azalmasına yol açmıştır. Bu süreçte spekülasyona dayanan kazançlar hızla artmıştır. Bunun nedeni, üretimin ve ithalatın azalmasıdır. Savaşlarla geçen 1914-1923 yılları arasında altın ve döviz fiyatları % 700 artmış, ekonominin temelini oluşturan tarımsal üretim yarı yarıya azalmıştır. Üretim düşüşleri, sanayi ve madencilik kesimlerinde de söz konusudur.³⁰ Bu 10 yıllık dönemde, artan harcamaları finanse etmek için vergiler artırılmış ve ek vergiler konulmuş; Kurtuluş Savaşı sırasında Düyun-u Umumiye İdaresi'nin gelirlerine ve Reji İdaresi'nin tütünlerine el konulmuştur.³¹ Zaten bozuk olan kamu mali sistemi, savaş yılları boyunca daha da bozulmuştur. Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin

²⁶ a.g.e, s.19.

²⁷ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Kitap 2 (Tanzimat'tan 1. Dünya Savaşı'na)**, 5.Baskı, Belge Yayıncılık, İstanbul, Ekim 1987, s.340-341.

²⁸ Acar, a.g.e, s.19.

²⁹ Eldem, a.g.e, s.37.

³⁰ Kepenek, a.g.e., s.27.

³¹ a.g.e, s.30.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan büyük sorunlarla yüklü bir ekonomik, sosyal ve siyasi yapı devralmıştır.³²

Kurtuluş Savaşı sonrasında, Türkiye'de hükümetin karşılaştığı en önemli mesele iktisadi düzensizlik olmuştur. Vatandaşların çoğu iktisadi ve sınai bilgi ve deneyimden yoksun durumdadır. Türklerin esas uğraşı alanları çiftçilik, askerlik, memuriyet gibi alanlar olup, ülkenin ufak çaptaki sanayi ve ticareti ise yabancıların ve azınlıkların elinde bulunmakta olup, bunların büyük bir kısmı Kurtuluş Savaşı sonrası ülkeyi terk etmişlerdir. Dolayısıyla ciddi bir girişimci sınıf kıtlığı göze çarpmaktadır.³³ Ülkede okumuş, kültürlü insan sayısı yok denecek kadar azdır. Ülkenin ihtiyacını karşılayacak mühendis, bankacı, mimar vb. yetiştirecek okullar mevcut değildir. Bu mesleklere sahip kişilerin çoğu yabancı kökenli olup mübadeleyle ülkeyi terk etmişlerdir. Ülke ekonomisinde büyük ağırlığı olan tarım bilgisizlik nedeniyle kaderciliğe terk edilmiş durumdadır. Bilimsel buluş ve yöntemler uygulanamamaktadır. Hava şartları iyi gittiğinde ülke ihtiyacı karşılanmakta, kuraklık döneminde ise gıda ithalatına başvurulmaktadır. Genç Cumhuriyetin önündeki önemli bir ekonomik engel de sanayileşmek için gerekli olan tasarruf seviyesindeki azlıktır. Yabancı sermayeye şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır ancak kapitülasyonlar ve Düyunu Umumiye'nin kötü hatıraları belleklerden silinmemiş durumdadır.

Milli gelire katkısı sınırlı olan sanayi nitelik olarak da yetersiz bir durumdadır ve ilkel bir sanayi özelliği arz etmektedir. Sanayi daha çok zanaat ve küçük emtia üretimi gibi ilkel sanayi şekillerinden meydana gelmektedir.³⁴ Ülke gereksiniminin ancak küçük bir bölümü karşılanabilmektedir. Ulusal sermaye birikiminin sınırlı olmasının yanında, Anadolu burjuvazisinin kolay ve çabuk para kazanma amacına yönelmesi de sanayinin gelişmeme nedenlerinden biridir.³⁵

³² Karakoyunlu, a.g.e, s.128.

³³ Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Sermet Matbaası, 3.Baskı, İstanbul, 1970, s.134; Keyder, Toplumda en çok kapitalistleşmiş, en çok kentli ve modern grupların tehcirle ve nüfus mübadelesiyle yeni Cumhuriyetin dışında kaldıklarını ileri sürmektedir. Keyder, a.g.e, s.140.

³⁴ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.85

³⁵ Ahmet Emin Yaman, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu Ekonomisi**, Betik Yayıncılık, Ankara, 1998, s.69.

1923 yılı verilerine göre ülkede, imalathane niteliğinde olan 386 işyeri ve 20.000 sanayi işçisi vardır. Birkaç fabrika dışında milli denilebilecek pek az işletme ve yabancı ülkelere gelen mallara direnebilecek pek az fabrika kalmıştır. Verilerden sayım kapsamına en az 10 işçi çalıştıran işyerlerinin girdiği ve Kurtuluş Savaşı sırasında pek yararı dokunmayan İstanbul, İzmir ve Bursa sanayisinin sayım kapsamında olduğu anlaşılmaktadır.³⁶

Savaş sonrası dönemde pek az sanayi ürününün hem iç talebe yettiği hem de ihraç edildiği görülmektedir. Bu gruba giren ürünler olarak halı ve kilim sayılabilir.³⁷ Halı ve kilimin öne çıkmasının nedeni, el tezgahlarında yapılan halıların makine ile dokunanlara tercih edilmesidir. Dönemin ithalat ve ihracat cetvelleri incelendiğinde, ülkenin başlıca ihraç mallarının tütün, pamuk, kömür, deri, kuru üzüm gibi mamul olmayan mallardan oluştuğu görülmektedir. Başlıca ithal malları, pamuklu hazır eşya, lastik, demir-çelik ve makine gibi mamul ve ihraç mallarının hammaddesi konumunda olan eşyalardır. Bu tip mallar toplam ithalatın değer olarak % 60'ından fazlasını oluşturmaktadır.³⁸ Fırın ve kundura imalatı gibi birkaç sanayi kolu, ihraç edilmemekle birlikte iç talebi karşılayabilmektedir. Geri kalan sanayi işletmeleri, iç talebi karşılayamayan ve ürünleri kısmen ithal edilen kollardan oluşmaktadır. Bunlara örnek olarak, pamuklu ve yünlü dokuma, iplik, tuğla, kiremit, çimento üretimi ve değirmencilik verilmelidir. Değirmencilik ithal sanayi içinde yer almasının nedeni, değirmenlerin kapasitesinin yeterli olmadığından buğdayın un halinde ithal zorunluluğudur.³⁹

Kurtuluş Savaşı sonunda yeni kurulan devletin bütçesinin açık vermekte olduğu görülmektedir. Kamu gelirlerinin büyük kısmı aşar ve hayvan vergisi ile gümrük vergileri ve tekelleşmelerden oluşmuştur. Saltanat masraflarına son verilmesi ve dış borç ödemelerinin ertelenmesi tasarruf sağlamışsa da askeri harcamaların savaştan sonra da sürmesi, gelirlerin yarısının bu harcamalara

³⁶ a.g.e

³⁷ Yaşa, a.g.e, s.14.

³⁸ Haldun Derin, **Türkiye'de Devletçilik**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1940, s.78-80.

³⁹ Yaşa, a.g.e, s.14.

ayrılmasına neden olmuştur.⁴⁰ Dolayısıyla bütçenin, savaş sonrasında 1926-1927 yılına kadar devamlı açık olarak onaylandığı görülmektedir.⁴¹

Yeni kurulan devletin ilk bütçesi olan 1924 yılı bütçesinin gelir yapısı şu şekildedir:

TABLO 1: 1924 Yılı Gelir Rakamları

Gelir Kalemleri	TL.
Vasıtasız Vergiler	43.950.500
Damga Vergisi, Harçlar, Para Cezaları	3.210.000
Vasıtalı Vergiler	27.170.000
Müessesat	703.000
Emlak ve eşyayı devlet hasılatı	4.480.000
Müteferrik Gelir	5.204.296
İstirdat	219.714
İstihlak Rüşumu	14.461.000
Gelirler Toplamı	129.214.000

(Kaynak: Parasız İlker, **Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, Ekim 1998, s.13.)

1924 yılında, 1938 fiyatlarıyla GSMH'nin 1 milyar 204 milyon TL. olduğu göz önüne alındığında genel bütçe vergi gelirlerinin GSMH'ya oranı yaklaşık % 7.5 olur. Bu rakam Cumhuriyetin ilk yıllarında vergi gelirlerinin çok düşük olduğunu göstermektedir. 1924 yılı itibariyle, toplam vergi gelirlerinin içinde dolaysız vergilerin payının ise % 49 olduğu görülmektedir. Dolaysız vergiler, bina ve arazi, temettü, hayvan, aşar ve madenlerden alınan vergileri kapsamaktadır. Aşar ve ağnam yaklaşık olarak dolaysız vergi hasılatının %80'ini karşılamaktadır. Dolaylı vergiler arasında ise tütün bayileri tarafından alınan vergiler, gümrük vergileri, gemi harçları, sağlık harçları ve deniz ve kara avcılığı vergileri yer almaktadır. Bu vergiler grubunda gümrük vergilerinin payı % 90'm üzerindedir.⁴² 1924 bütçesinde dikkat çeken bir husus da tekel gelirlerinin yüksek oluşudur. Tekel gelirleri, vergi gelirlerinin yaklaşık % 18'ini, genel bütçe gelirlerinin de % 12'sini oluşturmaktadır.⁴³

⁴⁰ Yenal, a.g.e, s.28-29

⁴¹ Tekeli ve İlkin, a.g.e, s.45

⁴² İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, Ekim 1998, s.13.

⁴³ a.g.e, s.14.

Ulaştırma sektörü de yetersizlikler içindedir. Cumhuriyete kalan karayollarının 13.885 km'si şose, 4.450 km'si toprak yol olmak üzere toplam 18.335 km.'dir, ancak bunlar genellikle fazla dar, meyilli ve bakımsızlık nedeniyle harap yollardan ibarettir. Bakımsızlığın nedeni, yol inşaatı ve bakımı için gerekli personelin ve araçların çok yetersiz oluşudur. Bu işler öteden beri halkı bedenen çalıştırmak suretiyle yapıla gelmiştir. Sonuç olarak, karayollarının büyük bir kısmı düzenli ulaştırmaya elvermemekte, özellikle de kışın kullanılamaz hale gelmektedir.⁴⁴ Ayrıca, karayollarının önemli bir kısmı da batıda yoğunlaşmıştır. Başlıca karayolu ulaşım araçları deve, katır, at ve merkeptir.⁴⁵ Ankara Hükümeti'nin Moskova'ya yolladığı Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki heyetin Rus sınırına ancak öküz arabasıyla ve haftalarca süren bir yolculuktan sonra varabilmesi, karayolu ulaşımındaki yetersizlikleri tüm çıplaklığıyla göstermektedir.⁴⁶

Cumhuriyetin miras aldığı demiryollarının uzunluğu 4000 km. civarında olup, hepsi yabancı şirketlere aittir.⁴⁷ Demiryolları, yapıları itibariyle süratli ve yoğun trafiğe elverişsiz olup, ülkenin belli bölgelerinde toplanmış durumdadır.⁴⁸ Demiryollarının inşa edileceği bölgelerin seçimi yabancı çıkarlara göre yapılmıştır: Yabancı sermaye denetiminde kurulan demiryolu hatları, merkezi hükümetin ülkenin tümüne ulaşması ve güçlenmesini önlemek için İstanbul'a bağlı değildir.⁴⁹

Yeni kurulan devletin Türkiye'nin sahil uzunluğu 4000 kilometreyi bulmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk limanları arasında yabancı gemiler işlemektedir. İmparatorluğun deniz gücü (devlet gemileri de dahil olmak üzere) 1911'de 61.868 safi tonilato hacminde 120 parça deniz aracından ibarettir. Mütareke imzalandığı sırada ise bu hacim 50.000 tona kadar düşmüş durumdadır. Lozan antlaşmasının Türk sahillerinde kabotaj ve pilotaj hakkını Türklere tahsis eden 9,10,12'nci maddelerinin teşvik edici etkisi ve o yıllarda İstanbul'da birçok kaçak Rus gemisinin satılığa çıkarılması ve dünya gemi pazarında eski gemi fiyatlarındaki ucuzluk dolayısıyla Türk gemiciliği bu konjonktürden faydalanma imkanlarını

⁴⁴ Yaşa, a.g.e, s.10.

⁴⁵ Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)**, s.10.

⁴⁶ Yenal, a.g.e, s.27

⁴⁷ Aydemir, **Tek Adam**, C.III, s.335.

⁴⁸ Yaşa, a.g.e, s.10.

⁴⁹ Tokgöz, a.g.e, s.10.

bulmuştur. Bu etkilerle 1923'te Türk ticaret filosunun bütün gemi hacmi 72.000 tona yükselmiştir.⁵⁰

Limanların sayısı da oldukça yetersizdir. İstanbul ve İzmir dışında liman bulunmamaktadır. Gemilerin boşaltılması ve yüklenmesi ise iskelelerde havanın iyi olmasına bağlıdır.⁵¹ Gerek gemi ve liman sayısındaki, gerekse bunların niteliklerindeki yetersizlikler Osmanlı Devleti zamanında ve yeni kurulan cumhuriyetin ilk yıllarında birçok olumsuz sonuç doğurmuştur: Ülkedeki insan ve mal taşımacılığı belli mevsimlerde durmuş, diğer mevsimlerde ise zaman ve para kaybına neden olmuştur. Bu durum savaşlarda büyük zayıflıklar yaratmıştır. Ayrıca, üretim miktarının sadece yerel ihtiyaçlara göre ayarlanmasına yol açıp piyasa için üretime izin vermemesi gibi olumsuz ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Bozuk ulaştırma sisteminin, ülkenin çeşitli kentlerinde yaşayan insanların birbiriyle ilişki kurmasına ve kaynaşmasına engel olmak suretiyle, milli kültürel birliği güçleştirdiği bile iddia edilebilir.⁵²

1920'li yıllarda ekonomide büyük ağırlığı olan tarım sektörü şu özellikleri göstermektedir: Doğal ekonomi, ev sanatları, zanaat ve küçük emtia üretimi gibi ilkel sanayi biçimleri ile bütünleşmiş olup, geniş ölçüde kendi kendine yetmektedir. Tarımsal üretimin pazarlanma oranı hakkında ise net rakamlar bulunmamaktadır. Nispeten daha sonraki bir tarihte (1935-1936) Tarım ve İktisat Bakanlıkları ile İstatistik Genel Müdürlüğü'nün ortaklaşa yaptıkları bir ankete ve genellemeye göre, toplam olarak 500 milyon lira değerindeki tarımsal üretimin, 300 milyon liralık kısmı çiftçi ailelerinin tüketimine, 200 milyonluk kısmı ise pazara gitmektedir.⁵³ Pazara yönelik üretim ise ancak Karadeniz, Ege ve Akdeniz'in kıyı şeridinde gelişebilmiştir.⁵⁴

Tarımın geriliğinin ve verimsizliğinin önemli bir nedeni de tarımsal kredi politikasının yetersizliğidir. 1888 yılında kurulmuş olan Ziraat Bankası kredi verme

⁵⁰ Aydemir, a.g.e, s.335-336.

⁵¹ Acar, a.g.e, s.10.

⁵² Yaşa, a.g.e, s.10-11.

⁵³ Timur, a.g.e, s.74.

⁵⁴ Kazgan, a.g.e, s.67.

işlevini yeterince yerine getirememektedir. Bunun başlıca sebepleri ise bankanın sadece gayrimenkul rehini karşılığında kredi vermesi ve arazi sahibi olmayan çiftçilerin bundan yararlanamamasıdır.⁵⁵

Bütün bu olumsuz şartlara karşın, tarım sektörü 1924 yılı itibariyle, devlet bütçe gelirlerinin yaklaşık yüzde 35'ini (yüzde 28.5'i aşar, yüzde 3.1'i hayvanlar vergisi, ve yüzde 2.6'sı arazi vergisi.) sağlamaktadır.⁵⁶

Çiftçilerin bir diğer geçim kaynağı olan hayvancılıkta da durum pek iyi görünmemektedir. Hayvanların sayısı (aşırı kesimler, iyi beslenememe, savaşta ot yetiştirilmekten cayılmış olması gibi sebeplerle) harp yılları boyunca çok azalmış durumdadır. Ayrıca bu hayvanların cinsleri de ıslah edilmemiş olduğundan verimleri düşüktür.⁵⁷ Dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı'nda, tarımda işgücünden yararlanan hayvan sayısı, bunların ordu emrine alınmasının da büyük etkisiyle, % 46 oranında azalmıştır.⁵⁸

Köylülerin serbestçe işleyebileceği, ürününü yalnız kendisinin alabileceği yeterli tarımsal toprağı yoktur. Köylüler yarı yarıya araziden mahrumdurlar, bunlar yarıcı ya da kiracı olarak iş görmektedirler.⁵⁹

Ayrıca, 1920'li yılların başında, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi de mülkiyet düzenini sınırlamaktadır. Bu sınırlamalar bir yandan ekilebilir toprakların ekime açılmasını, diğer yandan ekilebilenler üzerinde hukuk tasarruflarını sınırladığı için tarımsal gelişmeye bir engel durumundadır.⁶⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarında bankacılık alanında irili ufaklı birçok yabancı ve ulusal banka bulunmaktadır. Toplam banka sayısı 20 civarındadır.⁶¹ Ulusal bankaların toplam nominal sermayesinin %78'i, mevduat ve alacaklar toplamının

⁵⁵ Derin, a.g.e, s.61.

⁵⁶ Kazgan, a.g.e, s.67.

⁵⁷ Yaşa, a.g.e, s.12.

⁵⁸ Yaman, a.g.e, s.41.

⁵⁹ a.g.e, s.43.

⁶⁰ Kazgan, a.g.e, s.67

⁶¹ Cillov, a.g.e, s.362.

%31'i açılan kredilerin %73'ü, şube sayısının da % 96'sı (320 şube) T.C. Ziraat Bankası'na aittir.⁶² Bankacılık sektörünün genel durumu, dönemin ekonomik yapısının ve bunun dışı bağımlı kontrol biçiminin tüm özelliklerini yansıtmaktadır.

Para ve kredi politikası ise sektörün gelişmişlik düzeyinin bir sonucu olarak yeterli düzeye ulaşamamıştır. Ekonominin ihtiyaç duyduğu para ve kredi miktarını ayarlamakla görevli olacak bir Merkez Bankası henüz yoktur. Dolayısıyla ülke ekonomisi henüz parasallaşmamıştır. 1923 yılında özel yasayla kurulmuş iki bankanın (İstanbul Emniyet Sandığı – 1869 ve Ziraat Bankası – 1888) yanı sıra 16 ulusal özel banka ve 13 yabancı banka faaliyettedir. Yabancı bankalar arasında yer alan Osmanlı Bankası ve Selanik Bankası dışındakiler şube açmak yoluyla bankacılık faaliyetlerini sürdürmektedirler.⁶³ Osmanlı Bankası ve Selanik Bankası'nın toplam nominal sermayeleri, ulusal bankaların toplam sermayelerini aşmakta olup verdikleri krediler ulusal bankaların yaklaşık 4 katı, mevduatları da 7 katı düzeyindedir.⁶⁴ Ziraat Bankası esas olarak tarımı ve tarıma dayalı sanayiye destekleyen bir banka görünümündedir. Tarıma doğrudan kredi açan bir yabancı banka ise yoktur. Bunun temel nedeni tarım sektörüne yapılacak yatırımın verimsiz olarak görülmesidir. Tarımı destekleyen en büyük ulusal banka olan Ziraat Bankası'nın güçlü bir finansal pozisyona sahip olmadığı gözlenmektedir. Devlet bankası rolüne ise yabancı sermayeli Osmanlı Bankası sahiptir. Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin bankası pozisyonunda bulunan Osmanlı Bankası çeşitli aşamalardan geçerek bir tür devlet bankasına dönüşmüş ve çok geniş yetkilerle donatılmıştır.⁶⁵

Osmanlı Bankası'na verilen geniş yetkilerden en önemli iki tanesi şöyledir: para ihracı tekeli; devlet borçlanmalarına aracılık etmek veya bunları doğrudan doğruya üzerine almak. Banka bu yetkileri ile Türk Hükümeti üzerinde önemli bir baskı kurmaktadır. Türk para sisteminin kontrolü hükümetten çok ülke dışındaki mali

⁶² Meral Tecer; "Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt39, Sayı:4, 2006, s.101

⁶³ Uygur Kocabaşoğlu (yön.), **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Türkiye İş Bankası KültürYayımları, İstanbul, Aralık, 2001,s.25-26.

⁶⁴ Tecer, a.g.m, s.101.

⁶⁵ Kocabaşoğlu, a.g.e, 25-26.

çevrelerin politikalarına bağlı kalmaktadır.⁶⁶ Görüldüğü gibi o dönemde ulusal banka olarak Ziraat Bankası, yabancı banka olarak da Osmanlı Bankası başı çekmektedir. Ulusal bankalarla yabancı bankaların kısıtlı verilere dayanılarak yapılan karşılaştırması, yabancı bankaların hakimiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Merkezleri İstanbul'da bulunan Osmanlı Bankası ve Selanik Bankası'nın ödenmiş sermaye toplamları, tüm ulusal bankaların toplam ödenmiş sermayelerinden daha fazladır.⁶⁷ Ülkede yabancı bankaların bu denli yaygın ve güçlü olmasının bir nedeni sermayenin ve tasarruf oranının azlığıdır. Diğer önemli bir neden de bankacılıktan anlayan insanların yokluğudur.⁶⁸

Yeni kurulan devletin ihracatının yaklaşık % 90'lık bir kısmını tarım ürünleri oluşturmaktadır. İthalatın ise önemli bir kısmı mamul tüketim mallarından oluşmaktadır.⁶⁹ 1923 yılında 145 milyon TL. olan İthalatın bileşimi şu şekildedir: Dokuma 62.7 milyon TL., buğday ve un 11.6 milyon TL., şeker 11 milyon TL., kahve 2.5 milyon TL., çay 9 milyon TL., pirinç 1.9 milyon TL., limon 5 milyon TL., hurma 6 milyon TL., demir-çelik 7.8 milyon TL., gazyağı 4.2 milyon TL., benzin 7 milyon TL., madeni yağ 6 milyon TL., lastik 1 milyon TL., matbaa kağıdı 2 milyon TL., ziraat aletleri 5 milyon TL.⁷⁰ Ülke, hurma ithalatına ayırdığı TL. kadar ağır maden yağları, limon ithaline ödediği TL. kadar tarım aletleri ithal eden ve çaydan daha az benzin ithal eden bir durumdadır. Sanayisinin geri kalmış durumu açıkça görülmektedir.⁷¹ Sanayi malları ithalinin az oluşunun önemli bir nedeni de ülkenin döviz kaynaklarının kıt oluşudur.⁷²

Ülkenin 1923 yılı itibariyle ihracatının bileşimi ise şu şekildedir: Yaprak tütün 20.3 milyon TL, üzüm 10.6 milyon TL, incir 4.9 milyon TL, fındık 3.8 milyon TL, fıstık ve badem 0.6 milyon TL, afyon 4.2 milyon TL, palamut 1.4 milyon TL, yumurta 1.4 milyon TL, koyun ve keçi 2.4 milyon TL, pamuk 6.2 milyon TL, tiftik

⁶⁶ Tekeli ve İlkin, a.g.e, s.53.

⁶⁷ Kocabaşoğlu, a.g.e, s.27-28.

⁶⁸ Yaşa, a.g.e, s.16.

⁶⁹ Yaşa, a.g.e, s.14.

⁷⁰ Uğur Korum, "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü. S.B.F Yayınları No:513, Ankara, 1982,s.63-78.Aktaran:Parasız, a.g.e, s.19.

⁷¹ Parasız, a.g.e, s.19.

⁷² Yaşa, a.g.e, s.14

yün ve ipek 5.7 milyon TL, zeytinyağı 1 milyon TL, halı ve kilim 3.2 milyon TL, kömür 1.5 milyon TL, diğer 17.3 milyon TL.⁷³

Bunların dışında önemli bir sorun da dış ticaret açığıdır. 1923-1927 arasında her sene ülke dış ticaretinin açık vermekte olduğu görülmektedir.⁷⁴

⁷³ Acar, a.g.e, s.17.

⁷⁴ Yaşa, a.g.e, s.15.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA EKONOMİ

1. Türkiye İktisat Kongresi ve Ekonomik Politika

A) Tarım Politikaları

Ülke nüfusunu besleyebilecek bir tarımsal üretim düzeyine ulaşmak, Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan tarım politikalarının başlıca hedefi olmuştur. Uzun yıllar süren savaşlarda açlık içinde kıvranan bir toplumda, böyle bir üretim seviyesi aynı zamanda stratejik bir bakış açısını ifade etmektedir.⁷⁵

İzlenen tarım politikaları, dönemin sosyolojik gerçekleri nedeniyle, büyük toprak sahiplerinin menfaatine çalışmıştır. Büyük toprak sahiplerinin, Kurtuluş Savaşı'nın önemli destekçileri arasında yer alması ve yeni kurulan devlette de söz sahibi olmaları bu duruma yol açmıştır. Mallarını bırakıp kaçan Rumlar ve Ermenilerden kalan toprakların, Kurtuluş Savaşı'nda şehit düşenlerin yakınlarına verilmesi önerisi, Meclis'te bu kesimin temsilcilerinin oylarıyla reddedilmiştir. Yunanistan'la yapılan mübadele sonucunda ülkeye gelenlere dağıtılan 600 bin hektar toprak için, birçok kere tapu vermekten kaçınılmıştır. Anayasaya konulan "her tür istimlak durumunda bedelin peşin olarak ödeneceği" hükmü de, büyük toprak sahiplerini bir toprak reformuna karşı koruması açısından önemlidir.⁷⁶

1923 yılından itibaren zirai makinelerin Ziraat Bankası kanalı ile ithali ve çiftçiye gümrüksüz olarak dağıtılması sağlanmıştır.⁷⁷ İthal edilen toplam traktör sayısı 3000 civarındadır.⁷⁸

⁷⁵ Ahmet Şahinöz, *Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi* (ed. Bahaeddin Yediyıldız), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2001, s.117.

⁷⁶ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Kitap 3 (Dünya Savaşı'ndan 1971'e)*, 6.Baskı, Belge Yayıncılık, İstanbul, Kasım 1992, s.86-87. Büyük toprak sahiplerinin Meclis'teki ağırlıkları için bkz. Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, Kasım, 1994, s.139-141.

⁷⁷ Timur, a.g.e, s.98.

⁷⁸ Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Kitap 3*, s.88.

1923 yılında, Cumhuriyetin ilk kooperatifçilik mevzuatı olan istihsal, alım ve satım ortaklık kooperatifleri nizamnamesi yayımlanmıştır. 1924 yılında ise 1850'den beri yürürlükte olan Ticaret-i Berriye Kanunu'nda değişiklik yapılarak, şirketler kısmına kooperatif şirketler de eklenmiş ve kooperatif şirketlere yasal güvence getirilmiştir.⁷⁹

Türkiye'nin başlıca ihraç ürünü olan ve ihracat gelirinin yüzde 35-36'sını sağlayan tütünün işleyicisi olan Fransız Reji İdaresi 1925 yılında satın alınarak, imtiyazına son verilmiştir. Böylece, eski yarı sömürge düzenin bir kurumu tasfiye edilmiş olmaktadır.⁸⁰ Tütünden elde edilen ihraç gelirlerine el koyan bu idarenin kaldırılmasıyla, ekonomik bağımsızlık yolunda önemli bir adım atılmıştır.

Tarımsal krediler, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte hızla artışa geçmiştir. 1924'de 17.040 binden, 1930'da 35.715 bin liraya yükselmiştir.⁸¹ Hükümet, kredileri daha yaygın bir şekilde örgütlemek için 'İtibari Zirai Birliği' adı altında yeni bir kurum oluşturmuştur. Daha sonra örgütlenen Tarım Kredi Kooperatiflerinin öncüsü sayılabilecek bu kuruluşlar, pek uygulama alanı bulamamışlardır.⁸² 19 Mart 1924'te ise 444 sayılı kanunla Ziraat Bankasının sermayesi 30 milyon TL'ye çıkarılmış ve anonim şirket haline getirilmiştir.⁸³

Aşar vergisi kaldırılmıştır. Cumhuriyet'in ilk senelerinde vergi gelirlerinin aşardan elde edilen kısmı hemen hemen bütün gelirlerin yarısı kadardır. Bu bakımdan verginin kaldırılması radikal bir karar olmuştur. 17 Şubat 1925 tarih ve 552 sayılı "Aşarın İlgası ile Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanun" ile, ticarete sevkedilmek üzere iskele ve istasyonlara gelen ürünlere % 10 vergi getirilmektedir.⁸⁴ Çağ dışı olan, arazinin gayri safi hasılatı üzerinden çoğunlukla aynı

⁷⁹ Hüseyin Topuz, "Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. XII, Sayı 3, s.378-390, s.381.

⁸⁰ Kazgan, a.g.e, 68-69.

⁸¹ Timur, a.g.e, s.82. Kepenek ise, bu artışa karşın, 1923 ve 1924 yıllarındaki kredi genişlemesinin daha sonraki yıllarda aynı hızla devam etmediğini ileri sürmekte; ayrıca, belli koşullara bağlı olan bu kredi genişlemesinden, büyük işletmelerin daha çok yararlandığını belirtmektedir. Kepenek, a.g.e, s.36.

⁸² a.g.e, s.82.

⁸³ Derin, a.g.e, s.61.

⁸⁴ Timur, a.g.e, s.83.

olarak alınan bu verginin kaldırılmasıyla, tarım kesimi üzerindeki vergiler büyük ölçüde azaltılmıştır. Verginin kaldırılması, tarım kesiminde üretimi özendirici bir ortam yaratmış; tarım kesiminin kapalı iktisadi yapıdan çıkarak, nakit ihtiyacının karşılamak için (verginin parasallaşmasının etkisiyle), ürünlerini pazara yöneltmesini sağlamıştır.⁸⁵

Devletin çiftçilere destek olmak ve tarımı geliştirmek için 22 Şubat 1926'da "Ziraat Makinelerinde ve Ziraatte İstimal Olunan Mevaddı Müştaiile ve Muharrike ile Müstahzaratı Kimyeviyyenin Rüsümü Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Bu kanunla traktör ve dengi motorlu araçlar kullanan çiftçilerin harcadığı petrol, benzin ve mazot ile nebat, ağaç ve hayvan hastalıkları ve üzüm kurutulmasında kullanılan maddeler gümrük, tüketim ve tekel resimlerinden muaf tutulmuştur.⁸⁶ Bu kanun, makineli tarım yapan büyük toprak sahiplerini Pazar için üretime teşvik edici mahiyettedir.

1927 ve 1929 yıllarında çıkarılan kanunlarla topraksız köylülere toprak dağıtılmıştır.⁸⁷ Bu uygulamayla 1923-1934 yılları arasında, topraksız köylülere 711 bin hektar devlete ait (miri) toprak dağıtılmıştır.⁸⁸

1927 yılında Tarım Sayımı yapılmıştır. Çeşitli konularda bilgi toplamak ve tarımsal yapıyı belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu sayımın sonuçlarına göre, ekili alanlar 43.6 milyon dönüm olup toplam alanların % 4.8'ini oluşturmaktadır.⁸⁹ Oysa, yapılan tahminlere göre ekilebilir alanlar toplam arazinin % 32'sidir. Yani, ekili alanlar, ekilebilir alanların yedide biri dolayındadır.⁹⁰ Sayım sonuçlarına göre, ülkede 15.711 tarım makinesi vardır. Bunların çok büyük kısmı ülkenin batı ve güney kesimlerinde toplanmıştır. Geri kalan yerlerde geleneksel ve emek yoğun üretim devam etmektedir. Bu durum, büyük arazi sahiplerinin el emeğini sömürmesine yardımcı olmaktadır.⁹¹

⁸⁵ Topuz, a.g.m, s.380.

⁸⁶ Derin, a.g.e, s.67.

⁸⁷ Kepenek, a.g.e, s.36.

⁸⁸ Kepenek, a.g.e, s.36.

⁸⁹ Acar, a.g.e, s.30.

⁹⁰ Kepenek, a.g.e, s.36.

⁹¹ Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Kitap 3**, s.88.

1923-1929 döneminde Doğu Anadolu'daki ağalık düzeninin aynen devam ettiği görülmektedir. Köylü, beylere karşı angarya çalışma, vergi ödeme ve ürününden belli bir pay ödeme gibi yükümlülükler altındadır. Orta ve Batı Anadolu'da derebeylik ilişkileri çökmüş olmakla birlikte köylünün bağımlılık durumu sürmüştür. Ortakçılık yaygındır.⁹²

B) Sanayi Politikaları

İşgalci Yunan güçlerinin yenilgiye uğratılmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının iktisadi gelişme sorunu ile yoğun bir şekilde uğraşmaya başlamışlardır. Bu kadroda, 'iktisadi zaferler ile taçlandırılmadıkça, siyasal ve askeri zaferlerin uzun süreli olamayacağı' görüşü egemendir. Mustafa Kemal Atatürk 17.11.1923'de Türkiye İktisat Kongresini açış söylevindeki sözleri bu görüşü doğrulamaktadır: *"Millet tüfeksiz, topsuz, her türlü malzemesiz ve parasız bulunduğu bir zamanda yeniden dünyanın en kuvvetli ve en muazzam ordusunu teşkile kudreyap olmuştur. Ve bu ordu daha henüz hali teşekkülde iken Birinci İnönü, İkinci İnönü, Sakarya Meydan Muharebelerini ve zaferlerini ihraz etmiştir...Bu noktada çok kati olan bir hakikati hep beraber tekrar etmek mecburiyetindeyiz. Bu kadar büyük, bu kadar mukaddes ve azametli hedefler yalnız kağıt üzerinde düsturlarla ve kanun maddeleriyle ve sadece hırslarla, arzularla husul bulamaz. Tahakkuku tamını temin edebilmek için yegane kuvvet, hakiki en kuvvetli temel iktisadiyattır."*⁹³

Devletin ekonomik bağımsızlığı sağlayabilmek için 1920'li yıllar boyunca kullandığı bir yol tekel uygulamaları olmuştur. Tekel uygulamaları, devlete istikrarlı ve önemli miktarda gelir sağlamak, bazı mamüllerin fiyatlarını desteklemek ve devletin ekonomiye ulusal çıkarlar doğrultusunda yön vermesini sağlayabilmek gibi amaçlarla yaşama geçirilmiştir.⁹⁴ Bilindiği gibi, Lozan Anlaşması'na bağlı "Ticaret Sözleşmesi"'nin 18.maddesi ile Türkiye, beş yıl süre ile, 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı Gümrük tarifelerini uygulamayı taahhüt etmiştir. Bunun sonucunda 1923-

⁹² Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, C.I, Tekin Yayınevi, Ankara, 1987, s.314-315.

⁹³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I- III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, Kitap 2, s.111.

⁹⁴ Timur, a.g.e., s.87-88.

1929 yılları arasında sürekli olarak dış ticaret açığı verilmiştir.⁹⁵ Tekel uygulamalarının bir amacı da, kanımızca, ülke dış ticaretini kontrol altında tutmak olmuştur.

Türkiye’de uygulanan, bazı ürünlerin üretim ve ithalini devlet tekeline alan tekellecilik uygulamasının Batıdaki tekelleci kapitalizm ile hiçbir ilgisi yoktur. Tekelleci kapitalizm, Batıda rekabet mekanizmasının, sermaye birikmesi sonucunda, banka ve sanayi sermayesini birleştiren bir mali oligarşi lehine bozulması ve devlet aygıtının bu oligarşinin eline geçmesiyle doğmuştur. Oysa Türkiye’de tekellecilik, tam tersine, kapitalizmin gelişmemiş olmasından kaynaklanmış ve kapitalizmi geliştirmek için bir araç olarak kullanılmıştır.⁹⁶

1923-1930 arasında Türkiye’de yaşama geçirilen başlıca tekeller şunlardır:

-Osmanlı döneminde devlet içinde küçük bir devlet olan ve monopolcü durumunu, gerek çiftçi, gerek tüketici aleyhine istismar ettiği ve devlete ödediği istihlak rüsumu ve kar payını düşük tuttuğu iddia edilen yabancı şirket (Reji İdaresi) 1925 yılında 4 milyon liraya satın alınmış ve 26.II.1925 tarih ve 558 sayılı “Tütün İdare-i Muvakkatesi ve Sigara Kağıdı İhisarı Hakkında Kanun” yürürlüğe girmiştir. İç tüketime mahsus tütün alımı, işlenmesi, tütün-sigara imali ve satışı, sadece, Hükümete bir yıllığına verilen yetkiye dayanarak kurulmuş olan Tütün İdare-i Muvakkatesi adlı geçici idare tarafından yapılabilecektir. Hükümete bu kanunla bir yıl için verilen bu yetki, 8.II.1926 tarih ve 734 sayılı kanunla 1930 mali yılı sonuna kadar uzatılmıştır.

- 25.1.1926 tarih ve 724 sayılı “Şeker İhisarı Hakkında Kanun” ile şeker ithalatı Devlet tekeline verilmiştir. Ayrıca, 5.4.1925 tarih ve 601 sayılı “Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun” hükümlerine göre kurulmuş fabrikaların üretimini de Devletin satın alması mecburi kılınmıştır.

⁹⁵ Tokgöz, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)**, s.83.

⁹⁶ Timur, a.g.e, s.86.

- 25.I.1926 tarih ve 725 sayılı “Petrol ve Benzin İnhisarı Hakkında Kanun” ile petrol ve benzin ithali devlet tekeline alınmıştır. Devlet bütün vergi ve resimlerin de dahil olduğu masraflara kilo başına 8 kuruş daha ekleyerek petrol ve benzinin ülke içi dağıtımını yapacaktır.

-22.III.1926 tarihinde çıkarılan 790 sayılı kanunla Türkiye’de ispiro ve her nevi alkollü içki imali ve ithali devlet tekeline verilmektedir. Ayrıca, kurulan Tekel idaresine üretim hedefleri ile ilgili emirler de verilmiştir. Buna göre İdare, kanun yürürlüğe girdikten sonraki iki yıl zarfında, hammaddeleri yurt içinden temin olunmak üzere, yılda 3 milyon kg. ispiro üretebilecek fabrikalar kuracak; 5 yıl sonunda ise yurt ihtiyacını karşılayacaktır.

- 8.VI.1929 tarih ve 1503 sayılı kanunla, kibrit ve çakmak taşlarının imali, ithali ve satışı devlet tekeline verilmiş ve çakmak taşı ve kibrit yapmaya mahsus her çeşit aletin özel kişilerce imali, ithali, nakli, alım ve satımı yasaklanmıştır.⁹⁷

Bu tekeller daha sonra imtiyazlı yerli ve yabancı şirketlere devredilmiş; pek çoğunda üst düzeyde siyasi kadrolardan ve devlet katından önemli kişilerin de ortak ve hissedar olduğu bu şirketler, tekel durumundan yararlanarak yüksek karlar elde etmiştir.⁹⁸

İktisadi gelişmeyi bir an önce sağlayabilmek için atılan adımların birisi de 17 Şubat 1923’de yapılan Türkiye İktisat Kongresi olmuştur. Kongre’nin amacı, uygulamaya koyulacak iktisat politikası önlemleri hakkında hükümet kadroları ile toprak sahipleri, tacirler ve sınırlı varlıkları ile sanayiciler arasında bir uzlaşma sağlamaktır. Bir başka deyişle, Kongre, yönetici asker-bürokrat kadronun, toplumun varlıklı sınıflarıyla etkili bir siyasal sosyal etkileşim kurma, siyasal iktidarını bu toplum kesimleriyle kurulacak belirli ilişkilerle ve belirli gelişme hedefleri etrafında sağlanılacak ortak görüşlerle sağlamlaştırma isteği açısından hayati önem taşıyan bir platform oluşturmaktadır.⁹⁹ Mustafa Kemal Paşa’nın Kongreyi açış konuşmasında,

⁹⁷ Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, 2.B., Savaş Yayınevi, Ankara, 1982, s. 75-85.

⁹⁸ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, 6.B., Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1998, s.29.

⁹⁹ Tezel, a.g.e, s.148-149.

“Esaslı bir program tatbik etmek ve bu program üzerinde bütün milleti hemahenk olarak çalıştırmak lazımdır. Bizim halkımız, menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıf halinde değil; bilakis mevcudiyetleri ve muhassalâi mesaisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada samilerim çiftçilerdir, sanatkarlardır, tüccarlardır ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir? Çiftçinin sanatkara, sanatkarın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve ameleye muhtaç olduğunu kim inkar edebilir?” sözleri, bu niyetin açık göstergesidir.¹⁰⁰

Hükümet’in, İktisat Bakanlığı aracılığı ile Kongre’ye sunduğu raporda, devletin özel girişimlere kredi, teknik yardım sağlayarak ve koruyucu bir gümrük politikası getirerek sanayileşmeyi hızlandırabileceği iddia edilmiştir. Tarımsal kesimde vergi yükü çok ağır bulunmuş, köylülerin kapitalist kooperatifler etrafında örgütlenmesinin gerektiği vurgulanmıştır. İç piyasanın bütünleştirilmesinde karayolu ve demiryolu yapımının önemine değinilmiştir.¹⁰¹

Kongre’ye İstanbullu Türk tüccarların sunduğu rapor da önemlidir. Milli Türk Ticaret Birliği Genel Merkezi, Hükümetten Türk limanları arasındaki deniz taşımacılığında yabancı şirketlere tekeli ayrıcalıklar tanınmamasını, yabancı sermayeyle birlikte imalat sanayi ve ticaret kesimlerinde tekeli ortaklıklara gidilmemesini istemiştir. İstanbullu tüccarlar banknot çıkarmakla yetkili bir banka kurulmasını, bu bankanın pay senetlerinin sadece Türklere ve hükümete satılmasını da önermiştir. Dış ticarete hükümetin tacirlere, piyasa araştırmaları ve bilgi mekanizmaları ile yardımcı olması istenmiştir. Öne sürülen diğer görüşler arasında, gelir vergisi kanununun yeniden gözden geçirilmesi, ticaret okulları açılması, önemli iktisat politikası kararları alınmadan önce hükümetin Türk işadamlarına danışması bulunmaktadır.¹⁰²

Türkiye İktisat Kongresi, “Misak-ı İktisadi ve Çiftçi, Tüccar, Sanayi ve İşçi Gruplarının İktisadi Esasları” adı altında, kongreye katılan çeşitli toplumsal gruplarla ilgili kararlar almıştır:

¹⁰⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.I-III, s.111.

¹⁰¹ Tezel, a.g.e, s.149-150.

¹⁰² a.g.e, s.150.

Tüccar grubunun istekleriyle ilgili kararlar büyük ölçüde İstanbullu tacirlerin Kongre'ye sunduğu raporu yansıtmıştır.

Sanayicilerle ilgili 'esaslar', bir koruyucu gümrük tarifesi ve dış ticaret politikası uygulanması; sanayi makine ve ithalatının gümrükten bağışık tutulması; 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun getirdiği ayrıcalıkların daha da genişletilmesi; sanayi üretiminin girdi ve çıktılarına kamu deniz ve demiryolu taşımacılığında düşük tarifeler uygulanması; bir sanayi ve kredi bankasının kurulması gibi ilke kararlarını içermiştir.

Çiftçiler hakkındaki 'esaslar' ise, iç bölgeleri başlıca ihraç limanlarımıza bağlayacak demiryolu ve limanların yapılması; tütün tekelinin kaldırılması ve bu ürünün ekimindeki sınırlamalardan vazgeçilmesi; ülkede asayiş ve kamu güvenliğinin sağlanması ; tarım makinaları, gereçleri ve girdileri ithalatının gümrükten bağışık tutulması gibi istekler Kongre'ye katılanların oy birliğiyle ilke kararlarına bağlanmıştır.

İşçiler hakkındaki 'esaslar' arasında, işçilere sendika kurma ve grev yapma haklarının tanınmasıyla ilgili karar oy birliğiyle kabul edilmiştir. Ayrıca asgari ücret kaza ve yaşlılık sigortası ve ücretli yıllık iznin uygulanması, daha iyi çalışma koşullarının sağlanması için önlemler alınması, gibi ilke kararları da alınmıştır. İşçilerin 'imtiyazlı ecnebi müesseselerinin devletleştirilmesi' için verdikleri önerenin kongrede işçiler dışındakilerin oy birliğiyle reddedilmiş olması ise ilgi çekici bir durum olarak değerlendirilebilir.¹⁰³

Kongrede alınan diğer kararlardan bazıları ise şöyledir:

- Birçok siyasi oyuna sahne olan tekellerin, memleket ekonomisini sürekli zayıflatmanın yanı sıra, iş ve çalışma serbestliğini ortadan kaldıracak kadar zararlı

¹⁰³ Tezel, a.g.e, s.150-151; Yaşa, a.g.e, s.77-78. Türkiye İktisat Kongresinde Çiftçi, Tüccar, Sanayi ve İşçi grupları hakkında kabul edilen esasların tümü için bkz. A.Gündüz Ökçün, "1923 Yılında İzmir'de Toplanan Türkiye İktisat Kongresinde Kabul Edilen Esaslar" , **İktisat Tarihi Yazıları** , Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1997, s.290-315.

olduğu bir gerçektir. Yabancı sermayenin hükümetle ortaklaşa olarak, memleketin hammaddelerini veya ticaret ve sanayiini kendi inhisarlarına almamaları gerekmektedir.

- Anonim şirketlerin kurulmaları kolaylaştırılmalıdır.
- Milli Bankaların kurulması gerekmektedir.
- Demiryolları inşasının hükümetçe bir programa bağlanması şarttır.
- Sanayi teşvik edilmelidir.
- Yerli malı giyilmesi sağlanmalıdır.
- Amele denilen iş erbabına bundan sonra işçi denilecektir.
- Memlekette ticaret tamamen serbest bırakılacaktır.¹⁰⁴

Avcıoğlu, Türkiye İktisat Kongresinin ana felsefesini liberal bulmamaktadır ve şu şekilde değerlendirmektedir.¹⁰⁵

“İstanbul’un yerli tüccarı ,... , Zafer’den sonra ‘Osmanlı’ etiketini derhal atarak ‘milli’ etiketini benimsemiş ve devlet yardımıyla İstanbul iş hayatına egemen olma isteğini açıklamıştır. İzmir İktisat Kongresi, bu isteği dile getirmiştir. Kongreye egemen olan görüş, ‘devlet karışmasın, biz yapalım’ değil, ‘devlet, bizi her alanda desteklesin’ görüşüdür: İktisat Kongresi’nin kabul ettiği; ‘özel faaliyet inisiyatifinin son bulduğu noktada devletin görevleri başlar’ ilkesi, devletin çeşitli müdahalelerle bu inisiyatifi yaratmasına ve geliştirmesine engel sayılmamalıdır. Liberalizm, ideolojik planda savunulsa dahi, bu, aslında iş çevrelerinin reddettikleri bir anlayıştır.”

Türkiye İktisat Kongresi, teşvik, destek ve koruma tedbirleri ile Türkiye’yi hızla kapitalistleştirmek, yerli burjuvaziyi yaratmak için yönetici kadro ile iş sahibi tüccar ve eşraf arasında yapılan bir toplantı olmuştur. Avcıoğlu’nun da belirttiği gibi, Kongre liberal gibi görünmesine rağmen aslında değildir; devleti bir destek unsuru olarak daima ekonomik hayatta görmek istemektedir.

¹⁰⁴ Aydemir, a.g.e, s. 331.

¹⁰⁵ Avcıoğlu, a.g.e, s.178.

Kongrede alınan kararlar, izleyen yıllarda uygulanan iktisat politikalarının temelini oluşturmuştur. 1925 yılında aşar'ın kaldırılması, 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulüyle taşınmaz mallar açısından son derece az sınırlanmış bir özel mülkiyet hakkının getirilmesi, ticaret kredisinin sağlanması için 1924 yılında İş Bankası'nın kurulması, sanayi kredisinin sağlanması için 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması gibi uygulamalar buna örnektir. İşçilerle ilgili kararlar ise uygulamaya geçirilmemiştir; aksine işçi haklarında gerileme söz konusudur. 1930'larda sendika kurma ve grev hakkının yasaklanması bunun en çarpıcı göstergesidir.¹⁰⁶

19 Nisan 1925 tarih ve 633 sayılı kanunla kurulan Sanayi ve Maadin Bankası, Türkiye İktisat Kongresinde alınan "bir sanayi bankası kurulması" yolundaki kararın uygulamaya geçirilmesidir. Osmanlı döneminden kalan Beykoz Deri- Kundura, Bakırköy Pamuklu Dokuma, İstanbul Feshane Yünlü Dokuma ve Hereke İpekli-Yünlü Dokuma fabrikaları bu bankaya devredilmiştir.¹⁰⁷ Bankanın 1926 yılındaki sermayesi 6.147.137 TL'dir. Sermayenin 2.000.000 TL'lik kısmını nakit, geri kalan kısmını da taşınmaz mallar oluşturmaktadır.¹⁰⁸ Bu dönemdeki ana fikir, daha çok endüstri ve madencilik alanlarında, devlet teşebbüslerinin de birer aktör olarak piyasada yer alması ve milli bir ekonominin inşasına katkıda bulunmasıdır. Devlet teşebbüsleri, özel teşebbüslere benzer şekilde faaliyette bulunacaklar ve amaçları da normal kar elde etmek olacaktır.¹⁰⁹ Bu bakımdan Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluşu, bu amaçla kurulan işletmeler olan İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin Türkiye'de ve Dünyadaki ilk örneklerinden birini oluşturmuştur. Banka 7 yıllık ömründe, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilen devlet fabrikalarını yönetmiş, 6 özel şirkete 1,2 milyon TL ile katılmış ve 4,8 milyon TL kredi vermiştir. Banka ayrıca, devlet mülkiyetindeki endüstri tesislerinin ticari

¹⁰⁶ Tezel, a.g.e., s.152.

¹⁰⁷ Erdinç Tokgöz, **Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi** (ed.Bahaeddin Yediyıldız), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2001, s.27.

¹⁰⁸ Ökçün, a.g.m, s.247.

¹⁰⁹ Cillov, a.g.e, s.136.

yöntemlerle yönetilebileceğini kanıtlamış ve devlet işletmeciliğinin ilk tecrübelerini yaratmıştır.¹¹⁰

1926 yılında da Ziraat Bankası ile ilgili bir değişiklik dikkati çekmektedir. 1926 yılında yapılan bir tüzük değişikliği ile T.C. Ziraat Bankası bir Anonim Şirket haline getirilmiştir. Bu değişiklik ile banka üzerinde görel olarak hükümetlerin etkisi azalmakta, banka daha çok ticari bir kurum niteliği kazanmaktadır. Yeni tüzük, bankanın tarım alanındaki faaliyetlerini genişleterek köylüye toprak terhini ve müteselsil kefalet dışındaki yollarla da kredi imkanı getirmesi yanı sıra, en önemli değişiklik olarak bankaya tarımsal kredi verme dışında diğer her çeşit bankacılık işlemleri yapma yetkisini de vermiştir. Böylece Ziraat Bankası genel bir bankanın fonksiyonlarını da kazanmıştır.¹¹¹

Sanayileşmeyi hızlandırmak için çıkarılan bir diğer kanun da 28.5.1927 tarih ve 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunudur. Kanun aslında 1329 (1913) yılında çıkarılmış bulunan Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkat'ının yeni bir biçimde kanunlaştırılmış halidir. 1329(1913) yılında çıkarılmış olan bu kanun onbeş yıl gibi geçici bir süre için çıkarılmıştı ve dolayısıyla 1928 senesinde yürürlükten kalkacaktı. Uygulandığı süre içinde 470 fabrika kanunun getirdiği muafiyetten yararlanmıştır. Bu fabrikalarda, yıllık 5.010.472 işçi yevmiyesi verilmekte, 38.841 beygir gücünde çevirici güç kullanılmaktaydı. Ne var ki bu gelişme hem sayıca, hem de birim büyüklüğü olarak (ki çoğu 10 beygirden daha küçük çevirici güç kullanılmaktaydı) cumhuriyet yönetiminin özelemlerinin çok altında olmuştur. Örneğin sadece 1925 yılında, pamuklu, keten, ipek ve yünlü mensucat net ithalatı, 107 milyon TL büyüklüğünde bir döviz kullanımı gerektirmektedir.¹¹²

Kanunla özel kesime tanınan muafiyet ve imtiyazlar şunlardır¹¹³:

¹¹⁰Mustafa Aysan, **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye** (Ed. Osman Okyar, Aydın Yalçın, Mükerrerem Hiç, Mehmet Sağlam, Rıza Kandiller), Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1981, s.166.

¹¹¹ Tekeli ve İlkin, s.56.

¹¹² Tekeli ve İlkin, a.g.e, s.64.

¹¹³ Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s.87.

a) Belediye sınırları dışında işletme kurmak isteyen girişimcilere parasız olarak, gerekirse istimlak yoluyla arazi sağlanır. Belediye sınırları içindeki araziler ise, takdir olunacak bedelin 10 yıl içinde geri ödenmesi şartıyla girişimcilere verilecektir.

b) İşletmelerle devlet şebekesi arasında resimsiz özel telgraf ve telefon hatları inşasına izin verilebilir.

c) İşletmeler ve bunların arazi ve çevresi ile sair tesisler, müsakkafat (üzeri damla örtülmüş yapı), arazi, kazanç, maktu zam vergilerinden ve belediyelerin belli ruhsatlardan aldıkları resimlerden muaftır.

d) Sınai işletme ve maden işletmesi kurmak için kurulacak şirketlerin hisse senetleri ve tahvilleri damga vergisinden muaf olacaktır.

e) Kuruluşların, tesisi, yapımı ve genişletilmesi için gerekli inşaat malzemesi, üretim için gerekli hammaddeler, makine, alet ve yedek parçalar; işletmelerin kendilerine ait olarak kuracakları nakliye, yükleme-boşaltma tesislerinin kurulması ve çevirici güç kullanımı ve nakli için gerekli malzeme, eğer yurt içinde bulunmamakta ise ya da yeteri kadar üretilmiyorsa, gümrük ve ülkeye giriş resimlerinden muaftır.

f) İşletmelerin ve işletmelerle ilgili tesislerin kuruluş, yapım ve genişletilmesi için gerekli malzeme, makine ve aletlerin demiryolu ve vapurlarla naklinde % 30 indirim uygulanır. İndirime imkan yoksa aynı oranda prim verilir.

g) İşletmelere, Bakanlar Kurulu kararı ile mamul maddelerinin değerinin %10'u kadar prim verilebilir.

h) Tuz, ispiro ve patlayıcı maddeler, işletmenin faaliyeti için gerekli ise, bunlar için Bakanlar Kurulu kararı ile belli bir indirim uygulanabilir ve (indirim imkansızsa) prim verilebilir.

ı) Devlet, özel idareler, belediyeler ve bunlara ait kurumlar ve Teşviki Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmeler; ihtiyaç duydukları mallardan ülke içinde üretilip de benzerlerinin gördüğü işleri görebileceği fennen tespit edilmiş olanları, ithal yoluyla gelen mallardan azami % 10 oranında pahalı da olsa, ithal mallarına tercihan kullanmaya mecburdurlar.

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun dikkat çekici özellikleri ve 1913 yılındaki kanundan başlıca farkları ise şöyledir: İşletmelerin kanunda yazılı muafiyet ve izinlerden yararlanabilmeleri için 4 sınıfa ayrılmış olmaları belki de en önemli farkı oluşturmaktadır. Buna göre, birinci sınıf işletmeler en az on beygirlik bir çevirici güçle çalışan ve üretiminde bir yıl içinde en az 1500 gündelik miktarında işçi çalıştıran işletmelerden oluşacaktır. İkinci sınıf işletmelere ise çevirici gücü on beygirden az olup, çalıştırdığı işçi gündelikleri miktarı yılda 1500'ü bulan veya bu miktar 1500'den az olup, çevirici gücü en az on beygiri bulan ya da işçilerin adeti günde onu geçen, fakat çevirici güce sahip olmayan işletmeler girecektir. Üçüncü sınıf işletmeler, çevirici gücü on beygirden az olup, imalatında çalıştırdığı işçi gündelikleri miktarı 750'yi geçen işletmelerden oluşacaktır. Dördüncü sınıf işletmeler ise tezgah veya el ile her nevi dokumacılık, halıcılık, trikotaj gibi işleri bir bina içinde toplu halde çalıştıran işletmelerden oluşacaktır.¹¹⁴

Çevirici güç, çalıştırılan işçi sayısı, sermaye ve bazı tesislerin varlığı gibi kıstaslara göre sınıflandırılmış olan işletmeler ve maden ocakları, yukarıda sayılan imtiyaz ve muafiyetlerden büyüklük, teknik ilerilik derecelerine göre değişen ölçülerde yararlanacaklardır. Örneğin, birinci, yani en gelişkin kategorideki sınıai kuruluşlar yukarıda a-1 bentlerinde sayılan teşvik unsurlarının tamamından yararlanacaklar; diğer kategorilere inildikçe yararlanılan imtiyazlar azalacaktır. Böylece kanun, ileri teknolojiyi, büyük işletmeleri öncelikle teşvik kapsamına almaktadır. Ancak, birinci (en ileri) kategorinin, teknolojik sınırının dahi oldukça ilkel bir teknoloji seviyesinde kalması, bütün sanayi kuruluşlarının, pratikte bütün teşvik unsurlarından yararlanmasına neden olmuştur.¹¹⁵ İkinci Teşviki Sanayi Kanunu'ndan yararlanan müesseseler sayısı 1932 yılı itibariyle 1473'tür.¹¹⁶

Bu dönemde, şeker sanayisini geliştirmek için 14 Nisan 1925 tarihli kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla Türkiye'de üretilen şekere sekiz yıl boyunca tüketim

¹¹⁴ Bilge Aloba Köksal; A.Rasih İlkin, **Türkiye'de İktisadi Politikamızın Gelişimi (1923-1973)**, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1973, s.87-89.

¹¹⁵ Boratav, a.g.e, s.88.

¹¹⁶ Derin, a.g.e, s.83. Bu 1473 müessesenin sanayi kolları itibariyle dağılımı şu şekildedir: Ziraat, hayvanat ve av mahsulatı sanayi % 44.30, Dokuma sanayi: % 23.80, Odun sanayi: 9.10, Maden sanayi: % 5.57, Kimya sanayi % 5.16, Diğer: 11.94.

vergisinden muaflık getirilmiştir. Şeker pancarı ekimi ve ürünü, kömür ocakları ve şeker fabrikaları için kireç üreten işletmeler de vergi dışı tutulmaktadır. Ayrıca, şeker fabrikası kuracaklara 5 hektara kadar karşılıksız arazi verileceği ve üretilen malların demiryollarında indirimli olarak taşınacağı öngörülmektedir.¹¹⁷

Madencilik sektörü de ihmal edilmemiş, ekonomik politikaya dahil edilmiştir. 1923 yılında ülkede sadece 8 maden mühendisinin bulunması, bu konuda önlem alınmasını gerektirmiştir. Mühendis yetiştirmek amacıyla, 1924'te Zonguldak Yüksek Maadin ve Sanayi Mühendis Mektebi kurulmuştur. Ayrıca, maden üretimini özel sektör eliyle geliştirmek amacıyla, 12 Nisan 1925'te, 608 sayılı eski Maadin Nizamnamesi'nin bazı maddeleri değiştirilmiştir. Buna göre, terk edilmiş veya yeni bulunan madenler devlet tarafından veya devletle birlikte, Türk tüzel kişilerin katılmasıyla kurulacak ortaklıklar veya sermayesinin en az % 51'i Türklere ait şirketler tarafından işletilecek, madenlerde yabancı olarak Türk vatandaşları arasından bulunamayan teknisyenler çalıştırılabilir ve her yabancı teknisyene karşı bir Türk genci yetiştirilecektir.¹¹⁸

C) Finansal - Mali Politika ve Yabancı Sermaye

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk Bankacılığı hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. 1923 sonrasında, yabancı bankaların işlemleri milli bankalarla karşılaştırıldığında, milli bankaların her alanda geliştiği, yabancı bankaların işlemlerinin azalmaya başladığı görülmektedir. Devletin bankacılığın gelişmesine yardımcı olduğu göze çarpmaktadır.¹¹⁹ Yeni başkent Ankara'da iktidar tarafından veya onun çevresinde ticari, sınai ve emlak kredilerini ülke çapında örgütlemek için yoğun bir bankacılık hareketi göze çarpmaktadır. Bu hareket 1930 yılına kadar, ülke çapında bir hareket niteliği kazanamadığı için taşrada birçok mahalli bankanın kurulduğu görülmüştür.¹²⁰ Bu dönemde sayılarında adeta patlama yaşanan bu mahalli

¹¹⁷Fikret Başkaya, **Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi: Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına**, Birlik Yayınevi, Ankara, 1986, s.48.

¹¹⁸ Ulaş Kipal ve Özgür Uyanık, **Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s.68.

¹¹⁹ Cillov, a.g.e, s.367.

¹²⁰ A.Gündüz Ökçün, "1919-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", **İktisat Tarihi Yazıları**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1997, ss.213-279; Ayrıca, kurulan mahalli bankaların geniş bir listesi için bkz. a.g.m, s.244-261.

bankalar, daha çok yöresel ihtiyaçları karşılamaya dönük, tek şubeli ve az sermayeli bankalardır. Genellikle kısa vadeli borçlar vererek yöre halkının ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu bankalar gerek 1929 Bunalımı'nın etkileri, gerekse de Şube bankacılığının yaygınlaşması sonucu zaman içinde kapanmaya başlamışlardır.¹²¹

Yabancı sermaye tarafından Osmanlı Devleti'nde kurulan bankalarda öncelikli amacın yurt dışından getirilen sermaye aracılığı ile ticaretin ve özellikle yabancı yatırımların mali açıdan desteklenmesi olduğu söylenebilir. Ulusal bankacılık hareketinin ortaya çıkışında ise öncelikli amaç, ülke içinde birikmekte olan sermayenin yabancı ve/veya azınlıkların iktisadi hakimiyetinden kurtulmak ve ulusal ticareti geliştirmek biçiminde örgütlenmesi olarak ortaya çıkmıştır.¹²²

Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki dönemde bankacılık-finans alanındaki en önemli gelişmelerden birisi, şüphesiz ki, Cumhuriyetin ilk milli bankası olan Türkiye İş Bankası'nın kuruluşu olmuştur. İş Bankalarının ayırt edici özelliği, hem ticari işleri, hem de belirli bir oranda sanayi tesis veya iştirakleri ile, iktisadi faaliyetlerini bütün verimli sahalara yaymalarıdır. Bunlar aynı zamanda özel mevduat bankalarıdır. Bu tip bankacılıkta başarının sırrı, öncelikle, tasarruf ve ticari mevduatı toplayabilmek suretiyle bunları kısa ve orta vadeli ticari kredilerde, yani para piyasasında kullanabilmektir. Sonra da, belli bir oranda sınıai iştiraklere, garantili tesislere giderek, seyyal bir kredi politikası sağlayabilmektir. Bu bankalar özel mahiyette olduğu ve bu sebeple de Devlet işletmeciliği için kurulan bankalara, Devletin yüklediği ağır yatırımlı ve sermayenin devir sürati az olan işlere gitmedikleri için, başarı şansları fazladır. Türkiye İş Bankası da bu tip bir banka olarak kurulmuştur.¹²³

Türkiye İş Bankası, Devletin özel girişimcilerle yakınlaşma ve diyalog kurma yolunda yararlandığı önemli bir araç olmuştur: 1923-1929 yılları arasında ekonominin yeniden kurulmasına yönelik iktisat politikaları ve devlet düzenleyiciliği, 'milli iktisat' oluşturulmasını hedeflemekteydi. 'Milli İktisat',

¹²¹ Parasız, a.g.e, s.24-25.

¹²² Ökçün, a.g.m, s.274.

¹²³ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.I, Remzi Kitabevi, 1999, s.452.

sermaye kazançlarının milli unsurlara aktarılması ve bu kazançların süreklilik kazanması için ekonominin özel girişim ekseninde örgütlenmesidir. Milli İktisat kavramıyla devlet ve özel girişimcilik arasında bağlantı kurulmaya, bu iki tarafın bütünleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır.¹²⁴

Türkiye İş Bankası'nın kuruluşuyla Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan "Milli Bankaların kurulması" yönündeki kararın gereği de yerine getirilmiştir. İş Bankası, yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde çok aktif bir rol oynamış ve çeşitli iktisat politikası kararlarını sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yönlendirmede çok önemli bir baskı grubu oluşturmuştur.¹²⁵

Türkiye İş Bankası, devletle özel girişim arasında köprü görevi görme, milli bir sermaye birikimini sağlama gibi önemli görevler üstlenmesinin yanında , bazı konularda da eleştirilmiştir. Eleştirilerin en önemlisi, bazı usulsüzlüklerle ilgilidir.¹²⁶

"En kısa zamanda affairiste cereyanların ve tiplerin, hatta İş Bankası çevresinde de kendilerine yer ve sığınak buldukları görülyordu. Belki de bunları önlemek için, Atatürk'ün yakın çevresinden birtakım kimselerin de bankanın ve teşekküllerin yüksek idare mevkilerinde vazife almalarına rağmen, usulsüzlükler önlenemiyordu. Hatta zamanla bunların bazılarının bizzat karışık işlere karıştıkları göze çarptı. Bunların önlenmesi lazım geldiği yolundaki şikayetlerin Atatürk için bir üzüntü kaynağı olduğu da, bilinen bir gerçektir."

Önemli bir banka da Emlak ve Eytam Bankalarıdır. Emlak ve Eytam Bankası, 11 Temmuz 1926 yılında İdare Merkezi Ankara'da olmak üzere kurulmuştur. Görevi , bina ve üzerine inşaat yapılacak arsa sahiplerine borç para vermektir. Kuruluş sermayesi 20.000.000 TL olup bunun 10.000.000 TL'si Maliye Bakanlığı'nca sağlanacak, diğer 10.000.000 TL karşılığında, Devlet Emlakinin bankaya devri ile

¹²⁴ Kocabaşoğlu, a.g.e, s.18.; Kepenek, a.g.e, s.32.

¹²⁵ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, s.29-30.

¹²⁶ Aydemir, **İkinci Adam**, C.I, s.455.

Banka kesin olarak kurulmuş sayılacaktır. Banka 1946 yılında Türkiye Emlak Kredi Bankası adını almış ve yakın zamana kadar faaliyetine devam etmiştir.¹²⁷

1925 yılında Osmanlı Bankası'nın yukarıdaki bölümlerde de belirtilen geniş yetkileri on yıl için uzatılmıştır. Bu uzatma yapılırken, imtiyaz süresi içinde bir devlet bankası kurulması halinde Osmanlı Bankasının itiraz hakkı olmayacağı karara bağlanmıştır.¹²⁸

Cumhuriyetin ilk yılları yoğun anonim şirket kuruluşlarına sahne olmuştur. 1923-1926 yılları arası, Türkiye'de anonim şirketlerin kuruluşunun en yoğun olduğu yıllardır. 1926 yılında kurulan anonim şirketlerin hem sayısı ve hem de sermayesi, en yüksek düzeye ulaşmıştır. Anonim şirketlerin ağırlıklı olarak bankacılık sektöründe kurulduğu görülmektedir. Bu dönemde kurulan 201 Türk Anonim Şirketinin yüzde 15,42'sini oluşturan 31 şirket bankacılık dalındadır. Yüzde 14,43'ü oluşturan 29 şirket ticaret ile, yüzde 10,95'i olan 22 şirket gıda sanayisi ile yüzde 9,95'i oluşturan 20 şirket madencilikle uğraşmaktadır.¹²⁹

Devletin izlediği maliye politikası ise şöyledir: Başta Atatürk olmak üzere, o dönemde devleti yönetenlerin en büyük amacı enflasyonsuz kalkınmayı sağlayabilmek olmuştur. Enflasyonu önleyebilmek için de bütçe disiplinine, denkliliğine büyük önem verilmiştir. Atatürk, 1 Mart 1924'te Meclis'te, "*Mali ve iktisadi ıslahat ve tedabire bilhassa atfi ehemmiyet ediyoruz. Memleketimizin vaziyet-i maliyesi intizam, emniyet ve inzibat üzerine müessistir. Hakiki bir bütçe tesisi, vergilerin ıslahı ve her nevi israfata karşı daima teyakkuz ve mümanaat kararındayız.*" diyerek hükümetin bu konudaki tutumunu ifade etmektedir.¹³⁰ Hükümet bu hedef doğrultusunda çeşitli girişimlerde bulunmuştur: Öncelikle bütçenin vergi kaynaklarında önemli bir değişiklik meydana getirilmiştir. Vergi yükü tarımsal kesimden şehirselleşmeye kaydırılmıştır. 1926-1927 bütçesinde köylüden alınan vergiler toplam gelirlerin %10'una inmiştir. Vergi yapısındaki bu değişimin

¹²⁷ Ökçün, a.g.m, s.248.

¹²⁸ Tekeli ve İlkin, s.57.

¹²⁹ a.g.e, s.41.

¹³⁰ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I- III, s.346.

en önemli simgesi 17 Şubat 1925’de kabul edilen Aşarın kaldırılmasına ilişkin kanunun kabulü olmuştur. Aşarın kaldırılmasının maliyeti ise, kırsal kesime yeni vergiler konulmasına rağmen, 10- 15 milyon TL düzeyinde olmuştur. 1926 senesinde temettü vergisi kaldırılarak kazanç vergisi getirilmiştir. Aşar gibi önemli bir verginin kaldırılmasına rağmen ilk kez bütçe denklığı sağlanabilmiştir.¹³¹

1926 yılında, Genel Tüketim Vergisi adında şelale tipi bir muamele vergisi uygulamaya konulmuştur. Bu vergiyle, her türlü ticari ve sınai faaliyetler her aşamada vergilendirilmektedir. Verginin oranı % 2.5’tir. Şelale tipindeki muamele vergileri, iyi bir muhasebe ve kayıt sistemi, etkin bir vergi idaresi gerektirmektedir. Bu koşullar ise 1926 yılında Türkiye’de yoktur. Dolayısıyla başarı sağlanamamış, önce değiştirilmiş, daha sonra ise kaldırılmıştır. 1927 yılında kabul edilen ve vergi tipi itibarıyla bir Katma Değer Vergisi olan ikinci muamele vergisi, küçük imalatçılar ve ihracata uygulanması sebebiyle bu sektörlerin gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir.¹³²

1929 yılına kadar gümrük vergilerinin sabit kalmasının etkisiyle şeker, tuz, tütün gibi temel tüketim mallarının satışından elde edilen gelirler ön plana çıkmıştır.¹³³ Bu malların üretim ve ithal hakkının devletin elinde olması, devletin, gelirlerini artırmasını kolaylaştırmıştır.

Devletin izlediği bütçe denklığı prensibinin bir sonucu da, Atatürk’ün 1 Kasım 1924’te Meclis’i açış konuşmasında “*Bir istikraza muhtaç olmaksızın düyun-u dahiliyeyi muntazaman tesviye etmekteyiz*” diyerek vurguladığı iç tasarruflarla kalkınma stratejisi olmuştur.¹³⁴

¹³¹ Tekeli ve İlkin, a.g.e, s.46-47; Derin, Haldun, a.g.e, s.56-57. 1926 yılında kabul edilen kazanç vergisi, şahıs şirketleriyle sermaye şirketlerinin kazançlarını, genel, katma ve özerk bütçeli daire ve kurumların kazançlarını, serbest meslek kazançlarını, arazi gelirlerini ve ücretleri içermektedir. Ancak, beyan usulünde vergi tarhiyatı uygulaması geniş tutulmuş, başarı sağlanamamıştır. Bu usul 1927 yılında sadece şirketler için zorunlu hale getirilmiştir. Diğer mükellefler ise karne usulüne ve götürü usule göre vergilendirilmiştir. Parasız, a.g.e, s.13

¹³² Parasız, İlker, a.g.e, s.15.

¹³³ Kepenek, a.g.e, s.30.

¹³⁴ **Atatürk’ün Söylev....a.g.e**, C.I- III, s.352.

Ekonomi yönetiminde iç tasarruflarla kalkınma kadar önem verilen bir diğer ilke de paranın değerine verilen önem olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında tedavüldeki paranın karşılığı olan altınların Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın elinde olması ve bunların anlaşmalarla İngiltere ve Fransa'ya devredilmesinin sonucu olarak, tedavüldeki paraların karşılıksız kaldığı bir ortamda, Hükümet para miktarını artırmaktan özenle kaçınmıştır. Hatta, para miktarı bir ölçüde azaltılmıştır. 1923'de 161 milyon TL olan para miktarı, 1927'de 153 ve 1929'da 159 milyon TL dolayında olmuştur.¹³⁵

Bu dönemde yabancı sermaye aleyhinde bir politika ise izlenmemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir İktisat Kongresi'ni açış söylevinde *“Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünürken ve konuşurken zannolunmasın ki, biz ecnebi sermayesine hasım bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz vavidir. Çok say ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Binaenaleyh kanunlarımıza riayetkar olmak şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız ve şayanı arzudur ki, ecnebi sermayesi bizim sayimize ve serveti sabitemize inzimam etsin. Bizim için ve onlar için faydalı neticeler versin; fakat eskisi gibi değil. Filhakika mazide ve bilhassa Tanzimat devrinden sonra, ecnebi sermayesi memlekette müstesna bir mevkie malik oldu. Ve ilmi manasıyla denebilir ki, devlet ve hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Artık, her medeni devlet gibi, millet gibi, yeni Türkiye dahi buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptıramaz.”* diyerek yönetici kadronun yabancı sermaye konusunda ihtiyatlı ama karşı duruşunu ifade etmektedir.¹³⁶

Yeni rejimde, sermaye çevrelerinin başlıca amacı, batı sermayesi ile mevcut ilişkileri kökten değiştirmek değil, sadece bu ilişkileri gayrimüslim burjuvazinin yerine bizzat yürütmek; azınlıkların yerini almak olmuştur. Rejimi kuran asker-sivil bürokratlar da, yabancı sermayeye kapitüler imtiyazlar tanınmaması, siyasi bağımsızlığa saygı gösterilmesi koşuluyla, yerli sermayenin bu hedefine engel

¹³⁵ Kepenek, a.g.e, s.32.

¹³⁶ Atatürk'ün Söylev.....a.g.e, C.I- III, s.113.

olmamışlardır. Bürokratlar, bu şartlar gerçekleştiği takdirde, yabancı sermayenin ülkenin gelişimine katkıda bulunacağı görüşündeydiler.¹³⁷

Kapitülasyonlar kaldırılmakla birlikte, ülkede ulaşım, madencilik, enerji ve ticaret alanlarında yabancı sahipliği yaygın bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Bu alanlarda, Cumhuriyet'in ilk yıllarında esaslı bir ulusallaştırma hareketine girilmemiştir. Bazı satın almalar (Örneğin 1924- Ergani Bakır İşletmeleri ve 1925- Fransız Tütün Rejisi gibi) olmuşsa da, aynı dönemde yabancıların ellerindeki birçok belediye hizmetinin anlaşmaları uzatılmıştır. Hatta bazılarında yeni ayrıcalıklar bile tanınmıştır. Yabancı sermayeye karşı esnek bir tutum takınıldığını gösteren diğer örnekler de 1923'de İstanbul tramvay, telefon, su, elektrik şirketleri ve Aydın demiryolunun yabancı sahipleri ile yeni anlaşmalar imzalanması; 1925'de Osmanlı Bankası'nın Türkiye'deki çalışma izninin uzatılması; Devletin sanayi işletmelerinin özelleştirilmesinde yabancılara % 49 oranında katılma hakkı tanınması ve Teşviki Sanayi Kanunu'ndan yabancıların da yararlanmasına izin verilmesi olmuştur. Öyle ki 1923-1930 arasında kurulan anonim şirketlerin 71 milyona varan ödenmiş sermayelerinin % 43'ü yabancı ortaklı şirketlere aittir.¹³⁸

Yabancı sermaye, ülke içinde daha rahat hareket edebilmek için, ülkenin sözü geçen siyasetçileriyle, yerli sermayedarlarla ortaklıklar kurup, onların ülke içindeki nüfuzlarından yararlanma yoluna da gitmiştir.

D) Dış Ticaret ve Gümrük Politikaları

Atatürk, 1 Mart 1922'de Meclis'in üçüncü toplanma yılını açış konuşmasında: *"...Tanzimatın açtığı serbest ticaret devri Avrupa rekabetine karşı kendisini müdafaa edemeyen iktisadiyatımızı bir de iktisadi kapitülasyonların zincirleriyle bağladı...iktisat sahasında bizden çok kuvvetli olanlar.... gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şerait tahtında memleketimize sokuyorlardı...bu suretle inkişafa müsait sanayimizi*

¹³⁷ Boratav, a.g.e, s.25.

¹³⁸ Yenal, a.g.e, s.75-76.

*mahvettiler. Ziraatimizi de rehnedar eylediler. İnkışaf ve tekamül-ü maliyemizin de önüne geçtiler”*¹³⁹ diyerek bağımsız dış ticaret politikasının önemini vurgulamıştır.

Aslında bu düşünceler Atatürk’ün ve onun kurduğu devletin karakteristik bir özelliği olup, dış ticaret politikası alanına yansımastır. Dolayısıyla, diğer alanlarda da olduğu gibi, dış ticaret ve gümrük politikalarında da bu düşünceler, politika oluşumunu büyük ölçüde etkilemiştir.

Lozan Anlaşması devletin ekonomik alandaki egemenlik haklarından bazılarını sınırlayıcı yönde hükümler getirmiştir. Bu sınırlamaların başında ise beş yıllık süre için yürürlükte kalacak ticaret anlaşması gelmektedir. Bu ticaret anlaşmasını imzalayan devletler, beş yıllık sürede ithalatlarını ‘en çok müsaadeye mazhar devlet’ kuralına göre gerçekleştireceklerini kabul etmektedir. Bu anlaşma ile Türkiye, 24.8.1928 tarihine kadar Britanya, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya’ya 1916 tarihli ‘ağırlık esasına dayanan spesifik tarife’nin emsallerle çarpılmış şeklini uygulamayı kabul etmektedir. Savaş döneminde Türkiye’nin parasının değeri düştüğü için, tarifedeki bazı maddeler 5, diğerleri 12 ile çarpılarak uygulanacaktır.¹⁴⁰

Lozan Anlaşmasıyla getirilen bu hükümler nedeniyle Türkiye’de, 1923-1929 yılları arasında etkin ve yoğun bir dış ticaret politikasının varlığından söz etmek mümkün değildir.

Lozan Anlaşması gereği, bağımsız bir gümrük politikası izleme şansı olmayan Türkiye, çeşitli önlemler almaya çalışmıştır. Öncelikle, tüketim vergisi yoluyla ithal mallarının yurtiçi satış fiyatı yükseltilmeye ve bu malların tüketimi azaltılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, devlet tekellerini büyütme yoluyla yeni üretim sahaları açmak ve yine ithalatı azaltmak hedeflenmiştir; Cumhuriyetin ilk yıllarında tekelleştirme ve kurma eğilimlerinin (şeker, kibrit vb. alanlarda) yüksek olmasının önemli nedenlerinden biri de budur. Alman bir diğer önlem de Lozan Ticaret

¹³⁹ Atatürk’ün Söylev.....a.g.e, s.241.

¹⁴⁰ Tekeli ve İlkin, a.g.e, s.67-68.

Anlaşması'nda imzası olan ülkeler dışındaki ülkelere 1916 tarifelerini daha yüksek katsayılarla (8 ve 15 gibi) çarparak uygulamak olmuştur.¹⁴¹

Lozan'da kabul edilen 1916 tarihli tarife, tarım sektörü üzerinde önemli koruma imkanları getirmiştir. Bunun en belirgin örneği ise buğday üretiminde görülmüştür. Bu dönem başında buğday ithal edilmekte iken, gümrük hadlerine göre oluşan yüksek iç fiyat ve gelişen ulaştırma olanakları sonucu bu ithalat kısa süre içinde azalmış hatta daha sonra belirli cinslerdeki buğdayın ihracatına geçilmiştir.¹⁴²

1929 yılına kadar uygulanmak zorunda kalan bu kısıtlayıcı gümrük politikaları sonucu, dış ticaret dengesi, artan oranlarda açık vermiştir. Açığın bir diğer nedeni de ülkeyi iktisadi bakımdan güçlendirmek amacıyla harcanması gereken çabaların gerektirdiği yatırım malları ve uzun bir süredir piyasada bulunamayan diğer malların ithal edilmesi zorunluluğudur.¹⁴³

Türkiye 1929 yılında gümrükler üzerinde serbest bir politika uygulama hakkını kazanınca 8 Haziran 1929 tarih ve 1499 sayılı “Gümrük Tarifesi ve İthalat Genel Tarifesi Kanunu”nu kabul etmiştir. Bu kanun spesifik yapıda bir gümrük tarife kanunudur..¹⁴⁴ Kanunun öncelikli amacı, yerli sanayiye dış rekabete karşı korumaktır. Kanunla, sağlık malzemeleri ve diğer kanunlarla belirtilen vergi muafiyetleri dışında kalan tüm mallarda gümrük vergileri %16'dan %40'a çıkarılmıştır.¹⁴⁵

E) Kurulan Mali Kurumlar

Bu dönemde dikkati çeken önemli gelişmelerden biri, 1925 yılında çıkarılan bir kanunla Ticaret ve Sanayi Odaları'nın kuruluşudur. Kanunla, aslında daha önceden kurulmuş bulunan ancak yasal bir dayanağa sahip olmayan bu kurumlar yasal bir dayanağa kavuşturulmuş, yetki ve görevleri yasal olarak belirlenmiştir.

¹⁴¹ a.g.e, s.68-69.

¹⁴² Tekeli ve İlkin, s.69.

¹⁴³ Necdet Serin, “Türkiye'nin Dış Ticareti”, **Türkiye Ekonomisinin Elli Yılı Semineri**, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No:4, İstanbul, 1973, s.375

¹⁴⁴ Parasız, a.g.e, s.15.

¹⁴⁵ Yakup Kepenek, **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, ODTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 46, Ankara, 1983, s.62.

Ayrıca, kanunla bu odalara kamu tüzel kişiliği verilmekte ve üye olmak zorunlu hale getirilmektedir.¹⁴⁶

Yeni kurulan bir devletin hızlı bir ekonomik kalkınmayı hedeflemesi doğaldır. Bunun için ise ülkenin ekonomik ve sosyal yapısı hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmak gerekir. Bu bilgi akışını sağlayabilmek için, 1926 yılında İstatistik Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 1926 şubatında Ankara'ya gelen Belçikalı Dr. Camille Jacquard'ın yönetiminde bu kurum gelişmeye başlamıştır. 2 Haziran 1926 tarih ve 893 sayılı nüfus sayımı kanunu ve 2 Haziran 1927 sayılı İstatistik Kanunu uyarınca 1927'de Türkiye'de nüfus, sanayi ve tarım sayımları yapılmıştır. Böylece ülkenin ekonomik ve sosyal yapısı hakkında ilk güvenilir bilgiler elde edilmiştir.¹⁴⁷

Ekonomik gelişmeyi sağlamak amacıyla 25 Haziran 1927 tarihli kanunla Ali İktisat Meclisi oluşturulmuştur. Ali İktisat Meclisi kanunu hazırlıkları sırasında Bütçe Komisyonu'nca hazırlanan raporda, Hükümetin çeşitli dairelerinin kendi faaliyet alanlarındaki ekonomik işleri yürüttüğü ancak bu daireler arasında koordinasyon sıkıntılarını gidermek ve yeni gelişmeler olması halinde, karşılaşılabilecek zorlukları gidermek için Ali İktisat Meclisi kurulması yoluna gidildiği belirtilmektedir. Başvekilin birinci fahri reis, İktisat Vekilinin ikinci fahri reisi olduğu bu kurumun, 24 üyesi vardır. Bunlardan 12'si (biri silahlı kuvvetler mensubu olmak üzere) iktisadi sorunları üzerinde yetkileri kabul edilen kişiler arasından, Bakanlar Kurulu'nca seçilmektedir. Diğer 12 üye ise, hazırlanan bir yönetmeliğe göre Ticaret ve Sanayi Odaları ile Meslek Kuruluşları arasından seçilmektedir.¹⁴⁸ Toplumsal yaşamda daha az temsil edilen gruplar (örneğin işçiler) bu kuruluştaki yer almamaktadır.¹⁴⁹

Ali İktisat Meclisine kanunla verilen görevler şunlardır:

¹⁴⁶ Tekeli ve İlkin, a.g.e, s.58.

¹⁴⁷ a.g.e, s.58-59.

¹⁴⁸ a.g.e, s.60-61.

¹⁴⁹ İnsel, a.g.e, s.150.

-Ülkenin ekonomisiyle ilgili Hükümetçe çıkarılacak kanun ve tüzüklerle ilgili görüş belirtmek. Ayrıca Hükümetçe verilecek diğer iktisadi konular hakkında da görüş belirtmek.

-Ekonomik hayatla ilgili kanun ve diğer mevzuatın, memleket şartlarına göre uyum gösterecek şekilde gelişimini sağlayacak önerileri, gerekçeleriyle birlikte Hükümete sunmak.

-İktisadi ihtiyaçlarımızın gerektirdiği usul ve sistemler hakkında araştırma yapmak.

-Güncel iktisadi akımları izlemek ve bu akımların ülke ekonomisine uygulanabilirliklerini ve yakınlıklarını incelemek; bu konu üzerindeki çalışmalarını Hükümetle paylaşmak.

Ali İktisat Meclisi'nin pratikteki görevleri, yukarıda sıralananlardan daha çok araştırmaya dönük kalmıştır. İlk yıllar içinde araştırmalarının konusunu hayat pahalılığı ile para ve gümrük politikaları oluşturmuş, daha sonraki yıllarda ise ödemeler dengesi sorunları ağırlık kazanmıştır. Milletler Cemiyeti'nin standartlarına uygun ilk dış ödemeler dengesi tablosu bu meclis tarafından hazırlanmıştır. Ancak bu kurum, iktisat politikasını etkileyici aktif bir kurum haline gelememiştir.¹⁵⁰

Bu dönemde kurulan ekonomik kurumlardan en önemlilerinden biri de 1928 yılında İktisat Bakanlığı'nın kuruluşu olmuştur: Konuyu düzenleyen 1200 sayılı Kanun, Ticaret ve Tarım Bakanlıkları'nı birleştirerek, ekonominin tüm alanlarını içeren bir İktisat Bakanlığı oluşturmaktadır.¹⁵¹

Bütün bu kurumlar, bilgi toplayabilecek ve belli hareketleri hızlandırabilecek güçte örgütlenmeler kurmaya yönelik aynı iradenin ürünü olmakla birlikte, eski ve yeni kuralların bir arada bulunduğu karmaşa içinde yetersiz kalmakla eleştirilmiştir.¹⁵²

¹⁵⁰ Tekeli ve İlkin, s.61-62. İnsel'e göre bu kurumun iktisat politikalarını belirleyici, aktif bir duruma gelememesinin nedeni, üyelerinin büyük kısmının liberal görüşlere sahip olmasına karşın o yıllarda devletin yavaş yavaş güdümcü bir iktisat politikasına kaymasıdır. İnsel, a.g.e, s.150.

¹⁵¹ Tekeli ve İlkin, s.62.

¹⁵² Ahmet İnsel; **Düzen ve Kalkınma Kıskaçında Türkiye**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 151-152.

F) Ulaştırma Politikaları

Cumhuriyet yönetimi ulaştırma politikasına özel bir önem vermiştir. Ulaşım imkanlarının geliştirilmesi, ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmesini sağlayabilmek için önemli görülmüştür. Mustafa Kemal Paşa, 17.11.1923'de Türkiye İktisat Kongresini açış söylevinde de bu noktaya değinir: “*Memleketimizi bundan başka şimendifer ile ve üzerinde otomobiller çalışır şoselerle şebeke haline getirmek mecburiyetindeyiz. Çünkü garbın ve cihanın vesaiti bunlar oldukça, şimendiferler oldukça, bunlara karşı merkezler ve kağı ile ve tabii yollar üzerinde müsabakaya çıkışmanın imkanı yoktur.*”¹⁵³

Ulaştırma politikasında önceliği demiryolları almaktadır. Demiryolları ülkeyi birbirine bağlayan, güvenliği sağlayan bir ulaşım aracı olarak görülmektedir. Yani demiryolları sadece ekonomik açıdan değerlendirilmemiştir. İsmet Paşa'nın deyişiyile, “*İzmir'in servet ve emniyetinin her tehlikeden azade (uzak) olması Sivaslının yirmi dört saat sonra İzmir'i müdafaa edecek imkana malik bulunmasıyla*” gerçekleşecektir.¹⁵⁴

Bu dönemde, çıkarılan çeşitli kanunlarla demiryolu ağlarının satın alınması ve yenilerinin yapılması için hükümete yetki verilmiş ve uygulama da bu yönde olmuştur.¹⁵⁵ Örneğin, 1926 yılında demiryolu yapımı için arazi kamulaştırmayı sağlayan kanun çıkarılmıştır. Bundan 1 yıl sonra ise demiryolu, liman ve su işleri için toplam 230 milyon liralık bono çıkarılmıştır. Kuruç, o yıllarda devlet bütçesinin 200 milyon liradan daha az olduğu düşünüldüğünde, öngörülen inşaat hareketinin çapının daha iyi anlaşılacağını belirtmektedir.¹⁵⁶ Demiryolları yapımında gözetilen bir diğer prensip de, ülkenin uzak şehirlerinin yeni hatlarla merkeze bağlanması olmuştur.¹⁵⁷

¹⁵³ Atatürk'ün Söylev.....a.g.e, s.115.

¹⁵⁴ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.22.

¹⁵⁵ Kepenek, a.g.e, s.39.

¹⁵⁶ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, C.I, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1988, s.22.

¹⁵⁷ Yılmaz Kuzucu, **Türkiye'de Devletçilik Döneminde Planlı Kalkınma Deneyimi**, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Bitirme Tezi, İstanbul, 2002, s.25.

Devletin demiryolu yapımıyla bizzat meşgul olmasının önemli bir nedeni de Amerikan Chester grubuyla yapılan imtiyazlı demiryolu sözleşmesinin, gerek diğer emperyalist devletlerin baskısı gerekse Musul, Kerkük gibi büyük miktarda petrol barındıran bölgelerin ülke sınırları dışında kalacağına ilişkin anlaşılmasının bu şirketin kar beklentilerini azaltması nedeniyle sonuçsuz kalmasıdır. Sonuçta, iç pazarı bütünleştirme işini devlet üzerine almıştır.¹⁵⁸

1927 yılında Devlet Demiryolları ve Limanları Genel Müdürlüğü kurulmuş ve devlet fiilen demiryolu işletmeciliğine başlamıştır.¹⁵⁹ 31.05.1929'de kabul edilen bir kanunla demiryolları, limanlar ve su işleri için, hükümete 240 milyon liralık ödenek verilmiştir. Bu ödenek 25 yıl süre zarfında kullanılacaktır. Kanun görüşmeleri sırasında Bayındırlık Bakanı Recep Bey, *"1930 senesinde Ankara'dan demiryolu ile Sivas'a varacağız. Ve 1931 senesinde Sivas hem yukarıdan Samsun'a, hem cennuptan Mersin'e demiryolu ile bağlanmış olacaktır. Yani, 1931 bütün memleketin aksamı garbiyesi Orta Anadolu'nun merkezi olan Sivas ve Akdeniz Karadeniz demiryolu ile fiilen bağlanmış olacaktır...1930'da Sivas'tan Erzurum'a doğru inşaata başlayacağımızı ümit ederim"* diyerek konuya verilen önemi belirtmiştir.¹⁶⁰

Hükümet, yeni demiryolları yaparken bir yandan da yabancı hatları millileştirmeye başlamıştır. Cumhuriyetin kurulmasından sonra göze çarpan ilk demiryolu millileştirmesi ise 1928 yılındaki Anadolu hattı'nın millileştirilmesidir.¹⁶¹ Bunu, 1929'da Mersin-Adana, 1931'de ise, Samsun-Çarşamba ile Bağdat hattının Adana- Fevzipaşa bölümü ve Mudanya-Bursa demiryolu izlemiştir. Millileştirmeler, genellikle satın alma şeklinde yapılmıştır. Fakat, dönemin mali imkanları yeterli olmadığından, bu satın almalar borçlanılarak gerçekleştirilmiştir. Devlet tarafından

¹⁵⁸ Ergül Acar, **Türkiye'de Devletçiliğe Geçişin Ekonomik ve Politik Temelleri**, T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset A.B.D Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002, s.130.

¹⁵⁹ Cillov, a.g.e, s.177.

¹⁶⁰ Kuruç, a.g.e, s.24.

¹⁶¹ Cillov, a.g.e, s.336.

yapılan demiryolları ise, iç kaynaklarla finanse edilmiştir. Bu finansmanda, hem vergi gelirlerinden, hem de uzun vadeli borçlanmalardan yararlanılmıştır.¹⁶²

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren hükümetler, ulaşım politikası alanında önceliği demiryollarına vermişler, esas gayreti bu alanda göstermişlerdir. Dolayısıyla karayolları ikinci planda kalmıştır. Karayollarının gereken gelişmeyi gösterememesi, demiryollarının da tamamlayıcı bir unsurdan mahrum kalmasına yol açmıştır.¹⁶³

1925 yılında “Tarik bedeli nakdisi kanunu” ile karayolu yapımında bedeni mükellefiyette bulunamayacaklara nakdi bir vergi getirilmiştir. 1927 yılında ise yolların inşa ve bakım işleri vilayetlere bırakılmıştır. 1929 yılında, ise “Şose ve Köprüler Kanunu” ile milli şoseler ve il yolları ikiye ayrılmış ve erkek nüfus başına yılda 8 lira tutarındaki yol vergisinin yarısı milli şoselerin yapımına ve arta kalan kısmı da il yollarının yapımına harcanmıştır. Ancak köy yollarının yapımı için herhangi bir mali yardım düşünülmemiş ve bunların yapım ve onarımı tamamıyla köylülerin gayretine bırakılmıştır.¹⁶⁴ 1525 sayılı Şose ve Köprüler Kanunu daha sonra kaynak sıkıntısı nedeniyle etkinliğini kaybetmiştir. Ayrıca, Dünya İktisadi Bunalımı nedeniyle halkın gelir seviyesinin düşmesi üzerine bu vergide indirim yapılmış, vergiden Bayındırlık Bakanlığı'na aktarılan tutarda da indirim yapılarak % 15'e düşürülmüştür.¹⁶⁵

Denizcilik alanında ise 1909 yılında kurulan Osmanlı Seyrisafin İdaresi, Cumhuriyetin ilanından sonra, 1923 yılında, Türkiye Seyrisafin İdaresi adını almış ve sahillerimizde yük ve yolcu taşıma işini üstlenmiştir.¹⁶⁶ Bu idare, kısa zamanda tersaneleri geliştirmiş, ticaret filosunun kapasitesini artırmış ve limanlar arasında yeterli bir işletmecilik kurmayı başarmıştır.¹⁶⁷

¹⁶² Acar, Y. , a.g.e, s.37.

¹⁶³ Kuzucu, a.g.e, s.25.

¹⁶⁴ Cillov, a.g.e, s. 328.

¹⁶⁵ Acar, Y. , a.g.e, s.38-39.

¹⁶⁶ Cillov, a.g.e, s.342.

¹⁶⁷ Acar, Y. , a.g.e, s.39.

Bu arada özel girişimcilere ait gemilerin de hem yük hem de yolcu taşımacılığı alanında devletle rekabete girdiği görülmüştür.¹⁶⁸ Öte yandan, 19 Nisan 1926 tarih ve 815 sayılı kanun ile liman ve karasularından yararlanma hakkı (kabotaj hakkı) yalnız Türk vatandaşlarına tanınmıştır.¹⁶⁹

2. İzlenen Politikaların Değerlendirilmesi

Bu dönemde hükümet özel teşebbüs eliyle kalkınma düşüncesindedir. Bazı ulaştırma işletmeleri dışında devletçe kurulan ve yönetilen üretici kuruluşlar yoktur.¹⁷⁰ Devletin kurduğu tekellerin amacı ise ekonomide devletin ağırlığını artırmak değil, kapitalizme geçişi hızlandırmaktır. Dönemin bu niteliğinde birinci derecede hareketin toplumsal tabanı (hareketin öncülerinin, harekete burjuva niteliğini kazandırmak istemesi), ikinci derecede de dış dinamik etkili olmuştur. Türkiye İktisat Kongresi'nin Lozan'a ara verildiği bir sırada toplanması ve kongrede, uygulanacak ekonomik politikayı belirlemek, batı dünyasına görüşümüzü ve barış koşullarımızı belirtmek amaçlarının güdülmüş olması, dış dinamiğe örnektir.¹⁷¹

Borçlanmadan özellikle çekinilmiş, demiryolları gibi büyük çaplı yatırımlar dahi vergi gelirleri ile finanse edilmesine çalışılmıştır.¹⁷²

Bütçe öngörülerini, 1926- 1927 yılına kadar devamlı açık olarak onaylanmıştır. 1925- 1926 yılında Meclis'te kabul edilen bütçe rakamlarına göre bütçe açığı % 60 gibi bir orana ulaşacaktır. Böyle yüksek bir bütçe açığı ile bir hükümetin faaliyetlerine yön vermesi çok zordur. 1926- 1927 yıllarından sonra, bütçenin denk olarak öngörüldüğü görülmektedir:

¹⁶⁸ Cillov, a.g.e, s.342.

¹⁶⁹ Kepenek, a.g.e, s.39.

¹⁷⁰ Yaşa, a.g.e, s.79.

¹⁷¹ Özlem Özgür, **100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi**, 2.B., Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1975, s.93-95.

¹⁷² a.g.e,

TABLO 2
DEVLET BÜTÇESİ (ÖNGÖRÜLEN) (Milyon TL)

Seneler	Gelir	Gider	Fark
1925-1926	191,3	281,4	-90,1
1926-1927	190,2	190,0	0,2
1927-1928	194,6	194,5	0,1
1928-1929	207,2	207,2	----

Kaynak: Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi İlimler Fakültesi Dergisi, Yayın No:30, Ankara, 1977, s.46.

Kuşkusuz, gelir- gider öngörülerinin bir sonucu olan teorik bütçe dengesi ile fiili gelir ve giderleri gösteren bütçe kesin hesabı arasında fark bulunmaktadır. Bütçe gerçekleştirmeleri (kesin hesabı), yukarıda belirtilen öngörülerden oldukça farklı olmuştur. Fiili harcamalar, onaylanan ödeneklerin çok altında gerçekleşmiş ve bütçe dengesi de bu yolla sağlanmıştır. Bütçe yılı sonunda, daima önemli bir miktarda kullanılmamış ödenek kalmış ve bu ödenek derhal iptal edilmiştir. Yani, gerçek harcama tutarları, sürekli olarak planlanan harcama tutarlarından düşük olmuş ve kasa girişleri düzeyine veya altına düşürülerek açiksız (ya da daha çok bütçe fazlası verilerek) kapatılması mümkün olmuştur.¹⁷³ Bütçe kesin hesabı, 1923-1929 yılları arasında 6 kez bütçe fazlası verilerek gerçekleşmiştir¹⁷⁴:

¹⁷³ Charles Rist, **Mali Durum ve Ödemeler Dengesi Üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine Rapor, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, s.638-639.

¹⁷⁴ Mustafa A. Aysan, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları:106, İstanbul, 2004. s.38-39.

TABLO 3**DEVLET BÜTÇESİ (GERÇEKLEŞEN)****(Milyon TL)**

Yıllar	Genel Bütçe Gerçekleşen		Açık(-), Fazla(+)	Dolaylı Ver.	Doğrudan Ver.	Büt. Gid/KUG Oranı	Top. Krediler	TEF İndeksi
	Gelir	Gider						1914=100
1923	111,3	105,9	5,4	90,6	8,1	7,5	--	1278
1924	138,4	131,6	6,8	117,3	8,6	9,2	27,9	1343
1925	179,4	201,4	-22,0	130,6	12,3	9,1	63,5	1413
1926	180,4	172,2	8,2	143,0	12,8	10,3	54,4	1465
1927	202,2	199,0	3,2	157,4	15,1	12,8	95,2	1491
1928	222,0	201,1	20,9	172,0	15,6	11,7	105,1	1513
1929	224,1	213,4	10,7	179,4	15,3	10,0	129,1	1152

Kaynak: Genel Bütçe: DİE, TİY 1968, Ankara, s.330

Vergiler, Ulusal Gelir ve Fiyatlar: Bulutay, Tezel, Yıldırım, Türkiye Milli Geliri (1923-1948), Tablo 8 4A ve 9.10.

Krediler: Akgüç, Öztin, Cumhuriyet Dönemi'nde Bankacılık Alanında Gelişmeler, Ankara, 1971, ss.69-71. Aktaran, Yaşa, M. (ve diğerleri), Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, 1980.

Tabloyu aktaran: Kepenek, Yakup, a.g.e, s.31.

Tablonun incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, incelenen dönem sonu itibariyle kamu gelir ve giderleri arasındaki denge korunmuş, gelirlerin içinde dolaylı vergilerin payı artmıştır. Giderler ise ağırlıklı olarak, iç ve dış borç ödemeleri, demiryolları, merkezi yönetimin oluşturulması ve buna bağlı alanlara yapılmıştır.¹⁷⁵

Bu dönemde millileştirme hareketleri sınırlıdır. Bunun en önemli nedeni ise mali imkanların kısıtlı olmasıdır.¹⁷⁶

Bankacılık sektörü, milli ekonomi kurulmasına yönelik politikalar neticesinde ulusal bankaların denetimine girmiştir. Ulusal bankaların toplam mevduattaki payı ve mudi sayısı büyük artış göstermiştir:

¹⁷⁵ Kepenek, a.g.e, s.31.

¹⁷⁶ Yaşa, a.g.e, s.79.

TABLO 4
BANKACILIK SİSTEMİ

Yıllar	Top. Mevduat.	İndeks 1920=100	MEVDUATTAKI PAY		MUDİ	
			Milli Ban.	Yab. Bank.	Sayı (Bin kişi)	İndeks 1920=100
1920	1,7	100	32	68	2	100
1921	2,4	144	47	53	3	150
1922	2,7	153	50	50	4	200
1923	3,9	232	60	40	8	400
1924	5,7	334	63	37	10	500
1925	7,5	529	65	35	13	650
1926	10,3	617	70	30	17	850
1927	16,8	1006	75	25	28	1400
1928	22,5	1341	78	22	39	1850
1929	27,2	1621	82	18	60	3000

Kaynak: Derin Haldun, **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul, 1940, s.51. (Aktaran: Aysan, Mustafa A, a.g.e, s.143.)

1929 yılı sonu itibariyle, bankalardaki toplam mevduat önemli ölçüde artmış; milli bankaların toplam mevduat içindeki payı %82’ye çıkmış buna karşılık yabancı bankaların toplam mevduat içindeki payı % 68’lerden %18’e düşmüştür. Bu rakamlar, bankacılığın “milli bir ekseninde” büyüdüğünü çok açık biçimde göstermektedir.

1923- 1929 yılları arasında milli gelirden önemli bir artış olduğu görülebilir. 1923 ile 1930 arasındaki 7 yılda, 1928 sabit fiyatları ile toplam GSMH % 87 ve kişi başı GSMH de % 61 oranında yükselmiştir.¹⁷⁷ Milli gelirdeki bu artış oranlarının yanında, Osmanlı’dan devralınan para stoğu (130-140 milyonluk kağıt para, 8-10 milyonluk madeni para ve daha fazla öneme sahip olan altın ve yabancı paralar) ise 1920’li yıllar boyunca sabit kalmıştır. Para arzı ise iki kattan fazla artmıştır. Para arzındaki bu artışın nedeni banka parası (paranın tedavül hızı)’ndaki artıştır. Bu dönemde kalkınmanın ve bütçenin para basarak finanse edilmesinden kaçınılmıştır. Tedavüldeki banknot hacmindeki 1919-1938 arasındaki %23 oranındaki artışın çok büyük bir kısmı 1938 yılının son yarısında ortaya çıkmıştır.¹⁷⁸ Paranın değerindeki

¹⁷⁷ a.g.e.

¹⁷⁸ Aysan, a.g.e, s.44.

önemli düşüşler ise 1929 yılındaki aşırı ithalat ve Dünya Ekonomik Bunalımı'yla yakından ilgilidir.¹⁷⁹

GSMH'deki artış büyük ölçüde tarımsal üretimdeki artıştan kaynaklanmaktadır. Tarımsal üretimdeki artışın en önemli göstergesi, adı geçen dönemde buğday ve un ithalatının neredeyse tamamen durmuş olmasıdır.¹⁸⁰ Tarımsal gelir yüksektir ve milli gelirin sektörel analizinde sanayi sektörünü geri plana itmektedir.¹⁸¹ Bu dönemde (1923-1929) ulaşılan tarımsal üretim düzeyine 1950'ye kadar her hangi bir altı yıllık dönemde ulaşılamamıştır. Tarımda gösterilen bu yüksek performansın bir nedeni de yıllar süren savaşların son bulmasıyla emek gücünün toprağa dönmüş olması ve sağlanan asayiş ortamında tarımın güvenli bir şekilde yapılmaya başlanmasıdır. Bu dönemde tarım sektörünün üretimi %115 artarken imalat ve ticaret sektörlerindeki artış sırasıyla %56 ve %71 olmuştur.¹⁸² Tarımsal üretim miktarında artış olmakla birlikte, bunların fiyatlarındaki yetersizlikler, köyde bir tarımsal sermaye birikimine ve dolayısıyla köyün ve çiftçinin kalkınmasına engel olmuştur. Köylünün gittikçe daha fazla çalıştığı ancak daha az kazandığı söylenebilir. Sattığı mal miktarı artmış fakat kazancı azalmıştır.¹⁸³

Teşvik-i Sanayi Kanunu'na ve Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluşu gibi çabalara rağmen sanayide önemli bir gelişme sağlanamamıştır. Bu dönemde birçok sanayi tesisi kurulmasına rağmen, şeker fabrikaları gibi birkaç istisnanın dışında, esaslı ve ülkeyi dışarıya bağımlılıktan kurtaracak ölçüde bir sanayileşme atılımı yapılamamıştır.¹⁸⁴

¹⁷⁹ a.g.e, s.49.

¹⁸⁰ Yaşa, a.g.e, s.80

¹⁸¹ Karakoyunlu, a.g.e, s.191.

¹⁸² Acar, E., a.g.e, s.130; Avcıoğlu'na göre, topraksız köylüye verilen ve bu köylüler tarafından ıslah edilen topraklara daha sonra gerçek sahibinin el koyması suretiyle gerçekleşen "yağma"ya rağmen, 1923-1929 döneminde tarımın gelişmesi daha çok sınırlı kapitalist işletmelerde görülmektedir. Avcıoğlu, a.g.e, s.316.

¹⁸³ Aydemir, **İkinci Adam**, s.355-357.

¹⁸⁴ Yaşa, a.g.e, s.81.Şahin de benzer görüşleri ifade etmektedir. Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Bursa, 2002, s.55. Çavdar ise, Cumhuriyetin ilk on yılında alınan tüm önlemlere karşın sanayileşmede birkaç küçük işletme dışında önemli bir adım atılmadığını belirtmektedir. Tevfik Çavdar ; **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, 1.B, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s.248-249.

Sanayileşmede başarısız olunmasının önemli bir sebebi, yerli sermayenin ciddi yatırımlara girmeksizin daha kolay yollardan kazanç elde etmeyi tercih etmesidir. Zaten bunu yapacak gücü de yoktur. Bunun yerine küçük ve orta çaplı ihracat ve ithalatla uğraşmak, küçük miktarda bir sermayeyle, hem de anında çok daha fazla kar bırakmaktadır. Teşvik-i Sanayi Kanunu gereği devletin ücretsiz verdiği topraklar, arazi spekülasyonunda; sağlanan gümrük muafiyetleri, ithalattan bir komisyon elde etmek amacıyla pek çok malın ithalinde kullanılmıştır. Sanayi ve Maadin Bankası'ndan alınan krediler ise, hayali sermayelerle kurulmuş şirketlerin ortaklarına temettü olarak dağıtılmıştır. Bankanın kaynakları israf edilmiştir. Örneğin, özel sermayenin iştirakiyle kurulan iki şeker fabrikası, en büyük hisseye sahip sermayedarlarının, aynı zamanda şeker satış tekeli de almalarından sonra, üretim faaliyetlerini asgariye indirmiştir. Bu sermaye sahipleri, ucuza ithal ettikleri şekeri, fahiş fiyatla piyasaya sürmüşler; zararına çalışan fabrikalarının açığını da Sanayi ve Maadin Bankası ödemiştir.¹⁸⁵

Diğer bir neden de ülkede sermaye piyasasının yetersizliği sonucu, kredi imkanlarının yetersiz olması ve altyapının fakirliği yüzünden üretim maliyetlerinin çok yüksek olmasıdır. Önemli bir eksiklik de yetişmiş eleman azlığıdır. Savaştan sonra Rum ve Ermeni azınlığın ülkeyi terk etmesi bu açığı genişletmiştir.¹⁸⁶

Pek çok ürünün ithali devam ederken, dünya tarımsal üretiminde makineleşmenin getirdiği artış sonucu oluşan ülke ihraç ürünlerinin fiyatlarındaki azalma, dış ticaret dengesindeki açığı büyötmüştür.¹⁸⁷ 1923-1929 yılları arasındaki ithalat ve ihracat rakamları şu şekildedir:

¹⁸⁵ Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Kitap 3*, s.115-116

¹⁸⁶ Şahin, a.g.e, s.56.

¹⁸⁷ Yaşa, s.81.

TABLO 5

Yıllar	İhracat Değeri(Milyon \$)	İthalat Değeri (Milyon \$)	Cari Hesap Bilanço Dengesi
1923	51	87	-36
1924	82	100	-18
1925	103	129	-26
1926	96	121	-25
1927	81	108	-27
1928	88	111	-26
1929	75	124	-49
1930	71	70	-1

(Kaynak:Parasız, a.g.e, s.17)

1929 yılında dış ticaret açığı katlanarak artmıştır. Bunun en önemli nedenleri; dünya buhranı ile birlikte ihracat imkanlarının azalması ve 1929 yılında gümrük tarifelerinin artırılacağı önceden ilan edilmesi sonucu ithalat miktarındaki artıştır. Dış ticaret açığındaki bu artış, 1929 krizinin etkileri görülmeden ekonominin kendi kendini idame ettiremeyeceğinin ortaya çıktığı şeklinde de yorumlanmıştır.¹⁸⁸ Diğer bir neden de, 1911-1922 yılındaki savaşların ülkenin üretim gücünü zayıflatması sonucu birçok malın yurtdışından ithal edilmesidir.¹⁸⁹ Yurtdışından ithal edilen mallar arasında önceliği snai mallar ile zorunlu tüketim malları almıştır.

1923 yılından sonra dış ticarete sürekli bir artış eğilimi çekmektedir. 1926 yılından itibaren ihraç fiyatlarında meydana gelen düşmeler ülkeye açılan ithal kredilerini azaltmış, bu da ithalatı engelleyici bir faktör olmuştur. Bir yandan dünya ekonomisinin Birinci Dünya Savaşı sonrasında toparlanmaya başlaması, diğer taraftan Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı bitiminden itibaren ekonomik canlanma döneminde bulunması nedeniyle 1925 yılına kadar Türkiye'nin hem ihracatı hem de ithalatında önemli bir artış görülmektedir. Ülkenin dış ticaret hacmi devamlı gelişme gösterdiği için açığın zaman içinde nisbi ağırlığı da azalma eğilimine girmiştir. Türkiye'nin ihracatının üçte birini oluşturan tütün ihracatında da 1926'dan sonra, bütün dünyada artan üretim sonucunda, bir düşme göze çarpmaktadır. İhracattaki bu daralma yabancı bankaların ve Avrupa firmalarının dış ticaretle ilgili olarak açtıkları kredilerde önemli bir azalma yaratmıştır. Dış ticarete kullanılan kredilere teminat olarak gösterilen tütün, dış piyasada bollaşınca, bu işlevi artık yerine getirememeye

¹⁸⁸ Acar, E., a.g.e, s.130-131.

¹⁸⁹ Parasız, a.g.e, s.18.

başlamıştır. Kredilerdeki azalma beraberinde ithalatın miktarında da bir azalmayı getirmiştir. Ancak kredi mekanizmasının ithalat miktarı üzerinde kendiliğinden getirdiği bu tür sınırlamalar, dış ticaret açığını kapatmaya yetmemiştir.¹⁹⁰

1923-1929 döneminde toplam ithalatın % 50'sinin tüketim mallarından oluştuğu görülmektedir. Yatırım malları ise toplam ithalatın yaklaşık % 25'ini oluşturmaktadır. İhracat içinde ise en önemli payı % 86.3 ile tarımsal mallar almaktadır.¹⁹¹ Bununla birlikte, Cumhuriyetin başlangıcından 1928'e kadar olan dönemde ithalatın yapısında önemli bir değişim olduğu söylenebilir. İthalat içinde madeni eşya ve makine ithalatının yüzdesi yatırım mallarının bir göstergesi olarak alınırsa, bu yüzdenin 1924 yılında %11,82 iken 1928 yılında % 21,90'a yükseldiği görülmektedir.¹⁹²

En fazla İngiltere ve İtalya ile ticaret yapılmıştır. Dönem sonunda ise Almanya ithalatımızda birinciliğe, ihracatımızda ise İtalya'dan sonra ikinciliğe yükselmiştir.¹⁹³

Belirtildiği üzere, belirlenen ulaşım politikasında demiryollarına çok önem verilmiştir. 1923 yılında Cumhuriyet'e devreden 4138 km.'lik demiryolu, 1930'da 5639 km'ye çıkmıştır. Demiryolu şebekesinin gelişmesine paralel olarak, taşınan yolcu sayısında da büyük artışlar görülmüş; yolcu sayısı 1923'de 1.9 milyon kişiden 1925'de 3.6 milyon kişiye, 1930'da ise 5.4 milyon kişiye yükselmiştir. Yük taşımacılığı ise, 1923'de 313 bin tondan 1925'de 791 bin tona, 1930'da ise 1973 bin tona yükselmiştir.¹⁹⁴ Aynı önemin kara ve denizyollarına verildiğini belirtmek güçtür. İstatistiklerde 1923 yılında 18300 km. olan karayolları hattı, 1933'de 37400 km'ye çıkmıştır. Ancak bunun yaklaşık 21000 km'lik bölümü hala bozuk ve toprak

¹⁹⁰ Tekeli ve İlkin, a.g.e, s.41-43.

¹⁹¹ Parasız, a.g.e, s.18.

¹⁹² Tekeli ve İlkin, a.g.e, s.41-43.

¹⁹³ Parasız, a.g.e, s.18.

¹⁹⁴ Acar Y., a.g.e, s.37-38.

yollardan ibarettir. Şose adı verilen yol şebekesi ise, 1923’de 13800 km’den 1933’de 16100 km’ye çıkmıştır. Ancak bu yolların da 8000 km’lik bölümü bozuktur.¹⁹⁵

Demiryollarına verilen büyük öneme rağmen, demiryollarının sanayileşme için bir itici güç olma vasfını kazanamamıştır. Demiryollarının katkısı kırsal kesimi pazara açmakla sınırlı kalmakla birlikte, yapımı ve ucuz yük taşınmasını sağlaması, yerli ticari sermaye birikimine önemli katkılar yapmıştır.¹⁹⁶

¹⁹⁵ **Türk Ekonomisinin 50 Yılı**, İstanbul İ.T.İ.A.’nın Cumhuriyet’e 50.Yıl Armağanı, İstanbul, 1973, s.163. Aktaran: Acar, Y., a.g.e, s.38. Yaşa da ulaşım yatırımlarında önceliğin demiryollarına verildiğini; karayolları ile denizyollarının ikinci planda kaldığını belirtmektedir; Yaşa, a.g.e, s.79.

¹⁹⁶ Kepenek, a.g.e, s.40.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA EKONOMİK BUNALIMI VE TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

1929 Dünya Buhranı, aniden ortaya çıkmış bir kriz değildir, Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni ekonomik düzenden sonraki uzun bir sürecin sonucudur.

Dünya Savaşı sonrasında, savaşan ülkelerin, savaş sırasında yok olmuş ve eksilmiş olan dayanıklı tüketim malları ve sermaye stoklarını karşılamak için üretimi artırmaları, 1919-1921 yılları arasında hızlı bir iktisadi gelişmeye yol açmıştır. Ancak bu stokların karşılanması ile talebin azalması, 1921 yılında fiyatlarda hızlı bir düşme yaratarak savaş sonrasında ilk buhranını doğurmuştur. 1922-1925 yılları arasında ise tekrar bir canlanma olmuştur.

1925 yılında, dünya ekonomisindeki toparlanmadan yararlanmak isteyen İngiltere, savaş öncesindeki gibi ülkesini finans merkezi haline getirmek için parasını altın standardına döndürmüştü; bu dönüşümde parasını %10 fazla yüksek değerlendirmiştir. 1926 yılında altın standardına geçen Fransa ise parasının değerini düşük olarak saptamıştır. Bir müddet sonra, bu işlemde dolayı Fransa'ya önemli miktarda sermaye akımı olmuş ve elinde büyük miktarda sterlin birikmiştir. Elinde fazla miktarda sterlin biriken bir diğer ülke de (Dawes Planı ile ülkesine yabancı sermaye akımı olan) Almanya'dır. Fransa ve Almanya, sterlinin değer kazanması istemekte ve İngiltere'den faizleri artırmasını talep etmektedir. İşsizliğin yaygınlaşmaya başladığı İngiltere'nin ise böyle bir isteği kabul etmesi mümkün değildir.

Kısa zamanda önemli bir sıkıntı boyutunu alan bu soruna karşı, 1927 yılı baharında İngiltere, Fransa ve Almanya, Amerika'dan faizleri düşürmesini istemiştir. Amerika'nın faizleri düşürmesi, Fransa ve Almanya'ya olan sermaye akımını azaltma yönünden bir çözüm getirmeyecektir ama İngiltere'ye olan para akımını artıracığı için İngiltere'nin parasının değerini sabit tutmasını sağlayacaktır. Bu ise

önemli miktarda sterlin stokları bulunan Almanya ve Fransa'nın çıkarına olacaktır. Amerika, varılan anlaşma gereği faizleri % 4'ten % 3.5'a düşürmüştür. Bu karar, Amerika'da krizin doğmasında etkili olan spekülasyon hareketlerin güç kazanmasına neden olmuştur.

1925-1927 arası, genellikle dünya ekonomisinin geliştiği bir dönem olarak ortaya çıkmıştır. Bununla beraber 1927 yılında başta Amerika olmak üzere, pek çok ülkede küçük ekonomik krizler görülmüştür. Örneğin Amerika'da üretim endeksi Mayıs 1927'de 111 iken, Kasım 1927'de 99'a düşmüştür. Bu durum bir kriz öncüsü olarak yorumlanmamış; Ford Fabrikası'nın, yaptığı bir model değişikliği yüzünden kapalı kalmasının bu duruma neden olduğu düşünülmüştür.

1928'den sonra, düşük faiz hadleri Amerikan menkul kıymetler borsalarında spekülasyonu hızlandırmış; yatırımcıların çoğu paralarını hisse senedi piyasalarına yatırmayı tercih etmiştir.¹⁹⁷ 1928 yazında Amerikan bankaları ve yatırımcılarının mali fonlarını New York Borsasında değerlendirmek için yabancı tahviller almayı durdurması, borsada hızlı bir yükselişe yol açmıştır. Bu durumdan faydalanmak isteyen pek çok kişi borsadan senet almaya başlamış; bunun sonucu olarak Avrupa'ya yapılan Amerikan yatırımları durma noktasına gelmiştir.¹⁹⁸

1929 yılında spekülasyon inanılmaz boyutlara ulaşmış, günde 5 milyona yakın hisse senedi el değiştirmeye başlamıştır. Hisse senetlerinin alınma amacı yatırım olmaktan çıkmış, değer artış beklentisi haline dönüşmüştür. Yeni spekülasyoncular borsaya girmeye devam ettikçe, bu yükseliş de devam edecektir. Ancak bu sürecin sonsuza kadar gitmeyeceği, piyasaya girişlerin bir gün duracağı da bellidir.

24 Ekim 1929'da Wall Street Borsası'ndaki şirketlerin, aşırı üretim fazlalıkları ve ellerindeki büyük mal stoklarını eritememelerinin bir sonucu olarak, borçlarını ödeyebilmek amacıyla aynı anda hisse senetlerini satmak istemeleri senetlerde aşırı değer kaybına neden olmuştur. Bu yoğun satış bir panik ortamı yaratmış, hisse

¹⁹⁷ Tekeli ve İlkın, **1929 Dünya Buharında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, s.3-12.

¹⁹⁸ Güran, a.g.e, s.167.

senetlerindeki aşırı değer kaybı sonucu şirket iflasları birbirini izlemiştir. İflas eden şirketlerde çalışan binlerce kişi işini kaybetmiştir.¹⁹⁹ 1929 yılında iflas eden 22.909 ticari ve sınai kuruluş sayısı 22.909'dur.²⁰⁰

Amerikan ekonomisinin spekülâtif kazançlara açık hale gelmesi, tüketim harcamalarının buhrana karşı aşırı duyarlı olması sonucunu doğurmuştur. Spekülâtif kazançlar kesilince, tüketim harcamaları da dibe vurmuştur. Ekonomisinin savaş sonrasında kazandığı canlılığı kaybetmesi, Amerika'dan Avrupa ülkelerine 'borç verme' şeklinde gelişen sermaye akımlarını azaltmış, bunalımı Avrupa'ya taşımıştır.

Buhranın birden tüm sisteme yayılmasını, sadece para sistemi sorunları ya da Wall Street Borsası'ndaki para oyunları ile açıklamak yetersiz kalacaktır. Buhrandan oldukça bağımsız olarak gelişen tarım buhranının da etkilerinin göz önüne alınması gerekir. Birinci Dünya Savaşı içinde ve sonrasında Amerika, Kanada, Arjantin ve Avustralya gibi ülkeler, buğday, şeker, pamuk gibi tarımsal ihraç ürünlerinin ekim sahalarını artırmışlardır. 1921-1927 yılları arasında, fiyatlar önce düşmüş, sonra artmış ve ardından da sabit bir konuma gelmiştir. 1928-1929 yılında rekolte, yaklaşık % 17 civarında artmış durumdadır. Bu durum fiyatları düşürmüştü; ülkelerin bu duruma tepkileri ekim alanlarını daha da genişletmek olmuştur. Buğday üretiminde Sovyetler Birliği'nin de piyasaya damping yaparak girmesiyle, fiyatlar iyice düşmüştür. Fiyat düşüşleri sonucu oluşan buhran, kısa sürede tüm Avrupa'yı sarmıştır. Tarımda ve sermaye piyasasındaki çöküntü, Amerika'dan gelen borçların kesilmesiyle de birleşince Avrupa'da halk bankalara hücum etmiştir.²⁰¹

1931 Mayıs'ında Viyana'da, Orta Avrupa'nın en büyük bankalarından biri ödemelerini durdurmuş; çıkan panik Macaristan, Çekoslovakya, Romanya, Polonya ve özellikle de Almanya'yı etkisi altına almıştır. Bu ülkede işsiz sayısı 2 milyona yükselmiştir. Haziran ayında mevduatların çekilmesi pek çok bankanın iflas etmesine

¹⁹⁹ Çavdar, a.g.e, s.227.

²⁰⁰ Jacques Néré, **1929 Krizi**, A.İ.T.İ.A Yayınları No.134, Ankara, 1980, s.64. Aktaran: Başkaya, a.g.e, s.58-59.

²⁰¹ Tekeli ve İlkin, **1929 Dünya...a.g.e**, s.9-14.

yol açmıştır. Panik, bu sefer de İngiltere'ye sıçramış, 21 Eylül'de Merkez Bankası altın ödemelerini durdurmuştur.²⁰²

Çıkan ve panik havasında yayılan krizde, para değerleri arz ve talebe göre büyük dalgalanmalar göstermiş; uluslar arası ticaret büyük oranda düşmüştür. Üretim, istihdam ve kişi başına düşen gelirden de büyük düşmeler olmuş; bunalımı çözmek için yapılan uluslararası konferans teşebbüsü başarılı olmamıştır.²⁰³

Kapitalist düzen, buhran içinde çalkalanırken, bu sistemin dışında kalmış ve sosyalist bir ekonomi kurmuş olan Sovyetler Birliği buhrandan etkilenmeden gelişmesine devam etmiştir. 1929 yılında yürürlüğe koyduğu ilk beş yıllık plan, otarşik bir gelişme modeli içinde uygulanmış, 1931 yılında, öngörülen bütün üretim tahminleri aşılmıştır. Plan, resmen tespit edilen dönemden 9 ay erken tamamlanacaktır.²⁰⁴ Planlı Sosyalist ekonominin buhrandan etkilenmemesi ve sanayileşmede gösterdiği başarı Türkiye'yi de etkileyecek; planlı-devletçi sanayileşme modelinin yürürlüğe konmasında pay sahibi olacaktır.

Kapitalizm, bu süreçte temelinden sarsılmış, milletlerarası ticaret sistemi çökmüş ve kapitalist devletler ekonomiye müdahale ederek ekonomilerini kurtarma çabası içine girmişlerdir.²⁰⁵ Devletin kendisi piyasanın olumsuz etkilerini düzenleyecek vazgeçilmez bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Devletin öncülüğünde yapılan başlıca ekonomik düzenlemeler şunlar olmuştur: Toplu sözleşmeler, sosyal sigorta ve işsizlik sigortası sistemi, düzenli talep artışını destekleyen Keynesçi devlet, fiyat rekabetini sınırlayan oligopolistik rekabet, birikimin ihtiyaçlarına göre para ve kredi arzını düzenleyen banka sistemi.²⁰⁶

²⁰² Güran, a.g.e, s.167-168.

²⁰³ Aynı yer.

²⁰⁴ Tekeli ve İlkin, **1929 Dünya...a.g.e.**, s.15.

²⁰⁵ Avcıoğlu, a.g.e, s.291.

²⁰⁶ E. Taymaz, "Kriz ve Teknoloji", Toplum ve Bilim, No:61, ss.5-41. Aktaran: Acar, E., a.g.e, s.105.; Timur, a.g.e, s.110.

Az gelişmiş ülkelerde de devlet üretim sürecinde merkezi bir rol oynamaya başlamıştır. Bu ülkelerde devlet yetersiz sermaye birikiminin bir sonucu olarak kalkınmayı sağlayacak başlıca aktör olarak görülmeye başlanmıştır. 1930'lu yıllar bu açıdan değerlendirildiğinde devletler o zamana kadar serbestçe işlemesinden toplumun yarar göreceğine inanılan piyasaya müdahale etmeye zorlanmışlardır.²⁰⁷

1. 1929 Yılındaki Ekonomik Durum Ve Buhranın Ortaya Çıkışı

Türkiye, 1929 yılına büyük bir iyimserlik içinde girmiştir. Bu iyimserliğin iki önemli sebebi vardır. Bunlardan birincisi, o yılki tarımsal üretimin iyi olacağı umududur. Bu beklentinin doğru çıkması, tahıl ithalini azaltacak, ihracatı artıracak ve hükümetin yapmak istediği atılımlara imkan verecektir. İkinci beklenti ise yıllardır var olan bir beklentidir: yıl ortasında gümrük vergilerini artırabilmek imkanı. Bu imkanın sanayide önemli atılımlar yapılmasına yardımcı olacağı beklenilmektedir. Üstelik hükümete de yeni bir gelir kaynağı yaratılacaktır.²⁰⁸ Başbakan İnönü, 1929 Haziran ayında bu iyimserliği şöyle ifade etmektedir: “...*iktisadi vaziyetimiz ümitle dolu yeni bir devrededir.*”²⁰⁹

Tarımsal üretimin iyi olacağı beklentisi büyük ölçüde gerçekleşmiştir. Örneğin 1928 yılındaki buğday üretimi 1.641.072 ton iken, 1929 yılında 2.618.143 tona çıkmıştır. Beklentilerden ikincisi olan gümrük resimlerinin artırılması da, hükümet ve kamuoyu çevrelerinde yapılan yoğun tartışmalardan sonra, gerçekleştirilmiştir. Gümrüklerin artırılması, yukarıda da belirtildiği gibi önemli bir mali kaynak sağlamanın yanında, ülkeye yaptıkları ihracatın sonucu, bazı yabancı firmaların ülkeye yatırım yapma olasılığını doğuracaktır. Gümrük vergilerinin artırılması, bu aylarda yürürlüğe giren geniş kapsamlı ulaştırma altyapı programlarının bir ölçüde finanse edilmesine yardım edecektir. Örneğin, Ford Motor Şirketi ile otomobil, kamyon, traktör, uçak malzemesi ve aksamı montajı için yapılan bir anlaşma, bu şirketin İstanbul'da fabrika kurmasını öngörmektedir. Bu fabrikanın,

²⁰⁷ Acar, E., a.g.e, s.105.Timur, a.g.e, s.117.

²⁰⁸ Tekeli ve İlkin, **1929 Dünya...a.g.e**, s.75

²⁰⁹ Başkaya, a.g.e, s.67.

yalnızca Türkiye'nin ihtiyacını değil, aynı zamanda komşu ülkelerin ve belki de Akdeniz civarındaki ülkelerin ihtiyaçlarını karşılaması beklenmektedir.²¹⁰

Buhranın, kamuoyuna yansıyan ilk habercisi, Türk Lirasının hızlı düşüşü olmuştur. İngiliz Sterlini 1929'un Ocak ayında 993 kuruş iken Aralık ayında 1042.75 kuruşa yükselmiştir. Milli paranın değerindeki bu dalgalanma, büyük panik yaratmıştır.²¹¹ Türk lirasındaki hızlı değer kaybının nedenleri arasında, 1929'a kadar devamlı açık veren ödemeler dengesine 1929 yılında ödenmeye başlanan Osmanlı borç taksitlerinin ani olarak eklenmesi ve aynı yıl gümrük tarifelerinin yükseltileceğini tahmin eden ithalatçıların düşük gümrüklü mallardan stok etmek üzere ithalatı artırmaları gösterilebilir.²¹² Ödemeler dengesindeki açığı büyüten bir diğer neden de, Hükümetin bayındırlık harcamalarını yürütmeye devam etmesinin ithalatı artırmasıdır.²¹³ 1928 yılında 26 milyon dolar (yaklaşık 50 milyon TL) civarında olan dış ticaret açığı, 1929 yılında 49 milyon dolara (yaklaşık 100 milyon TL'ye) çıkmıştır.

Buhranla beraber tarım ürünleri fiyatlarındaki büyük düşüşler ihracat gelirlerini azaltarak, ithalatın finansmanı sorununu ortaya çıkarmıştır.²¹⁴ Yapılan araştırmalar Türkiye'nin önemli ihraç ürünlerinin fiyatlarının diğerlerine göre daha fazla düştüğünü göstermektedir. Sanayi mallarının fiyatlarındaki düşüş ise ihraç mallarının fiyatlarındaki düşüşten daha azdır. Dolayısıyla Türkiye'nin dış ticaret hacmi daralmakla kalmamış, ticaret hadleri de ülke aleyhine dönmüştür.²¹⁵ 1926 yılındaki dış ticaret endeksi 101.1 iken, 1929 yılında 93.4'e, 1930 yılında 90.2'ye, 1931 yılında da 81.8'e düşmüştür.²¹⁶ İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey, 10 Aralık 1932 yılında Meclis'te yaptığı konuşmada tütün fiyatlarındaki düşüşe şu şekilde değinmektedir:

²¹⁰ Tekeli ve İlkın, **1929 Dünya...a.g.e**, s.76-77. Büyük ümitlerle kurulmuş olan Ford Motor Şirketi, kuruluşundan çok kısa bir süre sonra, üretimini düşürmek zorunda kalacaktır.a.g.e, s.78.

²¹¹ a.g.e, s.78-80.

²¹² Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s.30-31.

²¹³ Parasız, a.g.e, s.25.

²¹⁴ Acar, E., a.g.e, s.105;Timur, a.g.e, s.123;.Parasız, a.g.e, s.25.

²¹⁵ Tekeli ve İlkın, **1929 Dünya...a.g.e**, s.84-85; Şahin, a.g.e, s.69.

²¹⁶ Şahin, a.g.e, s.56.

“(tütün fiyatlarında) aşağı yukarı üçte bir derecesinde tenezzül vardır...Bilhassa içinde bulunduğumuz zamanda memleketler mümkün olduğu kadar harice az borç yapmak, mümkün olduğu kadar harice fazla alacaklı olmak yolunda tedbirler almaktadırlar...Hükümetler gerek ticaret bilançolarını hafifletmek için ucuz tütün tedarik etmek ve aşağı kalitede tütün tedarik etmek, kendi memleketlerinde tütün istihsal etmek yolunda aldıkları tedbir, gerek vergiyi artırmak için tütün üzerinde yaptıkları zammiyat, tütün istihlaki keyfiyetinde bir tahavül ve tütün istihlakinin bizim aleyhimize müntehi olacak şekilde azalması ve fiyat itibarile değişmesini mucip bir netice veriyor.”²¹⁷

İç ticaret hadlerindeki değişmeler de olumlu olmaktan uzaktır. Artırılan gümrük vergileri ve ithalatı kısmayı amaçlayan kararnameler ithal mal fiyatlarındaki düşüşün iç piyasaya yansımaları önlemiştir. Örneğin 1927-1935 döneminde şekerin dünya fiyatındaki düşüş % 59.6 iken Türkiye’de sadece % 19.3 ile % 27.3 arasında bir düşüş olmuştur. Benzer durum gazyağı ve dokuma ürünlerinde de mevcuttur.²¹⁸ Şeker ile başlıca tarımsal ürünler (buğday, arpa, mısır ve pancar) arasındaki aynı trampa hadleri, tarım üreticileri aleyhine dönmüştür.²¹⁹ Tarım ürünlerinin fiyatları düşerken, sanayi mallarının fiyatlarının fazla düşmemesinin önemli bir nedeni de tekel uygulamalarıdır.²²⁰ Aşağıdaki tablo 1927-1931 yılları arasında, 1 metre pazen için gerekli buğday, arpa, mısır ve pancar miktarını göstermektedir. Tablonun incelenmesinden iç ticaret hadlerindeki artan oranda dengesizleşme daha iyi görülmektedir:

²¹⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 10.12.1932, Dönem 4, Cilt 5, s.29.

²¹⁸ Tekeli ve İlkın, **1929 Dünya...a.g.e**, s.85-86.

²¹⁹ a.g.e, s.78-80.

²²⁰ Başkaya, a.g.e, s.76.

TABLO 6

	MAL DEĞİŞİM ORANLARI		
	Buğday(Kilo)	Arpa(Kilo)	Mısır(Kilo)
1927 Yılında 1 metre pazen için	2,71	2,71	4,71
1928 Yılında 1 metre pazen için	2,48	3,88	5,00
1929 Yılında 1 metre pazen için	2,52	3,86	3,65
1930 Yılında 1 metre pazen için	3,95	6,94	5,96
1931 Yılında 1 metre pazen için	6,80	9,19	10,00

Kaynak:Şevket Ratip Hatiboğlu;Türkiye’de Zirai Buhran, T.C. Ziraat Enstitüsü Çalışmaları, No:39, Ankara, 1936.Aktaran: Başkaya, Fikret, a.g.e, s.80

Buhran yıllarında milli gelirdede önemli düşüşler göze çarpmaktadır. Cari fiyatlarla milli gelir 1930 yılında yüzde 23, 1931 yılında da yüzde 12’lik bir düşme göstermiştir. Milli gelirdeki düşmenin nedeni üretimdeki düşme olmayıp fiyatlar genel seviyesindeki düşmedir. Milli gelirdeki hızlı düşmenin baş nedeni, tarım sektöründeki hızlı fiyat düşüşleridir. Diğer sektörlerde fiyat düşmeleri görece olarak daha az olmuştur.²²¹ Dünya buhranının patlamasıyla beraber, vergi gelirleri de azalmaya başlamıştır. 1929’da 224.169 bin lira olan bütçe gelirleri 1930’da 217.496 bine, 1932’de de 185.538 bin liraya düşmüştür.²²²

Dünya buhranından en fazla etkilenen sektör tarım sektörü olmuştur. Örneğin buğday birim fiyatı 1929’da 100 lira iken 1931’de 32 liraya düşmüştür. Ürünlerinin fiyatları bu denli düşen çiftçiler ise faiz ödemeleri, arazi ve hayvanlar üzerinden alınan sabit vergiler gibi sabit ödemelerini karşılamakta büyük zorluklar yaşamıştır. Özellikle orta ve alt sınıf çiftçiler bu durumdan en fazla etkilenen grup olmuştur.²²³ Fiyat düşüşlerinden direkt üretici daha çok etkilenmiştir. İhracatçı ve onun kasabalardaki aracısı, karlarını dünya fiyatlarındaki düşüşten koruyabilmek için, direkt üreticinin ürünlerini çok ucuza almaya çalışmışlardır. Örneğin Urla’da 50

²²¹ Tekeli ve İlkin, **1929 Dünya...a.g.e**, s.91.

²²² Timur, a.g.e, s.123-124.

²²³ Boratav Korkut, **Türkiye’de Devletçilik** (ed.Nevin Coşar), s.124.

kuruşluk tütünün, üreticisinden 10 kuruşa satın alındığı görülmektedir. Aynı şekilde, Hamburg'da okkası 48 kuruştan işlem gören üzüm, İzmir Borsası'nda 32 kuruştur.²²⁴

İç ve dış ticaret hadlerindeki ülke aleyhine dönüş sonucu tarım ürünlerinin satın alma gücündeki %30'a varan düşüşler, nüfusun neredeyse beşte dördünü oluşturan tarımsal kesimi yoksulluk içine itmiştir. Hayat standardındaki bu düşüşü önlemek için, geçerli yollardan biri olan borç alma seçeneğine de, krizin gelişmiş ülkeleri de vurmasından dolayı başvurulamamıştır.²²⁵

2. Buhrana Karşı İzlenen Ekonomik Politika

Dünya, 1929 yılından başlayarak tarihindeki en derin bunalımlarından birini yaşamıştır. Buhrana karşı alınan önlemler ile devletçi politikalar sonucu alınan önlemlerin birbiriyle paralellik gösterdiği söylenebilir. “Devletçi uygulamalar” olarak incelenen politikalar da dünya ekonomik bunalımına karşı alınmış önlemler olarak nitelendirilebilir. Aktarılan önlemler ise ‘buhranın ilk olumsuz etkilerini hızlı bir biçimde gidermeye çalışan’ politikalar olarak anlaşılmalıdır.

Türk lirasındaki hızlı değer kaybı karşısında ilk önlem olarak, 16 Mayıs 1929'da 1447 sayılı “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu” çıkarılmıştır. Kanun, döviz ve nakit işlerinin spekülasyonunun yasak olduğu, kişi ve kurumların ihtiyaçları olmadıkça doğrudan veya dolaylı olarak döviz ve nakit alıp satamayacakları, ihtiyaçların bir liste halinde önceden saptanacağı gibi maddeler içermektedir. Bankalarla bankerlerin yabancı döviz ve paralara karşılık tutarak Türk Lirası üzerine avans vermeleri yasaklanmakta, bu kurumların Türk Lirasıyla yapılan ödemeleri kendi adlarına, ihtiyaç listesi dışında hiçbir şekilde yabancı döviz ve parayla değiştiremeyecekleri belirtilmektedir. Kanun'un 34. maddesine göreyse yabancı döviz ve paranın alınıp satılması, arbitrajı Maliye Bakanlığı'nın yasak ve sınırlamalarına tabiydi.²²⁶

²²⁴ Avcıoğlu, a.g.e, s.316.

²²⁵ Acar, E., a.g.e, s.132.

²²⁶ Parasız, a.g.e, s.39. (arbitraj: çeşitli piyasalarda alınıp satılan dövizlerin kurları arasındaki farktan yararlanmak amacıyla yapılan alım-satım işlemidir.)

Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu'nun çıkarılmasından sonra da döviz sıkıntısı sürmüştür. Hükümet, 20 Şubat 1930'da "Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu"nu çıkarmıştır. Bu kanunla ve bu kanuna bağlı olarak çıkarılan çeşitli kararnemelerle döviz üzerindeki hükümet kontrolü artırılmaktadır.²²⁷ Kanun'un görüşmeleri sırasında Başbakan İnönü, " *Milli paranın kıymetini muhafaza etmeyi hükümet esas bir vazife addetmektedir ve... bu uğurda her vasıtaya müracaat etmek hayati bir ehemmiyeti haizdir... Geçen sene bu günlerdeki ithalat bu seneden eksik değildir. Geçen senenin son sekiz aylık ithalatı bu seneden eksik değildir. Yani yeni tarife münasebetiyle memlekete girmiş olan büyük stoklar ondan evvelki ayların eksik stoklarıyla tevazün haldedir. İstatistiklerle sabittir ki bu seneki ihracatımız geçen seneki ihracatımızdan eksik değildir...Bu halde tekrar milli para üzerindeki taziykin sebebini başka türlü anlar mıyım? Elbette bunun meşru olmayan sebepleri vardır. Bu sebeplerle mücadele etmek için hükümet sizden selahiyet istiyor*" diyerek, kanunun bir anlamda, çıkarılma gerekçesini vurgulamaktadır.²²⁸ 1567 sayılı bu Kanun, Hükümetin döviz, para, pay senedi ve tahviller alım satımı konularında kararlar almasına yetki vermektedir. Hükümet, kendisine verilen bu yetki çerçevesinde, 1938 yılına kadar 12 adet kararname çıkarmıştır.²²⁹

Hükümetin buhrana karşı aldığı bir önlem de Merkez Bankası kuruluncaya kadar döviz alım satımını kontrol edecek, spekülasyonu önleyecek bir Bankalar Konsorsiyumu'nun kurulması olmuştur. Konsorsiyum yerli ve yabancı bankalardan oluşmuştur. Bankalar Konsorsiyumu'nun önemli bir faydası, döviz üzerinde spekülasyon yapmaları şikayet konusu olan yabancı bankaları hükümet ve milli bankalarla birlikte çalışmaya yöneltmesi olmuştur.²³⁰ 24 Mayıs 1930 tarihinde kurulan Konsorsiyum'un sermayesi 1.215.000 sterlindir. Temel görevi, Maliye Bakanlığı'nın vereceği emirlere göre Türk Lirası'nın dış değerindeki aşırı oynaklıkları engellemektir. Konsorsiyum, sermayesini bir kontrol fonu şeklinde kullanarak piyasaya müdahale etmiştir. Özellikle döviz talebinden çok döviz arzını

²²⁷ Tekeli ve İlkin, **1929 Dünya...a.g.e**, s.82; Çavdar, a.g.e, s.244.

²²⁸ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, C.1, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1988,s.44.

²²⁹ Parasız, a.g.e, s.40.

²³⁰ Tekeli ve İlkin, **1929 Dünya...a.g.e**, s.82.

dikkate almıştır. Çünkü döviz talepleri konsorsiyumca bilinmektedir.²³¹ Özel bir şirket olarak kurulan bankalar konsorsiyumu Merkez Bankası resmen faaliyete geçinceye kadar Türk Lirasının istikrarının sağlanmasında önemli katkılar yapmıştır.²³² Nitekim, konsorsiyum'un faaliyet döneminde Sterlinin değeri fazla değişiklik göstermemiş; Ağustos 1930'da nispi bir istikrar sağlanarak 1 sterlin: 1030 kuruş olarak saptanmıştır.²³³ Bu paritenin korunması için, 1 milyon 40 bin sterlinlik bir döviz fonu oluşturulmuştur.²³⁴ Atatürk, 1 Kasım 1930'da Meclis'te yaptığı konuşmada buhrana karşı alınan tedbirleri övmüş ve yeni tedbirlerin de alınması gereğinden bahsetmiştir: “...*Buhranı karşılamak için alınan tedbirlerin isabeti tahakkuk etmiştir...Bugün, içinde bulunduğumuz vaziyet mali ve iktisadi tedbir ve ihtiyatlara da, dikkatle devam olunmasını icap ettirmektedir.*”²³⁵

Hükümet, kambiyo istikrarının sağlanması konusunda sadece Bankalar Konsorsiyumu'nu hayata geçirmekle yetinmemiş, Merkez Bankası kurma yolundaki çalışmalarına hız vermiştir. Banka için gerekli olan sermaye, “The American Turkish Investment Corporation” şirketine verilen kibrit tekeliyle sağlanmıştır. Merkez Bankası, anonim şirket şeklinde örgütlenmiş, ülkenin iktisadi gelişmesine yardımcı olmak amacıyla ve ülkede banknot ihracı imtiyazına tek başına sahip olarak 11 Haziran 1930 yılında kabul edilen kanunla kurulmuştur. Bankanın faaliyete geçmesi ise bir yıldan fazla bir süre almıştır.²³⁶ Bankanın 15 milyon liralık nominal sermayesi, ekonomideki farklı çıkarların temsilini sağlamak düşüncesiyle karma yapıda oluşturulmuş, hisse senetleri A, B, C ve D olmak üzere dört gruba ayrılmıştır.²³⁷ 1 Ocak 1932'de döviz işlemlerini düzenleyen konsorsiyum tüm işlemlerini Merkez Bankası'na devretmiştir. Merkez Bankası'nın oluşumu, ülkenin ekonomik bağımsızlığı açısından dönüştürücü bir adımdır.²³⁸ Bankanın amacı, 11 Haziran 1932 tarihli Kanun'un 2. maddesinde “ülkenin ekonomik gelişmesine

²³¹ Parasız, a.g.e, s.40.

²³² Tekeli ve İlkin, **1929 Dünya...a.g.e**, s.117 ve 119.

²³³ Parasız, a.g.e, s.40-41.

²³⁴ Avni Zarakolu, “1929/ 1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü. S.B.F Yayınları No:513, Ankara, 1982, ss.89-103, s.95

²³⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 01.11.1930, Dönem 3, Cilt 22, s.2-3.

²³⁶ Tekeli ve İlkin, **1929 Dünya...a.g.e**, s.138-139.

²³⁷ Tecer, a.g.m, s.267.

²³⁸ Çavdar, a.g.e, s.257.

yardım etmek” olarak belirtilmiştir. Bu amaçları gerçekleştirebilmek için bankaya şu görevler verilmiştir:

- a) İskonto oranını saptamak ve para piyasasını ve paranın dolaşım hızını düzenlemek.
- b) Hazine işlemlerini ifa etmek.
- c) Hükümetle birlikte Türk evrak- nakdiyesinin istikrarına yönelik tüm tedbirleri almak.²³⁹

Buhran döneminde artan dış ticaret açığını ve Türk Lirasının değer kaybını önlemek için hükümetin aldığı bir diğer önlem de 14 Aralık 1929’da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin kurulması olmuştur. Cemiyetin başlıca amaçları, halkın israfla mücadele etmesini özendirmek, yerli malı kullanımını yaygınlaştırmak, yerli mal sürümünü ve kalitesini artırmaktır.²⁴⁰ Cemiyet 21 Nisan 1930 yılında Ankara’da Milli Sanayi Numune Sergisi’ni açmış ve iki gün sonra da Birinci Sanayi Kongresi’ni toplamıştır.²⁴¹ Kongre, en az 10 yıllık bir sanayi planının yapılmasını ve sanayileşmeyi kontrol edecek, yeni yatırımlara onay verecek bir merkez kurulmasını önermiştir.

Hükümet tarafından hazırlanan 1930 tarihli “İktisadi Program” da dikkate değer bir çalışma olmuştur. Dört bölümden oluşan programda, izlenecek ekonomik politikaya ilişkin 69 adet madde bulunmaktadır Programda genel olarak devletin yapıcı fonksiyonu değil, düzenleyici fonksiyonu üzerinde durulmaktadır. Devletin bizzat gerçekleştireceği eylemler çok sınırlı olarak sayılmıştır. Bununla birlikte, Programın Devletin işlevlerini tanımlarken, ‘millet iktisadiyatını düzenleme’ esasını getirmesi, devrin yöneticilerinin devlet anlayışında bir dönüşümün başlangıcı olarak nitelendirilebilir. 1930 tarihli bu programın tam olarak uygulandığını söylemek güçtür. Programda yer alan bazı maddeler ise (örneğin 33. maddede ihracatta taşışın önlenmesi gibi) çıkarılan kanunlarla uygulama alanı bulmuştur.²⁴²

²³⁹ Parasız, a.g.e, s.32.

²⁴⁰ Tekeli ve İlkin, **1929 Dünya...a.g.e**, s.93.

²⁴¹ Karakoyunlu, a.g.e, s.197.

²⁴² Tekeli ve İlkin, **1929 Dünya...a.g.e**, s.129-130.

1928 yılında imzalanan Paris Anlaşmasına göre, Türkiye söz konusu Osmanlı Borçlarının 1912 yılından önce alınanlarının % 62.4'ünü, daha sonra alınanların ise %73.59'unu ödemeyi kabul etmektedir. Ödenecek borç miktarının tutarı 107.528.461 altın liradır. Bunun 82.456.337 liralık kısmı anaparadan, geri kalan kısmı da faizlerden oluşmaktadır. Yıllar itibariyle, 1929-1936 döneminde Türkiye her yıl 2.000.000, 1936-1942 döneminde 2.880.000, 1942-1947 döneminde 2.780.000, 1947-1952 döneminde 3.180.000, 1952'den sonra 3.400.000 altın lira ödemeyi kabul ediyordu.²⁴³ Bu borç taksitlerinin devlet bütçesine önemli bir yük getirdiği şüphesizdir. Ayrıca Bankalar Konsorsiyumu'nun kurulmasının ve Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nun çıkarılmasının sağladığı görece istikrar ortamının bozulma riski vardır. Dolayısıyla dış borçların ertelenmesi konusu hükümetin ilgilendiği konuların başında gelmeye başlamıştır. Sağlanan nisbi para istikrarının, senelik taksitleri Bankalar Konsorsiyumu'nun tüm bütçesinden daha fazla olan dış borç taksitlerinin ödenmesi halinde bozulacağını savunan Türk hükümeti, Şubat 1930'da alacaklı ülke temsilcilerini görüşmeye çağırmıştır. Ankara'da yapılan ilk görüşme sırasında, alacaklı devletler Türkiye'nin borçlarını ödemesi konusunda pek ısrarlı olamamıştır. Bunda Türkiye ekonomisinin durumu kadar, buhran içinde olan batı ülkelerinin durumu da rol oynamıştır. Toplantı sonucu olarak, görevlendirilecek bir uzmanın, Türk ekonomisi ve maliyesi üzerinde inceleme yapması üzerinde anlaşılmıştır. Böylece, dış borç geri ödemeleri, fiili olarak, inceleme neticesine kadar ertelenmiştir. Raporun hazırlanması için ünlü Fransız İktisatçı Prof. Charles Rist'in ismi üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. Anlaşmanın Türkiye için bir diğer avantajı da Rist'in hazırlayacağı raporun tarafları bağlayacak bir özelliğinin olmayacağını kararlaştırılmış olmasıdır. Charles Rist, raporunu 15 Eylül 1930'da teslim etmiştir. Raporun sonuçları üzerinde Türkiye ve alacaklı ülkeler bir anlaşma sağlayamamıştır. 1931'in Nisan ayında başlayan görüşmelere iki kez ara verilmiştir. Sonunda 22 Nisan 1932 tarihinde anlaşmaya varılmıştır. Yeni anlaşma, 1928 yılındaki anlaşmaya göre Türkiye lehine hükümler getirmektedir. Ayrıca Türkiye

²⁴³ a.g.e, s.44-45.

anlaşmaya varılıncaya kadar geçen 4 yıllık süre içinde borç ödemekten büyük ölçüde kurtulmuştur.²⁴⁴

Ödemeler dengesi açıklarını düzeltmenin önemli bir yolu olan ihracatı (ihracatın büyük kısmı tarım ürünlerinden oluşmaktadır) artırmak için de çaba gösterilmiştir. İhracat artışını sağlamada ise ihraç ürünlerinin fiyatlarının düşük olması hayati bir role sahiptir. Bir ürünün fiyatını düşük tutmak için girdi fiyatlarını ve vergileri düşük tutmak başlıca yollardır. Hükümet ikinci yolu aşar vergisini 1925 yılında kaldırarak gerçekleştirdiği için geriye tarımsal ürünlerin girdi fiyatlarında ucuzlama yaratmaktan başka bir yol kalmamıştır. Girdi fiyatlarını ucuzlatmak için alınan ilk önlem 1929 yılında “Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu”nun çıkarılması olmuştur. Bu kanunla kooperatif şeklinde örgütlenmiş kredi müesseseleri oluşturulmuştur. Bu müesseselere vergi, resim ve harç muafiyetleri getirilmiştir.²⁴⁵ Kurulan kooperatiflerin sayısı 1930-1940 yılları arasında 543 olarak gerçekleşmiştir. Bu kooperatiflerin üye sayısı ise beklenildiği kadar yüksek olmamıştır.²⁴⁶ İkinci önlem ise Ziraat Bankası’nın sermayesini artırmak ve bankanın örgütlenme ağını yaygınlaştırmak olmuştur. Alınan üçüncü önlem de, 2 Haziran 1930 tarihli Kanunla, İktisat Bakanlığı’nın, pulluk ve ziraat aletleri sağlamak için Ziraat Bankası’na iki milyon liralık bir sermaye vermesine izin verilmesidir. 1 Haziran 1930 tarihinde çıkarılan 1682 sayılı Kanunla da, tohum ıslahı ve değişimi için İktisat Bakanlığı’nın onayıyla Ziraat Bankası tarafından satın alınıp çiftçiye dağıtılan tohumların alım ve satım fiyatları arasında fark yüzünden uğranacak kaybın devlet tarafından bankaya ödenmesi imkanının sağlanmış olmasıdır.²⁴⁷

Hükümetin Buhrana karşı aldığı önlemler devletin ekonomiye müdahalesini artırıcı nitelikte olmuştur. Müdahaleler, TL’deki değer kaybını önlemek amacıyla daha çok bankacılık kesimi üzerinde olmuştur.²⁴⁸ Atatürk, 1 Kasım 1932 yılında yaptığı Meclis’i açış konuşmasında, ekonomik krize karşı koruma, dengeleme ve gelişim için önlemler alınmakta olduğunu belirtmekte; bütçenin gösterdiği

²⁴⁴ a.g.e, s.82-83 ve s.143-145.

²⁴⁵ a.g.e, s.185-188.

²⁴⁶ Timur, a.g.e, s.132.

²⁴⁷ Tekeli ve İlkin, a.g.e, s.188-190.

²⁴⁸ Şahin, a.g.e, s.56.

performansın gelecek dönem için umut verici olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca ulusal sanayi kuruluşlarının oluşumu için çalışıldığını belirtmektedir.²⁴⁹

Hükümet dış ticaret açığını önleyici tedbirleri hayata geçirirken devalüasyon yapmaktan uzak durmuştur. Başbakan İsmet İnönü'nün 1932 yılındaki sözleri bu durumu yansıtmaktadır.²⁵⁰

“Karar, milli paranın kıymetini her ne pahasına olursa olsun, ne şartla olursa olsun muhafaza etmektir. Cumhuriyet hükümetinin milli meselelerde ve milli iktisat meselelerinde başlıca kudretlerinden birisi, kendi karar ve mülahazası (görüşleri) haricinde milli paranın kıymeti gibi nazik bir mevzu üzerinde tesadüfi bir hal olmasına imkan bırakmamasıdır.”

Hükümetin bu dönemde aldığı döviz ihtiyacını azaltıcı önlemler iki kavramı gündeme getirmiştir. Bunlardan birincisi ithal ikamesi yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda yurtdışından gelen malların yurtiçinde üretilmesine çalışılır. Aşağıda detaylı bir şekilde açıklanacak olan 1930'lu yıllardaki sanayileşme politikası bu kavram üzerine oturmuştur. Diğer kavram ise yerli malı tüketimin özendirilmesidir. 1930'lu yılların başında ithal tüketim mallarının önünün kesilmesi, ikameyi yaratacak sanayinin de hemen kurulamaması sonucu etkin bir 'yerli malı kullan' kampanyası başlatılmıştır.²⁵¹

²⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1932, Dönem 4.İçtima Senesi 2, C.10, s.2.

²⁵⁰ Kuruç, **Bel.İktisat Politikası**, s.36-37.

²⁵¹ Çavdar, a.g.e, s.245.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVLETÇİLİĞE GEÇİŞ VE UYGULANAN DEVLETÇİ POLİTİKALAR (1929-1939)

1. Devletçilik Kavramı

A) Kuramsal Açıdan Devletçilik Kavramı

Devletçilik, ana hatlarıyla, devlet işletmeciliğini de zorunlu bir unsur olarak içeren müdahaleci bir iktisat politikası olarak tanımlanabilir.²⁵² Devletçiliğin düşünsel bazda dile getirilmesi, çok eski yıllara uzanmaktadır. Örneğin, matematik ve istatistik destekli ekonometriye büyük katkılar yapan William Petty (1623-1687), ekonomideki istihdam durumunu gözleyerek tam istihdama ulaşmak için devletin yatırım yapması ve yetersiz toplam talebi uyarması gereğinden bahsetmiştir.²⁵³

Devletin iktisadi faaliyetlere doğrudan veya dolaylı olarak (özel kesime destek vererek) katılması düşüncesi yeni bir düşünce değildir. Kapitalist sistemin ilk modeli olan “Ticari ve Kuralcı Kapitalizmin” doktrini olan Merkantilizmin en önemli üç ilkesinden birisi müdahaleciliktir. Devletin ekonomiye müdahale etmesi fikri, 16. ve 17. yüzyıllarda görülmektedir. Merkantilist dönemde, devlet müdahaleleri Avrupa’da, özellikle de İngiltere ve Fransa’da önemli başarılar sağlamıştır.²⁵⁴ Dış ticaretten elde edilen artık, merkantilistler için hayati öneme sahip olduğundan, bunlar, dış ticarete devletin korumacılığı amaçlayan müdahalesini savunmuşlardır. İkinci olarak, merkantilistler, daha büyük kamusal harcamanın, daha fazla gelir ve istihdam yarattığını savunmuşlardır.²⁵⁵

Öncülüğünü Adam Smith’in yaptığı kapitalist sistem ise ekonomiye devletin hiçbir şekilde müdahale etmemesi gerektiğini, böylece kaynakların maksimum

²⁵² Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, s.1.

²⁵³ Recep Kök, **İktisadi Düşünce-Kavramların Analitik Evrimi**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999, s.49.

²⁵⁴ Beşir Hamitoğulları, “Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü. S.B.F Yayınları No:513, Ankara, 1982, ss.105-132, s.108.

²⁵⁵ Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, 5.Baskı, İstanbul, 1991, s.30.

seviyede kullanılabilceğini ve ekonomide bir “görünmez elin” ekonomiyi adeta yoluna koyacağını ileri sürmüştür.

Kapitalist teoriye ideolojik bir tepki olarak ortaya çıkan Sosyalist teoride de devlet müdahalesi kavramı yer almaktadır. Örneğin, Sismondi (1773-1842), üretimle tüketim arasındaki, kapitalizmin doğasından kaynaklanan üretim fazlasının yol açtığı iktisadi krizleri önlemek için, laissez-faire düşüncesinin anlamsızlığını, devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunmuştur.²⁵⁶

Devlet müdahalelerini savunma sadece sosyalist kesimden gelmemiştir. 1929 buhranın etkileri altında düşünce sistemini geliştiren John Maynard Keynes (1883-1946), ekonomiye devlet müdahalesini savunan yazarlardan biri olmuştur. Sosyalistlerin aksine, devletin, üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulundurmasına gerek olmadığını, özel girişime dayalı bir sistemin bundan daha iyi bir sistem olduğunu savunmakla birlikte, ekonomide tam istihdam mekanizmasını kuracak bir sistemin mevcut olmadığını, devletin maliye politikası önlemleriyle ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁵⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Kapitalist ekonomilerde devlet, iktisadi büyümeyi sağlama fonksiyonunu açıkça üstlenmiştir. Kapitalizmin yükseliş döneminin aksine, yatırımları canlandırma bir kamu ekonomisi görevi olmuştur.²⁵⁸ Kuşkusuz, burada bahsi geçen “devlet müdahalesi” kavramı, “devletçilik” kavramından farklılıklar göstermektedir. Çünkü bu ülkeler (örneğin Amerika Birleşik Devletleri), sermaye birikimini sağlamış ve sanayileşmeyi başarmış ülkelerdir. Bu ülkelerdeki müdahaleler daha çok ekonomiyi canlandırmak, fiyat istikrarını sağlamak, büyümeyi gerçekleştirmek gibi müdahaleler olmuştur. Türkiye’de uygulanan devletçi kalkınma modelinin öncelikli amacı ise sanayiye yoktan var etmek olarak tanımlamak yanlış olmaz kanısındayız.

²⁵⁶ a.g.e, s.31. (laissez-faire: Her türlü devlet müdahalesine karşı çıkan, bireyin karar alırken tamamen özgür bırakılmasını savunan iktisadi liberalizmin temel sloganı olan ‘Bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler’in kısaltılmış Fransızca ifadesi.)

²⁵⁷ a.g.e, s.266

²⁵⁸ Kenan Bulutoğlu, **Kamu Ekonomisine Giriş- Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı**, Yapı Kredi Yayınları No:1816, İstanbul, 2003, s.19-20.

B) Osmanlı Devleti'nde Devletçilik

Osmanlı ekonomisi bazı yazarlarca, ticaret ve sanayide özel sektörün ağır bastığı, içe ve dışa açık, devrin şartları ve toplumun ihtiyaçlarını göz önünde tutarak devletin yardımını sağlayan, kontrollü ve liberal bir sistem olarak tanımlanmıştır.²⁵⁹ Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu zamanında da devletin ekonomiye müdahalede bulunduğu bir gerçektir.²⁶⁰ Özellikle ikinci meşrutiyette devletin sanayileşmek için önemli girişimleri olmuştur.²⁶¹ Dolayısıyla devletçi uygulamalar Türk yakın tarihinde birden ortaya çıkmış, sürpriz özelliği arz etmemektedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan son yıllarına kadar üç ana iktisadi ilke üzerinde yükseldiği ileri sürülmüştür. Bu ilkeler ise iâşe, fiskalizm ve gelenekçilikdir. Devlet iâşeyi sağlayabilmek için ekonomide mal arzını bollaştırmak, ürün kalitesini yükseltmek ve fiyatını düşük tutmak için ekonomiye müdahale etmiştir. Gelenekçilik ise ekonomideki arz talep dengesini sürdürebilmek için ve devletin iâşe fonksiyonunu devamlı kılabilmek için şarttır. Bu ilke gereğince üretim ve istihdam yapısının korunmasına büyük önem verilmiştir. Esnaf örgütlerinin işçi ve dükkan sayısının dondurulması, ziraatte işletme büyüklüklerinin belli düzeyde tutulması ve zirai işletmeyi bırakarak şehirlere göç etmenin yasaklanması, devletin gelenekçilik fonksiyonunun ekonomik hayata yansması olmuştur. Fiskalizm ise en kısa tanımıyla, hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemektir. Fiskalizmi gerçekleştirmek, doğal olarak devletin ekonomiye müdahalesini gerektirmektedir.²⁶²

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar savaş ve ekonomi birbirinden ayrı olarak değerlendirilmiştir. Sanayileşme hareketleri sonrası ise silah ve teçhizat, ileri teknoloji savaş giderlerini artırmıştır. O güne kadar liberalizm ve müdahalecilik

²⁵⁹ Mehmet Turgut, **Osmanlı'da Devlet, Ekonomi ve Batılılaşma'daki Yanlışlıklar**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s.77.

²⁶⁰ Hamitoğulları, a.g.m, s.108.

²⁶¹ Şahin, a.g.e, s.57.

²⁶² Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarih ve Devlet**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, s.53-67.

arasında yol arayışında olan kamusal güç, müdahalecilikte karar kılmıştır.²⁶³ Örneğin İttihat ve Terakki lideri Talat Paşa'nın, 1914 yılında “bizi ancak devlet sosyalizmi kurtarabilir” demesi, ülkeyi yöneten kesimin bir ekonomik aktör olarak devlete bakış açısını göstermesi açısından önemlidir.²⁶⁴

1.Dünya Savaşı'yla birlikte devlet ekonomiyeye müdahale etmiş, “devlet iktisadiyatı” anlayışı gündeme gelmiştir.²⁶⁵ Bu dönemde iktidarda olan İttihat ve Terakki, ekonomiyeye müdahale etmek için çeşitli heyetler kurmuştur. Örneğin dış ticareti denetlemek için İhracat Heyeti kurulmuş; iç ticaret alanında ise Heyet-i Mahsusa-i Ticariye, Merkez ve Taşra İlaş Heyetleri gibi kuruluşlarla ekonomiyeye yön vermeye çalışılmıştır. İktisadiyyat Meclisi adıyla 1917 yılında kurulan (Ali İktisat Meclisi'nin benzeri olarak da nitelendirilebilecek) yüksek heyet ise ülkenin iktisadi gelişimi için gerekli kanun taslaklarını hazırlamak, kanunların etkin kılınmasıyla ilgili önlemler önermek, deniz ticaretini özendirici kararlar almak, gümrük ve taşıt araçları tarifelerini saptamak ve devletçe girişilmesi yararlı olacak işletmeler konusunda ilgili daireleri uyarmak gibi görevlere sahiptir. Heyet, 1 Ocak 1917 tarihinde yapılan ilk toplantısında, oybirliğine yakın bir çoğunlukla liberalizmi reddetmiş, “hayat-ı iktisadiyyede devlet tarafından müdahale olunması” ilke olarak kabul edilmiştir. Bu istişari kurulun yanı sıra, devletçiliği uygulamada da etkin kılmak için Umur-ı İktisadiyye Nezareti kurulmuş; bu kuruma, İktisadi reformları yürütmek, iç ve dış iktisat politikalarını yönlendirmek gibi görevler verilmiştir.²⁶⁶

Osmanlı Devleti'nde devletin ekonomiyeye müdahalesi, zaman içinde değişen amaçlara koşut olarak şekil değiştirirse de hep var olmuştur.

C) Türkiye Cumhuriyeti Devletçiliği

Türkiye'de devletçilik kavramı 1930'lu yıllarla beraber gündeme gelmiştir. Devletçilik kavramı ağırlıklı olarak sanayileşmeyi hızlandırıcı, ülkeyi sanayileştirici

²⁶³ Zafer Toprak, **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi (Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik)**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003,s.2

²⁶⁴ Avcıoğlu, a.g.e, s.292.

²⁶⁵ Toprak, a.g.e, s.4.

²⁶⁶ a.g.e, s.179-184.

bir kavram olarak ele alınmıştır.²⁶⁷ Devletçilik, sanayileşme yoluyla ülkeyi kalkındırmayı amaçlarken, en önemli hedefi ülkeye ekonomik bağımsızlığı kazandırmak olmuştur. Dolayısıyla, Devletçilik sadece ekonomiye yönelik basit devlet müdahalelerinden ibaret değildir.²⁶⁸ Dünya ekonomik krizi ve diğer nedenler, ülkede devletçi uygulamalara geçilmesini hızlandırmıştır. Fakat asıl amaç, ülkeyi ekonomik bağımsızlığa ulaştırmak, ekonomik gelişmenin yanı sıra toplumsal ve kültürel gelişmeyi de sağlamak olmuştur.

Türkiye’de devletçilik, vatandaşına yurt sevgisi aşıl原因an, onun sağlığıyla ilgilenen, bir zanaat ve meslek edinmesini hedefleyen bir anlayışta olmuştur. Bunun yanı sıra, devlet bireysel gelişmeye engel olmamış, bireylerin yapamadığı işlerde devreye girmiştir. Bu, demokrasi prensibinin önemli bir sonucudur. Örneğin, düzenli ve büyük bir yönetimi gerektiren, özel kesimin tekeline düşme ihtimali bulunan madenlerin, ormanların, kanalların işletilmesi, büyük bayındırlık işlerinin yapılması, su, gaz, elektrik gibi yerel yönetim işleri bu tür işlerdendir. Devlet bu tarz işleri üzerine alacak, özel kesimin yaptığı işlere ise engel olmayacak; böylece de devlet ve birey birbirinin tamamlayıcısı olacaktır.²⁶⁹

Dünya ekonomik bunalımını izleyen yıllarda Türkiye’de devletçilik kavramı üç değişik anlamda kullanılmıştır: 1.Devlet Müdahaleciliği: Buhranın etkisiyle devletin iktisadi hayata müdahalelerinin artmaya başladığı görülür. 2.7.1932 tarih ve 2054 sayılı “Çay, Şeker ve Kahve İthalini Hükümet Elinde Toplayan Kanun”; ihracatçılığı iktisat bakanlığının iznine bağlayan kanun (9.6.1936 tarih ve 3018 sayılı “Ticarette Tahşişin Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkındaki 1705 sayılı Kanuna Ek Kanun”) ile sanayi mallarının maliyet ve satış fiyatlarının tespitini ve kontrolünü hükümete veren 8.6.1936 tarih ve 3003 sayılı kanun, bu müdahalelere birer örnektir. 2.Devlet Kapitalizmi,Devlet İşletmeciliği ve tekelcilik: 1923-1930 döneminde özel teşebbüse öncelik veren sanayileşmenin hayal kırıcı tecrübesi ile devlet müdahalesi daha geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Osmanlı

²⁶⁷ Avcıoğlu’na göre, Devletçilik döneminin başlıca özelliği, devlet işletmeciliği konusunda 1923-1931 yıllarında görülen çekingenliğin terk edilmesidir.Avcıoğlu, a.g.e, s.291.

²⁶⁸ Hamitoğulları, a.g.m, s.108.

²⁶⁹ Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s.60-63.

İmparatorluğu'ndan kalan fabrikaları devralan Sanayi ve Maadin Bankası 1932 yılında tasfiye edilmiş, görevleri Devlet Sanayi Ofisi ile Sanayi Kredi Bankası'na verilmiştir. Devlet Sanayi Ofisi, Sanayi ve Maadin Bankası'nın aksine sadece devlet işletmelerini yönetmekle kalmamış, devlet iştiraki olan şirketler üzerinde de önemli bir denetleme mekanizması kurmuştur. Sanayi Kredi Bankası ise esas itibariyle, devlet işletmelerine kredi temin etmek amacıyla kurulmuştur. Sermayesini oluşturacak belki de en önemli kaynak, Teşviki Sanayi Kanunu'nun sanayi işletmelerine makine ve hammadde ithalinde tanıdığı gümrük muafiyetinin kaldırılması ile sağlanacak gümrük hasılatıdır. 3.Millileştirmeler: 1930'lu yıllarda yoğun bir millileştirme politikası göze çarpar. Bu dönemde gerçekleştirilen bazı millileştirmeler şunlardır: 1931 yılında Mudanya-Bursa Demiryolu Türk Anonim Şirketi, 1933 yılında İstanbul Türk Anonim Su Şirketi, 1935 yılında Aydın Demiryolu Şirketi, 1936 yılında İstanbul Telefon Türk Anonim Şirketi.²⁷⁰

Bu üç kavram yoluyla yoğunluk kazanan ve ekonomide devletçi uygulamalara geçiş olgusunu hızlandıran güncel koşullara aşağıda değinilmeye çalışılmıştır.

Ülkenin içinde bulunduğu yapısal ve iktisadi şartlar, ülkeyi yönetenlerin liberal politikaların devamı durumunda zaman kaybının artacağı ve gelişmiş ülkelerle mesafenin açılacağı hissine kapılmasına neden olmuştur.²⁷¹ 1923-1929 arasında başlıca sorun ticaret, bankacılık ve benzeri alanlarda elde edilen karların ya da tarımsal ürün fazlasının sınıai üretime dönüştürülememesi olmuştur. Bu alanlardaki kısa dönem karlarının yüksekliği sanayiye yatırım yapılmasına olanak vermemiştir. Dolayısıyla özel girişimcilik yoluyla sanayileşme olanağı çok sınırlı durumda olmuştur.²⁷²

²⁷⁰ Timur, a.g.e, s.125-132. Atatürk, 1922 yılında devletçilikten, plan anlayışından bahsetmekte; genel yararı doğrudan ilgilendirecek kurumların, ülkenin mali gücünün yettiği ölçüde devletleştirilmesini ekonomi politikasının temel amaçlarından saymaktadır. **TBMM Zabıt Ceridesi, 1. İctima Senesi 3. Cilt:18. 13.03.1922.**

²⁷¹ Şahin, a.g.e, s.55; Avcıoğlu, a.g.e, s.291. Acar'a göre 1920'ler boyunca uygulanan ekonomi politikaları, devletin yarattığı aracı faaliyetlere el koyan bir kesim ile ithalata dönük ticari kapitalizmin gelişmesiyle sonuçlanmıştır. Bir burjuva devriminin ve milli nitelikte kapitalist gelişmenin bu modelle gerçekleştirilemeyeceği, dönemin sonuna gelindiğinde açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Acar, E., a.g.e, s.131.

²⁷² Kepenek ve Yentürk, a.g.e, s.53-54.

Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin temel yapısıyla ilgili pek çok kurumsal-yasal düzenleme yapılmıştır. Ekonomik gelişmeler ise bu hızlı kurumsal düzenlemelere ayak uyduramamıştır. Atatürk'ün Türkiye İktisat Kongresi'nde belirttiği “ekonomik bağımsızlık” ve “hızlı kalkınma” 1930'lara gelindiğinde gerçekleşmemiş görünmektedir.²⁷³ 1923'ü izleyen yıllarda özel teşebbüse yapılan tüm yardımlara rağmen Türkiye'de sanayi birikimi sağlanamamıştır.²⁷⁴ Bu durum, doğal olarak ülke içinde hoşnutsuzluğu artırmıştır.

1930 yılında, raporların ve ülke içinde sık yaptığı inceleme gezilerinin sonucunda, toplumsal hoşnutsuzluğu belli bir yöne yönlendirmek için, rejime sadık kalacak bir muhalefet partisinin kurulmasına izin vermeye hatta onu teşvik etmeye karar vermiştir. Fethi Bey, o sırada Paris'teki büyükelçilik görevinden yeni dönmüş ve Paşa'ya oldukça eleştirel bir mektup yazmıştır.²⁷⁵ Mektubunda, ülkenin mali ve iktisadi olarak bir buhran içinde olduğunu belirtmiş; hammadde fiyatlarında dünya çapında olan aşırı düşüşlerin, her ülkede az çok durgunluk meydana getirmesine rağmen, Türkiye'nin, bunalımın etkilerini çok daha fazla hissettiğini ifade etmiştir. Bunun nedeninin ise hükümetin beş yıldan beri izlediği politikalar olduğunu iddia etmiştir. Hükümetin uygun olmayan ve aşırı boyutlardaki harcamalarını finanse etmek için, halkın dayanamayacağı vergiler koyduğunu; üretilen ürünlerin yeterince korunmaması ve teşvik edilmemesi nedeniyle ihracatın günden güne azaldığını belirtmiştir. Milletın fedakarlıklarıyla sağlanan mali kaynakların, çok ağır faiz ödemelerine ve ithalata ayrıldığını; bu yüzden de milli paranın değerinin aşırı düşme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁶

Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'e muhalif bir parti kurması yönünde teklifte bulunmuştur. İkili, bu konu üzerinde birkaç gün çalışmıştır. Fethi Bey hükümetin

²⁷³ a.g.e, s.54.

²⁷⁴ Robert W. Kerwin, **Türkiye'de Devletçilik** (ed.Nevin Coşar), s.98.

²⁷⁵ Zürcher, a.g.e, s.260.

²⁷⁶ Ali Fethi Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi**, İstanbul, 1987, s.54-55

partisinin çalışmasına olanak vermesini ve Mustafa Kemal Paşa'nın tarafsız kalmasını istemiş; anlaşma sağlanınca da partisini kurmaya girişmiştir.²⁷⁷

Fethi Bey, 10.08.1930'da, kurduğu partinin programına son şeklini vermiş ve incelemesi için Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa programı incelemiş, genel hatlarıyla beğenmiştir. Ancak, Fethi Beyin de olurunun alarak, programın 5. maddesine şu ilaveyi yapmıştır: "Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti gayri kafi görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs alır."

Serbest Cumhuriyet Fırkası Programı'nın ekonomik hayatla ilgili hükümleri şöyledir:

-Vergiler, millet efradının iktisadi teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takatı hududunu aşmayacak derecede tahfif olunacaktır. Vergi tarhında daha salim esaslara istinad edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır.

-Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük nafia teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder. Devlet masraflarında en sıkı tasarrufa riayet ve israflara karşı mücadele eder.

-Fırka, paramızın biran evvel tespiti için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek isteyecek harici sermayeye bu suretle yol açmak azmindedir.

-Fırka, vatandaşların refahına, mali ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiridir.

Cumhuriyet menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti gayri kafi görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs alır.

²⁷⁷ Zürcher, a.g.e, s.260.

Liman inhisarı kaldırılacaktır.

-Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkilatsız usullerle para bulması ve iktisadi bünyemizi zayıf düşüren murabahacılıktan kurtarılması Fırkanın en mühim maksatlarındandır.

Çiftçinin fedakarlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankası'nın memleketin zirai kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması umdedir.

-Dahili sanatların canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi Fırkanın vasıl olmak istediği mühim hedeftir. Teşvik-i Sanayi Kanunu bilhakkın tatbik edilecektir. Bu kanunun bahşettiği himaye ve kolaylıklar icabında tevsi olunacaktır (genişletilecektir)

Sanayi ve Maadin Bankasının kabiliyet ve faaliyeti arttırılacaktır.

Yerli mahsullerinin himayesi ve harici piyasalarda sürümlerinin temini için tedbirler alınacaktır.

Nakliyat ve liman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek surette tanzim olunacaktır.²⁷⁸

Serbest Cumhuriyet Fırkası, Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkisiyle daha da zor duruma düşmüş olan yoksul insanların tepkisini gidermek, onları rahatlatacak, "kazandan buharı dışarı çıkaracak bir delik" açmak için kurulmasına rağmen kısa zamanda halkın büyük ilgisiyle karşılaşmıştır.²⁷⁹ Parti, serbest piyasaya öncelik veren politikasıyla, liberal ve anti devletçi aydınları da kendisine çekmiştir.²⁸⁰ Serbest Cumhuriyet Fırkasının halk içinde böyle güçlü bir destek bulması ve belediye seçimlerinde beklenenin üzerinde oy sağlaması ülkeyi yönetenleri, politikalarını tekrar gözden geçirmeye zorlamıştır.²⁸¹

²⁷⁸ Okyar, Ali Fethi, a.g.e, s.57-58.

²⁷⁹ Çavdar, a.g.e, s.225-226.

²⁸⁰ Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)**, s.57.

²⁸¹ Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s.97.

Atatürk, gerçekçi ve eleştirel anlayışı ile iktisadi krize karşı alınan önlemlerin, yalnızca yetersiz olduğunu değil aynı zamanda rejimin temellerini zayıflatıcı boyutta olduğunu da görmüştür. Dolayısıyla iktisat politikalarında değişim kaçınılmaz hale gelmiştir. Devletçilik, ülkeyi düzlüğe çıkaracak bir politika aracı olarak görülmüştür.²⁸²

Türkiye’de devletçilik, önceden planlanıp uygulamaya konulan bir sistem olmamıştır. Bu uygulamanın genel bir çerçevesi ele alınacaksa bunun, Osmanlı toplum yapısından günümüze kadar gelen bir toplumsal beklentiyi ifade ettiği belirtilmektedir. Ülkenin genel durumundan, toplumun refahından ‘devleti sorumlu tutan’ anlayışın kökleri eskiye gitmektedir. Osmanlı yenileşme hareketinde ve özellikle İttihat-Terakki döneminde beliren devlet öncülüğünde gelişme anlayışı bu geleneğin bir uzantısı sayılabilir.²⁸³

Ekonomik kalkınmanın istenilen düzeyde olmamasının bir sonucu, ekonominin gerektiği kadar canlı olmaması olmuştur. Dünya ekonomik bunalımı bu cansızlığı artırmıştır. Dolayısıyla devletçiliğin ortaya çıkışının bir nedeni de ekonomiye canlılık kazandırmak olmuştur. Çünkü, ekonomiye canlılık kazandırmak için, ihracat konusu olan ve o yıllarda ihracatı yapılamayan ürünlerin yerli sınai kuruluşlarda işlenmesi ve bunu gerçekleştirmek için doğrudan devletin sınai kuruluşlar oluşturması; ithalatı güçleşen sınai yarı-işlenmiş ürünlerin, ucuz ve kolay sağlanması için de yerli üretime öncelik verilmesi gerekmektedir. Ayrıca, Osmanlı’dan bu yana sanayileşmenin gerekli ve zorunlu bir hamle olduğu, sanayileşmenin ekonomik gelişmeyle eşanlı olduğu düşünülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin yöneticileri de bu görüştedir ve Osmanlı Devleti’nin yıkılış sebebi olarak sanayileşememiş olmasını görmektedirler. Ayrıca siyasi bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla tamamlanması düşüncesi de devletçiliği ön plana çıkarmıştır.²⁸⁴

²⁸² Boratav, **Türkiye’de Devletçilik** (ed.Nevin Coşar), s.125

²⁸³ Kepenek ve Yentürk, a.g.e, s.53-54.

²⁸⁴ a.g.e, s.53-55.

Dışarıdan ithal edilen malların ülkede kurulacak fabrikalarda imal edilmesinin işsizliği azaltacağı ve ülke hammaddelerinin ülke içinde değerlendirilmesi olanağının da devlet müdahalelerini gündeme getirdiği düşünülmektedir.²⁸⁵ Türkiye'ye gelip tarım ve sanayi alanındaki gelişme olanaklarını inceleyen Sovyet uzmanlarından yararlanılması ve fabrikalar kurmak üzere Sovyet kredisine başvurulma imkanının doğması da devletçi politikalara yönelmeyi kolaylaştırmıştır.²⁸⁶

Dünya ekonomik bunalımından etkilenen Kapitalist ülkelerde görülen fiyat düşüşleri, eksik üretim ve işsizlik sorununu çözmek için ortaya atılan başlıca fikir, devletin ekonomiye kamu harcamalarını artırarak doğrudan müdahalesi olmuştur. Bu yaklaşımın Türkiye'de de yandaş bulması doğal olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, dünyadaki bunalımdan yararlanarak, ülkenin gereksinimi olan makine ve gereçlerin ucuza sağlanma fırsatı da, ülkenin devletçi sanayileşme politikasına yönelmesinde etkili olmuştur.²⁸⁷ İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in 02.07.1932 yılında Meclis'te yaptığı konuşma bu görüşün devlet katında da benimsendiğini göstermektedir:

*“Dünya aklını başına alıyor ve gözünü açıyor. Şimdi bir çok memleketler, kendi yaptıklarında istifade etmek ve temin edemedikleri ihtiyaçlara da kendileri tarafından yapıncaya kadar tahammül etmek yoluna giriyor.”*²⁸⁸

Türkiye'yi devletçi sanayileşme politikasına yönelten en önemli nedenlerden birisi de Sovyetler Birliği'nin planlı ekonomi politikası ile hızlı bir sanayileşme sağlaması ve bunalımdan etkilenmeden bu gelişmesini sürdürmesi olmuştur.²⁸⁹

Yukarıda anlatılmaya çalışılan nedenlerle devletçilik ülke gündemine yerleşmiştir. Ülkeyi yöneten parti olan CHP, Mayıs 1931'deki 3. Kurultayı ile devletçiliği parti programına almıştır.²⁹⁰ Adı geçen Programda devletçilik, Mustafa Kemal Atatürk'ün notlarından ve sözlerinden derlenen Vatandaş İçin Medeni Bilgiler

²⁸⁵ a.g.e, s.55.

²⁸⁶ Avcıoğlu, a.g.e, s.291.

²⁸⁷ Kepenek, a.g.e, s.54-55.

²⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 4, Cilt 9, s.451

²⁸⁹ Kepenek, a.g.e, s.55.

²⁹⁰ Çavdar, a.g.e, s.257.

adlı kitaptaki tanımı çok büyük ölçüde korunarak şu şekilde tanımlanmıştır: “Bizim takip ettiğimiz Devletçilik ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.”²⁹¹ Devletçilik politikasının başlıca uygulayıcısı İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey, Kurultayda yaptığı konuşmada “*Fırkanın iktisadiyattaki noktai nazarı devletçi olmaktır. Devletçi olmak demek kendisi bizzat ticaret hayatına, istihsal hayatına girerek kazanmak gayesini takip etmek demek değildir. Devletçilik tanzim eder, murakabe eder, himaye eder, teftiş eder. Devletçilik bu şekilde olduğuna göre bilfiil iktisadi hayatı alakadar etmekte ancak bu çerçevede bir mana ifade eder*” diyerek, uygulanmakta olan devletçiliğin tanımını yapmaktadır.²⁹²

Belirtilen nedenler, Serbest Fırka'nın karşılaştığı büyük ilgi ve Atatürk'ün 3 aylık yurt gezisinin ardından, devletçiliğin CHP programına alınması devletçiliğin ideolojik kaynaklı bir yeniden yapılanma değil, “pragmatik” bir çözüm olarak ortaya çıktığı kanısını güçlendirmektedir.²⁹³ Kanımızca, bu “pragmatik” düşüncenin “fırsatçı” ve “günü kurtarmaya yönelik” bir yanı yoktur. Kalkınmayı ve ekonomik bağımsızlığı sağlayabilme yollarını arayan anti-emperyalist yönetici kadro, ülkeyi düzlüğe çıkaracak yolun devletçilik olduğuna karar vermiş ve ardından bu yönde adımlar atmıştır.

1935 yılında toplanan CHP 4. Büyük Kurultayı'nda Parti Programı değiştirilmiş; devletçilik, 1931 yılındaki parti programından çok daha kapsamlı bir şekilde ele alınmış, özel girişimleri devletleştirmek de programa dahil edilmiştir²⁹⁴:

“Özel kınav (faaliyet) ve çalışma esas olmakla beraber, imkan olduğu kadar az zaman içinde ulusumuzu genliğe ve yurdu bayındırlığa erdirmek için, genel ve

²⁹¹ Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s.23.

²⁹² Kuruç, **İktisat Politikası**, s.344.

²⁹³ Kazgan, **Türkiye Ekonomisi**, s.70.

²⁹⁴ **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı, Tüzük ve Program Komisyonunca Onanan Program Taslağı**, 12.05.1935, Ankara, s.8-10

yüksek asıgların (menfaatlerin) gerektirdiği işlerde, hele ekonomik alanda, devleti fiiliğ surette ilgilendirmek başlıca esaslarımızdandır.

Devletin ekonomi işleri ile ilgisi fiili surette yapılacak olduğu kadar, özel girişimlere ön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol de etmektedir.

Devletin, fiiliğ olarak, hangi ekonomik işleri yapacağıının belirtilmesi ulusun genel ve yüksek asıglarına bağlıdır. Bu lüzum üzerine, devletin, fiiliğ olarak, kendi yapmağa karar verdiği iş, eğer, özel bir girişit (teşebbüs) elinde bulunuyorsa, onun alınması her defasında özgü bir kanun çıkarmağa bağlıdır. Bu kanunda özel girişitin uğrayacağı zararın, devlet tarafından ödem (tazmin) şekli gösterilecektir. Bu zarar oranlanırken, gelecekteki kazanç ihtimalleri hesaba katılmaz.”

CHP'nin 1939 programında da devletçilik tanımı, birkaç kelime değişikliği dışında 1931 yılındaki programla aynı tutulmuştur²⁹⁵:

“Hususi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erıştirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.

İktisat işlerinde devletin alakası fiilen yapıcılık olduğu kadar, hususi teşebbüsleri teşvik ve yapılanları tanzim ve murakabe de etmektedir.

Devletin, hangi işleri fiilen yapacağıının takdiri milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır. Eğer devletin bu icap yolundan fiilen yapmaya karar verdiği iş eğer hususi bir teşebbüs elinde bulunuyorsa bunun alınması her defasında bir kanun yapmaya bağlıdır. Bu kanunda hususi teşebbüsün bu yüzden uğrayacağı zararın, devlet tarafından tazmini şekli gösterilecektir. Zararın takdirinde istikbale ait muhtemel kar düşünülmez.”

²⁹⁵ CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları (9 Mayıs 1939- 3 Haziran 1939), Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s.88.

Sonuç olarak; Türkiye’de devletçi modele geçiş ülkenin tarihinden, kendine özgü şartlarından ve ülkenin kendisi dışında gelişen dış ekonomik olaylardan kaynaklanan bir sistem olmuştur. İç ve dış faktörler birbirlerinden ayrı olarak ve zaman zaman da birbirini etkileyerek Türkiye’de devletçi modele geçişin yolunu açmışlardır.

2. Kadro Hareketi

Türkiye’de devletçilik kavramı incelenirken, bu kavrama önemli katkılar yapan Kadro Dergisi’nden de bahsetmek bir zorunluluktur.

A) Kadro

Kadro, adını 1930’lu yıllarda yayınlanan Kadro Dergisinden almıştır. Derginin fikir önderleri olarak nitelendirilebilecek çekirdek grubu şu isimlerden oluşmaktadır: Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İsmail Hüsrev Tokin ve Mehmet Şevki Yazman. Hareketin mimarı ve önderi ise Şevket Süreyya Aydemir’dir.²⁹⁶

Tümü, Osmanlı Devleti’nin son yıllarındaki büyük toprak kayıplarına, sonrasındaki Dünya Savaşı’nın yarattığı büyük yıkıma ve daha da önemlisi ülkenin Batı emperyalizmi tarafından uzun yıllar sömürülmesine yakından tanık olmuşlardır. Mondros Mütarekesi ile ülkenin Batı devletleri tarafından işgal edilmesi ve bu ülkelerin dünyanın diğer pek çok bölgesinde sömürgeci politikalar izlemeleri, onların bu ülkelerin siyasal sistemlerine tepki göstermelerine neden olmuştur.²⁹⁷ Dolayısıyla, doğu toplumlarını geri bıraktıran ve kaçınılmaz olarak sınıf çatışmalarına yol açan kapitalizmi, Türkiye için geçerli bir siyasal sistem saymamaktadırlar.²⁹⁸ Klasik

²⁹⁶ Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.55.

²⁹⁷ a.g.e, s.51 ve s.118.

²⁹⁸ Mustafa Türkeş, **Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi (1932-1934)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s.170.

demokrasiye duydukları bu tepki, onları bu sistemin özünü de oluşturan ‘hürriyet’ kavramına da karşı çıkmaya yöneltmiştir.²⁹⁹

Kapitalizm, yaratılan katma değerle birlikte sınıflar arasında çıkar çatışmalarını da beraberinde getirmiştir. Kadro Dergisi ise sınıfsız bir toplumu savunmaktadır. Onlara göre milli kurtuluş hareketlerine sahne olan ülkelerde sınıf kavgalarını görmek imkansızdır. Çünkü milli kurtuluş hareketleri, doğaları gereği bu kavgaların önlenmesi için yapılan hareketlerdir. Kadroculara göre, Türkiye’deki durum da bundan farklı değildir. Batı’daki Sanayi Devrimi’nin sonucu olan ucuz ve bol fabrika malları, Osmanlı Devleti’nin basit el sanayi sistemini adeta parçalamıştır. 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın savaş öncesi döneminde ülkedeki bütün iktisadi faaliyetler, yabancı çıkarlar hesabına işlemektedir. Dolayısıyla Türkiye’de iktisaden sömürülen kütle toplumun bütünü olmuştur ve milli bir kurtuluş savaşı sırasında halkın tümünün menfaati ortaktır. Yani asıl ve büyük çelişme Türk milleti ile yabancı sömürücüler arasında olmuştur. Milletın kendi içinde bir çelişme yoktur. Ayrıca büyük üretim araçlarını elinde tutanlarla, mülkiyetlerinden yoksun kalmış işçi yoğunlukları mevcut değildir.³⁰⁰ ”Kadro dergisinde ‘medeniyet’ ve ‘halkçılık’ edebiyatı yapılmamıştır. Ancak rejimin sınıf ahengi fikrine dayanan ‘halkçılık’ görüşü olduğu gibi benimsenmiş ve savunulmuştur. Kadroculara göre de, Türkiye’de çeşitli sınıflar olmakla beraber, batıdakine benzer bir sınıf çelişkisi yoktu.”³⁰¹

1932- 1935 yılları arasında yayınlanan Kadro Dergisi dünya kapitalizminin geçirdiği buhranın etkisi altında Türkiye’yi kapitalist olmayan bir yoldan sanayileştirme fikrini savunmuştur.³⁰² Kapitalist gelişmeye ilişkin tüm değer yargıları 1929 bunalımıyla yerle bir olmuştur. Liberal ekonominin temel kuramlarına kuşkuyla bakılmaktadır. Türkiye’de de 1920’li yıllarda uygulanan liberal ekonomi

²⁹⁹ Ertan, a.g.e, s.121.

³⁰⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılap ve Kadro**, Remzi Kitabevi, tarihsiz, s.218-225. Küçük’e göre ise, Kadro’nun yaydığı ‘sınıf harmonisi’ düşüncesi aslında sadece mülkiyetli sınıfların doğuşunu güçlendirmeye yaramıştır: Cumhuriyetin kuruluşundan beri devam eden işçi hareketleri,grevler 1935’lerde sonlandırılmıştır.Toprak ürünlerinin fiyatları desteklenmiş, kamu yatırımlarının çoğu özel kişilerin müteahhitliğine bırakılmıştır.Ve Türkiye’nin ilk büyük kapitalistleri devletçilik döneminin birincil üyeleri olarak ortaya çıkmıştır. Aktaran: Yalçın Küçük, **100 Soruda Planlama, Kalkınma ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971, s.210.

³⁰¹ Timur, a.g.e, s.165.

³⁰² Aynı yer.

politikasının ülkeyi bir yere getirmediği fark edilmiştir. Faşizm ve Sosyalizm dünyada yükselen iki sistem olarak ortaya çıkarken, Kadro Dergisi ekonomide üçüncü bir yol arama ihtiyacının bir sonucu olarak yayınlanmaya başlamıştır.³⁰³

Türkiye’de sanayileşme, sanayileşmenin doğurduğu sermaye birikimi ve sınıflaşma olmadığına göre, sanayileşmeyi (ve gelişmeyi) yaratmanın yolu, bilinçli, disiplinli, seçkin bir ‘kadro’nun önderliğinde sıkı bir devletçilik ve planlama uygulamasına gitmektir. Bu elit kadroda, Aydemir’in deyişiyle ‘gelişigüzel her vatandaşın yeri yoktur’³⁰⁴ Kadrocuları, iktidarda olmamalarına rağmen iktidar için bir ideoloji üretmeyi üstlenen küçük burjuva kökenli aydınların oluşturmaktadır.³⁰⁵

Kadro, sanayileşme ve gelişmeyi sağlayan elit bir grup olmanın yanında milli hakimiyeti de bünyesinde barındırmaktadır. Kadroculara göre 1924 Anayasasının temelini teşkil eden milli hakimiyet ilkesinin bir özü (sübstans), bir de ortaya çıkış şekli (form) vardır. Milli hakimiyetin özü bütün demokratik ülkelerde aynıdır. Fakat ortaya çıkış şekli ülkeden ülkeye değişebilir. Örneğin Türkiye’de milli hakimiyet, Fransa’da olduğu gibi parlamenter sistem içinde değil, bir ‘kadro’nun ‘Milli Rehberlik Formu’ içinde gerçekleşmelidir.³⁰⁶

Özel sektör eliyle kalkınmaya tamamen karşı çıkan (özel sektörün yalnızca planlı ekonomide devlet tarafından belirlenecek alanlarda faaliyet göstermesi ve karar alma mekanizmaları ve süreçlerinde etkin olamayacak alanlarda yatırım yapması gerektiğini ileri süren), hükümetin dış ticaret politikasını eleştiren (sağlanan dış ticaret fazlalarının ekonomiyi daraltma pahasına gerçekleştiğini savunan), bütçe ve vergi politikalarında yeni öneriler getiren, Doğu Anadolu’daki ağalık sistemini eleştiren ve ısrarla toprak reformu öneren Kadro Dergisi, çeşitli gruplardan ve ülkeyi

³⁰³ Çavdar, a.g.e, s.232. Şevket Süreyya Aydemir bu ‘üçüncü yol’ kavramını şu şekilde açıklamaktadır: “... şu halde milli kurtuluş hareketlerinin devlet anlayışında, ne Fransız İhtilalinden önceki düşünürlerin ideal fikir tertibi olan devlet anlayışından, ne harpten önceki devrin, emperyalist entrikalarını maskeleyen liberal devlet nizamından, ne de bu emperyalizmin maskeli bir devamı olan totaliter devlet teşebbüslerinden alacağı bir örnek yoktur.” Ertan, a.g.e, s.97.

³⁰⁴ Aydemir, a.g.e, s.226.

³⁰⁵ Ertan, a.g.e, s.98.

³⁰⁶ Timur, a.g.e, s.166-167.

yöneten Kemalist gruptan tepkiler almaya başlamıştır.³⁰⁷ Büyük toprak sahipleri ile ittifak halindeki kapitalist sınıf, Kadro'nun fikir alanındaki faaliyetine bile tahammül edememiş ve onu susturmuştur. İş Bankası Grubu, Milliyet Gazetesini ele geçirmiş, büyük paralar harcayarak Kadro'ya karşı bir kampanyaya girişmiştir. Büyük baskı altında kalan Kadro, kurucularından Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Atatürk'e ve İnönü'ye yakınlığına rağmen kapatılmıştır.³⁰⁸

B) Kadro Hareketinin Devletçilikle İlgili Görüşleri

1930'lu yıllarda devletçilikle ilgili olarak iki temel görüş vardır. Birincisi, devletçiliği ideolojik gerekçelerle açıklamayıp onu bir araç olarak gören pragmatik devletçilik görüşüdür. İkincisi, devletçiliği sosyalizme ve liberalizme alternatif bir ideoloji olarak gören görüştür. İkinci devletçilik görüşü, Kadro Hareketi'nin savunduğu devletçilik görüşüyle örtüşmektedir.³⁰⁹

Tezatsız bir toplum yaratmada ve yüksek tekniği getirmede ön koşul sayılabilen devletçilik Kadro'ya göre sadece ekonomik faaliyetlerle sınırlı değildir. Devletçilik, ekonomik bir sistemin yanında siyasal bir sistem de öneren ve bir araç olmaktan ziyade amaç olan bir düşünce biçimidir.³¹⁰: *“Devletçilikdevletin birtakım işleri ve teşebbüsleri, belirli bir zümre veya menfaat sahipleri hesabına kendi himayesi altına alması da değildir. Böyle bir devlet müdahalesi iktisadi hayata ancak ‘teknik’ bir müdahale olur. Halbuki devletçilik, halk yararına ve ‘sosyal fayda’ hesabına bir teşebbüs nizamıdır.*³¹¹

Kadroculara göre Türkiye, 1930'lu yılların başında, liberal bir kalkınma yolundan, devletçi bir kalkınma yoluna doğru, yani liberal stratejiden, güdümlü strateji istikametinde, bir dönüm noktasında olduğunu ileri sürmektedir. Günün şartları içinde ortaya çıkan devletçilik yarının sosyo-ekonomik şartları içinde yetersiz

³⁰⁷ Türkeş, a.g.e, s.161 ve s.211.

³⁰⁸ Avcıoğlu, a.g.e, s.293.

³⁰⁹ Ertan, a.g.e, s.98 ve s.101.Avcıoğlu, a.g.e, s.293.

³¹⁰ Ertan, a.g.e, s.100-101.

³¹¹ Aydemir, **İnkılap ve Kadro**, s.181-182.

kalabilir. Dolayısıyla devletçilik kavramını yeni ölçüler içinde değerlendirmek ve genişletmek gerekebilecektir.³¹²

Kadro Dergisi'nin yayınlandığı dönemde devletçilik, tek parti döneminde herkes için kabul edilmesi gereken ve CHP'nin de programına girmiş olan temel bir ilke görünümündedir. Bu dönemde sadece Kadrocular değil, bütün kesimler devletçi olduklarını belirtmişlerdir. Temel sorun ise devletçi olup olmamak değil, devletçiliğin sınırları olmuştur.³¹³

Kadrocuların, çeşitli sektörlerdeki devletçilik uygulamalarına ait görüşleri şöyledir:

Sanayi ve Sanayileşme:

Ülkenin kalkınması için zorunlu görülen sanayileşmeye alternatif bir ideoloji penceresinden bakan Kadrocular kapitalist sanayileşme ve komünist sanayileşmeye karşı çıkıp devletçi sanayileşme modelini savunmuşlardır.³¹⁴ Bu sanayileşme modelinin iki vazgeçilmez özelliği vardır: 'sanayileşme, toplumda sınıflaşma yaratmamalıdır' ve 'sanayileşme devlet eliyle gerçekleştirilmelidir'.³¹⁵

Sermaye birikim sürecinin zaten cılız olduğu bir ülkede istenen iktisadi gelişmenin özel girişim tarafından gerçekleştirilmesinin imkansız olduğunu vurgulayarak, iktisadi kalkınmanın, sanayileşmenin ancak devlet eliyle ve devlet kontrolü altında gerçekleştirilebileceğini belirtmektedirler.³¹⁶ Esasen, Türkiye'nin ilk on yıllık tecrübesi ve özel kesimin en geniş şekilde teşvikine rağmen sonuçların çok yetersiz kalması, kalkınmanın özel sektör eliyle olamayacağını açıkça göstermiştir. Özel sektör, tüm himaye ve teşviklere rağmen bir montaj sanayii olmaktan ileri

³¹² a.g.e, s.258.

³¹³ Ertan, a.g.e, s.97-98.

³¹⁴ Naci Bostancı, **Kadrocular ve Sosyo Ekonomik Görüşleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.52.

³¹⁵ a.g.e, s.53.

³¹⁶ Türkeş, a.g.e, s.166.

gidememiştir. İkel teknik, şiddetli rekabetten doğan hileli imalat, sınırlı yatırım, yüksek maliyet, özel sanayimizin özelliklerindedir.³¹⁷

Kadrocular, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sınıf çatışmalarının, bu ülkelerdeki ileri tekniğin ve büyük iktisadi faaliyetlerin başı boş bırakılmasının bir sonucu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Halbuki milli kurtuluş hareketlerinin başarıya ulaştığı ülkelerde (bu ülkelerin en önemli örneği Türkiye’dir), ne ileri bir teknik, ne de buna bağlı olarak gelişen bir para-banka sistemi ve mülkiyet sistemi bulunmaktadır. Bunların 19. yüzyıl Avrupa’sında olduğu gibi bireylerin serbest mücadelesi, liberal bir milli sermaye oluşumu ile gelişmesi için gerekli olan şartlar (örneğin sömürge ve serbest pazarlar) da mevcut değildir. Dolayısıyla ileri teknik ancak sınıfsız, milli ve planlı bir devletçiliğin müdahalesi altında, doğar ve gelişir.³¹⁸

Plan kavramı, sadece devlet yatırımlarını içermemeli, özel sektörü de kapsamalıdır. Türkiye, ancak bu şekilde hızlı ve kaynak israf edilmeden sanayileşebilir: “...milli sanayimizin bugünkü anarşik devresinden kurtulması ve nizamlı bir devreye girmesi için hususi teşebbüslere de şamil umumi bir sanayi planına ihtiyacımız kat’idir. Aynı sanayi şubesine akan serbest sermayelerin birbirlerine açtıkları rekabet mücadelesinden ne büyük zararlar doğduğunu biliyoruz...Türkiye’de sermaye terakümü gayet ağır inkişaf ediyor. Elimizdeki sermaye, iş ve malzeme kuvvetlerinden en kısa zamanda en çok randıman alabilmemiz için, sanayi tesisi ve işletme işlerimizi bir zabtırap altına koymak zarureti vardır. Her kurulan fabrika, milli servetin bir parçası olduğuna göre, onun taliile devlet alakadar olmak mecburiyetindedir. İşte bunun için kısmi değil, umumi bir sanayi planına ihtiyaç vardır”³¹⁹

Devlet, ekonomik hayatın akışına müdahale ederken milli işgücünü seferber edecektir. Milli işgücünü seferber ederken, kapitalist batı ülkelerinin tersine, emeğe hak ettiği değeri de verecektir. Bu ülkelerde sanayide sağlanan gelişme, sömürge ve

³¹⁷ Boratay, **Türkiye’de Devletçilik**, s.156.

³¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, “Plan Mefhumu Hakkında”, Mayıs 1932, **Kadro Dergisi 1932 - Cilt 1 (tıpkıbasım)**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1978, ss.5-12, s.11)

³¹⁹ Vedat Nedim Tör, “Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lazım?”, Haziran 1932, **Kadro Dergisi**, C.I, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:131, Ankara, 1978, ss.13-18, s.17-18.

yarı sömürgelerdeki emeğin değersizleştirilmesi pahasına olmuştur. Türkiye ise sanayileşirken emeğe ‘değer ve itibar’ kazandıracaktır. ‘Kıymetli emek’ faktörünün de tanımlanmasıyla, kadrocular için ekonomik gelişmenin formülü ortaya çıkar: milli bir hükümet, ileri teknik, planlama ve kıymetli emek.³²⁰

I.Beş Yıllık Sanayi Planı yürürlüğe girmeden önce, Kadrocular planın zorunluluğuna ve getireceği yararları değinmişler, Plan yürürlüğe girdikten sonra da, planlama fikrinin genişlemesi ve yerleşmesi için uğraşmışlardır.³²¹ I. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın hazırlanma aşamasında, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nde görev yapan geleceğin kadro yazarları, ülkeye davet edilen Rus uzmanların çalışma sürecinde, Rusça bildikleri için aktif olarak yer almışlardır.³²²

Tarım:

Kadroculara göre sanayileşme ve tarımda gelişme birbirinin zıddı değil aksine birbirinin tamamlayıcısıdır. Dünyada, tarım ülkeleri ile sanayi ülkeleri arasındaki ticarete birinciler aleyhine bir kıymet farkı vardır. Türkiye’nin dış ticaret rakamları da bunu doğrulamaktadır. İhracatımız tarım ürünlerinden, ithalatımız ise sanayi ürünlerinden oluşmaya devam ettikçe, ikisinin arasındaki fiyat makası daima aleyhimize işleyecektir. Türkiye’nin yapması gereken, ülkede hammaddeleri bulunan sanayi şubelerini bir düzen içinde oluşturmaktır³²³: *“İç pazarlarımızın istismarı bahsında hammaddelerimize alıcı olacak milli sanayimizin inkişaf temposunu da mühim bir amil olarak hesaba katmalıyız. Bugün düşük fiyatlarla müşteri bekleyen pamuklarımız, pamuklu mensucat sanayimizin inkişafı nisbetinde dahilde pazarını bulacak ve hatta, bütün ihtiyacımızı tatmin edebilmek için yeni pamuk sahaları açmak icap edecektir. Aynı suretle memleketimizin şeker ihtiyacını dahilden temin için kurulacak fabrikalar yeniden geniş toprakların pancar ziraatine tahsisini zaruri kılacaktır. Bu suretle hammaddesini iç pazardan temin eden sanayi şubelerinin*

³²⁰ Şevket Süreyya Aydemir, “Geri teknik ve Say’ın sefaleti”, Haziran 1932, **Kadro Dergisi**, C.I, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:131, Ankara, 1978, s.11-12.

³²¹ Ertan, a.g.e, s.102.

³²² Türkeş, a.g.e, s.115.

³²³ Vedat Nedim Tör, “Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lazım?”, Haziran 1932, **Kadro Dergisi**, C.I, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:131, Ankara, 1978, ss.13-18, s.15-16.

teessüsü nisbetinde, sürüm sahaları garantili ziraat şubelerimiz de genişleyecektir.”

324

Türkiye, sahip olduğu tabiat ve iklim şartlarının büyük etkisiyle, tarımsal açıdan çok zengin bir ülkedir; ihraç ürünlerini de tarımsal mamuller oluşturmaktadır. Dünyada ise tabiat üzerinde insanın hakimiyetinin artması nedeniyle, eskiden ülkemize has olan veya en iyi ülkemizde yetiştirilen ürünler, artık diğer ülkelerde de rahatlıkla yetiştirilebilmektedir. Dolayısıyla ihracatta sıkı bir ülkelerarası rekabet vardır. Ülkemizin de tarım ihracatında hak ettiği yeri alabilmesi için, belli başlı mamullerimizin (fındık, üzüm, pamuk, incir, tütün gibi) üretim aşamasından sürüm aşamasına kadar teknik ve iktisadi bütün sorunları ile ilgilenecek, bu ürünlerin milli ve uluslar arası durumunu takip edecek; kısaca Kadroculara göre her mahsule ait rekabet unsurlarını denetim altında tutacak bir devlet kurumuna şiddetle ihtiyaç vardır.³²⁵

Sanayide olduğu gibi tarımda da başarılı olmanın yolu ileri tekniğe sahip olmaktır ve en büyük rol yine devlete düşmektedir: *“Türkiye ziraatine, ileri teknik, kendiliğinden değil, yukarıdan aşağı gelecektir...Türk köylüsü, modern ziraat tekniğini de ancak ihtisaslı bir sevk ve idare altında teşkilatlandırıldığı takdirde benimseyecektir. Bu işi zamana ve ferdin iradesine, keyfine ve şuuruna terk etmek, onun olmamasını istemekle birdir.”*³²⁶

Tarım alanında Türkiye'nin önemli bir sorunu da ülkede ortakçılık yoluyla yapılan üretimdir. Büyük toprak sahibi, köylüye işlemesi için toprak ve kullanması için borç olarak tohum ve alet vermektedir. Ürün kaldırıldıktan sonra köylü önce borcunu ödemekte, kalan ürünün de yarısını veya üçte ikisini de toprak sahibine vermektedir. Ortakçılık eden köylünün, serbest piyasada iş alan bir ameleden farkı, nakdi ücret almayıp sene sonlarında mahsulün bir kısmına iştirak etmesidir. Bu

³²⁴ Vedat Nedim Tör, “Donan Ziraat Kredilerine Karşı.”, Temmuz 1932, **Kadro Dergisi**, C.I, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:131, Ankara, 1978, ss.11.15, s.15.

³²⁵ Vedat Nedim Tör, “Mefhum Teşkilatı Değil Madde Teşkilatı.”, Ağustos 1932, **Kadro Dergisi**, C.I, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:131, Ankara, 1978, ss.13-17, s.13, 14 ve 17.

³²⁶ Tör, “Donan Ziraat Kredilerine Karşı.”, s.13.

sistem Türk üreticisinin alım ve ödeme gücünü gün geçtikçe düşürmekte, köylüyü tamamen fakirleştirmektedir.³²⁷

Ortakçılığın önemli bir sakıncası da, tarım tekniğinde ilerlemenin, Türk tarımına girmesini önlemesidir. Tarımsal gelişmeyle, çaba sarfetmeden önemli bir tarımsal ürüne el koyan toprak sahibi ve ürününün büyük bir kısmını toprak sahibine veren köylü ilgilenmemektedir. Tekniğin biraz girmiş olduğu bölgelerde ise ucuz emek gücünden dolayı, teknoloji ve emek gücü arasında bir rekabet vardır ki bu da tarımda teknik ilerlemeyi zorlaştırmaktadır. Tarımda ilerlemeyi sağlamanın yegane yolu tarımdaki bu sömürü düzenini kökten değiştirmektir. Düzen değiştikten sonra, gelişmenin kendiliğinden olması beklenmemeli, devlet öncülüğünde, derhal ve bir hamlede modern teknik alınmalı ve modern tekniğin içinde işleyebileceği teşkilat yaratılmalıdır.³²⁸

Dış Ticaret:

Kadroculara göre ithalat ve ihracat serbest, ithalatçı ve ihracatçının keyfine bırakılacak alanlardan değildir.

Devlet 1931 yılında ithalat kısıtlamasına giderek, ilk defa dış ticaret fazlası vermiştir. İthalat kısıtlamaları ve benzeri önlemler, anlık olarak, dış ticaret dengesini olumlu yönde etkileyebilirler. Fakat, daha detaylı önlemlere ihtiyaç vardır. Öncelikle, ülkenin ithal ettiği gıda ve sanayi ürünlerinden ülkede üretilmesi mümkün olanlar, ülkede üretilmelidir: *“Mesela, senede 50 milyon lira pamuklu mensucat ithalatımızı kırk milyona, otuz milyona, yirmi milyona, hatta hiçe indirebiliriz. Eğer bu azalma, sadece tahdidin bir neticesi ise, o vakit memlekette pamuklu mensucata olan ihtiyaç tamamen tatmin edilmiyor demektir. Fakat eğer bu azalma, memleketimizde pamuklu mensucat sanayiinin inkişafından doğan bir netice ise, o vakit milli iktisat bünyemizde bir inkılabın mevcudiyetinden bahsedebiliriz. Çünkü o vakit azalan*

³²⁷ İsmail Hüsrev, “Türk Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri”, Mart 1932, **Kadro Dergisi**, C.I., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları , Ankara, 1978, ss.25-35.

³²⁸ İsmail Hüsrev, “Köy İktisadiyatında Teknik İnkılap”, Şubat 1932, **Kadro Dergisi**, C.I., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları , Ankara, 1978, ss.15-21, s.19-21.

pamuklu mensucat ithalinin yerini bu sanayiinin teessüsü için icap eden istihsal vasıtaları ve hammaddeler almış olacaktır."³²⁹

Türkiye'nin dış ticaretine ihracat penceresinden bakıldığında, ihracatımız değer olarak hızla düşmektedir. Elde olmayan nedenler (dünya buhranı nedeniyle fiyatların hızla düşmesi gibi) bir kenara bırakılırsa, ihracatı miktar ve fiyat olarak artırmak mümkündür. Mallarımızın kalitesini yükseltmek, maliyetleri düşürmek, ambalaj ve standartlaştırma teknikleri geliştirmek, ticarete şarklılıktan kurtulmak gibi yöntemler uygulanmalıdır. Ayrıca, ülkeyi yönetenlerden bile daha sorumsuz ve başiboş olan ihracatçının bu durumuna son verilmelidir. Sayılan bu önlemler, ancak bir plan dahilinde hareket eden bir milli kuruluş tarafından alınabilir.³³⁰

Kadrocular serbest ticaret dönemimin kapandığını ileri sürmektedirler. İngiltere gibi liberalizmin kaynağı olan bir ülke bile gümrük vergilerini artırma kararı almıştır. Dış ticaret artık sadece özel kişi ve girişimlerin işi olmaktan çıkmış ve araya devlet denilen düzenleyici ve idare edici bir kurum girmiştir. Türkiye'de de durum böyledir. Türkiye, artık ithalatına uyguladığı basit kontenjan (bütün ülkelere aynı ithalat kısıtlamalarını uygulamak) usulünden memleketlere göre kontenjan usulüne geçmeli; hatta daha da ileri gidip takas ve kliring gibi yöntemlere başvurmalıdır. İhraç edilen ürün, ithalatçı ülkenin ürünü ile değiş tokuş edildiği zaman Türkiye de milli parasının değeri üzerinde hakimiyetini sağlayacaktır. Milli para bağımsızlığının bir diğer faydası da, ülkede yeni iş sahaları açmak için para hacminin genişletilmesi imkanının doğacak olmasıdır.³³¹

Kadro hareketinin ekonomiye ilişkin temel görüşlerinden sonra dönemin başbakanı İsmet İnönü'nün, kadro dergisinde çıkan makalesine de değinmek gerekmektedir. İsmet İnönü, devletçiliğin, yeni kurulan bir ülkede, başlangıçta asırların ihmalini tedavi edecek, tahribatları giderecek, ülkenin zamanın çetin şartlarına direnişini artıracak bir savunma mekanizması olduğunu belirtmekte; fakat

³²⁹ Vedat Nedim Tör, "Değişen Cihan Münasebetleri içinde Türkiye", 5 Mayıs 1932, **Kadro Dergisi**, C.I, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:131,1978, Ankara, ss.13-18, s.13-14.

³³⁰ a.g.m, s.16-17.

³³¹ Vedat Nedim Tör, "Serbest Ticaretten Bağlı Ticarete", Birinci Kanun Cilt 12, **Kadro Dergisi**, C.I., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:131,1978, Ankara, ss.12-17.

artık, ülkenin ihtiyaç duyduğu sanayiye kurmasında başrolü oynayarak, bir gelişme mekanizmasına dönüştüğünü ileri sürmektedir. Devletin sahip olduğu tesisler bazı işlerinde kar etmeyebilirler, bu çok doğaldır zira devletçiliğin en büyük faydası da bu cesur adımları (özel girişimlerin tersine) atma gücünü ülkeye vermesidir. İnönü'ye göre 'devletin, özel teşebbüsün yaptığı bir hizmeti yapmaması' ilkesi, uygulanması gereken, doğru bir ilkedir. Zira ülkemizde yapılması gereken o kadar çok iş vardır ki, devletin, özel kesimin yaptığı bu işlere girerek imkanlarını dağıtması akıllıca bir iş olmaz.³³²

3. Dış Ticaret, Gümrük Ve Finans Politikaları

1920'li yıllarının serbestliğinin aksine müdahaleci bir dış ticaret politikası göze çarpmaktadır. Yoğun bir kambiyo kontrolü söz konusudur.³³³ 1929 yılından itibaren hükümetin Lozan Anlaşması gereği dış ticarete müdahale etmeye başlaması, Büyük Buhran'ın etkisiyle gündeme gelen korumacılık kavramıyla da örtüşmüştür.³³⁴

Dış ticaret açığı vermemek için kambiyo kontrolünün dışında, ithalat yasaklama ve kontenjanları, takas ve kliring gibi yollara başvurulmuştur. 22.07.1931 tarihli kanunla Bakanlar Kurulu belirli malların ithalatını kontenjan denilen bir yöntemle sınırlamak yetkisini almış ve bu yetkisini sık sık kullanmıştır.³³⁵ İlk kliring anlaşması 27.06.1933'te Fransa'yla ardından da Almanya'yla yapılmıştır. Bu dönemde dış ticaretin yaklaşık % 85'i ikili anlaşmalarla %15'i ise serbest olarak yapılmıştır.³³⁶ Bu alandaki düzenlemeler 1934 yılında kurulan dış ticaret ofisi aracılığıyla yürütülmüş, ayrıca 1936'dan sonra dış ticaret bütçeleri hazırlanması yoluna gidilmiştir. Bu düzenlemeler, dış ticaret alanındaki kararlı tutumun bir göstergesidir. Nitekim, dış ticaretin 1937'de kliring anlaşmalarından kurtarılarak daha serbest olması yönündeki girişimler sonucu, 1938 yılında dış ticaret dengesi açık vermiş, bunun üzerine yeniden çeşitli sınırlamalar getirilmiştir.³³⁷

³³² İsmet İnönü, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", **Kadro Dergisi**, C.II., 1933, s.4-6.

³³³ Çavdar, a.g.e, s.285.

³³⁴ Parasız, a.g.e, s.44-45.

³³⁵ Yaşa, a.g.e, s.85.

³³⁶ Parasız, a.g.e, s.45.

³³⁷ Kepenek, a.g.e, s.66.

Kliring sisteminin bir sonucu olarak, ihracat fiyatları dünya fiyatlarından sapma göstermiş, böylece yüksek maliyetli ve fiyatlı ürünlerimiz ihraç olanağı bulmuştur. Ayrıca, ithalat yasakları çerçevesinde, zorunlu ihtiyaç maddeleri ve sanayileşme için gerekli hammaddeler dışında kalan tüm ithalat yasaklanmıştır.³³⁸

Hükümet 1929 yılında Lozan Anlaşması'ndaki beş yıllık sürenin sona ermesiyle, Ekim 1929'da 1499 sayılı kanun ile yeni bir spesifik tarife kabul etmiştir. Yeni tarifede, Teşviki Sanayi Kanunu'yla sanayi makinelerine getirilen gümrük vergisi istisnasına ek olarak tarım makineleri araç ve gereçleri de gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Ayrıca, sanayi hammaddelerindeki spesifik oranlar düşürülmüştür. Buna karşılık, yerli üretimi korumak için iplik, kumaş, şeker, un, diğer gıda maddeleri, çimento, deri ve ağaç ürünleri ithalatına yüksek gümrük vergileri konulmuştur. 1499 sayılı kanunda öngörülen bu oranlar uzun süre değiştirilmemiştir.³³⁹ Yeni tarifenin yüksek olduğu ve tüccarı zorlayacağı yolundaki eleştirilere Maliye Bakanı Şükrü Bey, “...*Sanayii çok inkişaf etmiş memleketlerin tarifesinden biraz ağır bulunuyorsa da bu da doğrudan doğruya memleketin iktisadi ihtiyaçlarını düşündüğümüz ve onu bir gün evvel tatmin edebilmek istediğimiz içindir. Bu itibarla onların tarifesine nazaran belki bizim tarifemiz biraz daha ağır addolunabilir.*” şeklinde cevap vermiştir.³⁴⁰

Dış ticaretle ilgili olarak yapılmış önemli bir düzenleme de 10.06.1930 tarihli ve 1705 sayılı “Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun”dur. Kanunun öncelikli hedefi, ihracatı artırmaktır. Kanunun gerekçesinde tarımsal ihraç ürünlerinin hiçbir kontrole tabi tutulmadan üretilmesinin hileye yol açtığı bunun da ihracatı olumsuz yönde etkilediği ifade edilmektedir. Bu olumsuz durumu gidermek için bitkisel, hayvani, madeni maddelerle bunların bileşiminden oluşan maddelerin üretilmesine, hazırlanmasına, sınıflanmasına ve ambalajlanmasına, alım satım, taşıma ve muhafazalarına ve bu hususlarda tabi olacakları usul ve şartlara ve bunlar için alamet ve açıklama kullanılması zorunluluğu

³³⁸ Parasız, a.g.e, s.45.

³³⁹ a.g.e, s.46.

³⁴⁰ Kuruç, **Belgelerle İktisat Politikası**, s.358.

ile ilgili tedbirleri almaya hükümet yetkili kılınmaktadır.³⁴¹ Kanunda ihracatın yanı sıra “iç ticaret” de denetlenecek bir alan olarak sayılmaktadır. Bu, o dönemin egemen sınıflarının itiraz etmeksizin kabul edeceği bir madde değildir. Boratav’a göre, komisyon çalışmalarında veya Halk Partisi meclis grubu toplantısında hükümete verilecek yetkilerin çok geniş, iç ticareti de kapsayacak bir biçimde kullanılmayacağı hususunda teminat verilmiş olma ihtimali yüksektir.³⁴²

1705 Sayılı Kanun, 09.06.1936 tarih ve 3018 sayılı “Ticarette Tağşişin Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkındaki 1705 Sayılı Kanuna Ek Kanun”la değişikliğe uğramıştır. Kanun ihracat yapmak isteyenlere İktisat Bakanlığı’ndan ruhsat alma zorunluluğu getirmektedir. İktisat Bakanlığı’nın ruhsat verme yetkisi de birtakım kurullarla sınırlanmaktadır. Kanuna göre ihracat yapacaklarda aranacak şartlar şunlardır:³⁴³

-Ticaret yapabilecek ehliyete sahip olmak.

-Türk Ceza Kanunu’nun ve Türk Ticaret Kanunu’nun bazı maddelerine göre hüküm giymemiş olmak

-Bağlı olduğu ticaret odasından ihraç edeceği mallar ve ihracatçılık konusunda yetkin olduğuna dair tasdikli belgesi bulunmak.

-Hileli iflas etmemiş ve konkordato yapmamış olmak.

3018 sayılı kanun, ihracatçılar üzerinde ağır bir denetleme mekanizması kurması ve ihracatı gayrı milli unsurlardan tasfiye imkanını hükümete sağlamasıyla devletçi uygulamaların bariz bir örneğini vermiştir.³⁴⁴

1937 yılından itibaren, gerek yurt içinde tüketilecek gerekse ihraç olunacak çeşitli mamullerin standartlarının tespitine ve normların tüzükler şeklinde

³⁴¹ Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, s.91; Köksal, Bilge Aloba; İlkin, A.Rasih, a.g.e, s.94.

³⁴² Boratav, a.g.e, s.92.

³⁴³ Kuzucu, a.g.e, s.41.

³⁴⁴ a.g.e, s.41.

çıkarılmasına başlanmıştır.³⁴⁵ Aynı yıl, Hükümetin 1930'lu yıllar boyunca uyguladığı kota sistemi kaldırılmıştır.³⁴⁶

Devletçi dönemde, yüksek gümrük duvarlarının kötüye kullanılmasını önlemek için de bazı önlemler alınmıştır. Bu önlemlerin başında da 08.06.1936 tarih ve 3003 sayılı “Endüstriyel Mamulatin Maliyet ve Satış Fiyatlarının Kontrolü ve Tespiti Hakkında Kanun” gelmektedir. Bu kanuna göre İktisat Bakanlığı gerekli gördüğü sanayi ürünlerinin maliyetlerini ve toptan satış fiyatlarını, girişimlerin işletme ve idare koşullarını denetlemeye, vardığı sonuçlara göre de toptan satış fiyatlarını tespit etmeye yetkili kılınmıştır. Kanunun amacı, yerli sanayi kuruluşlarının iç piyasaya sürdükleri malların fiyatlarını, gümrük duvarlarının sağladığı ayrıcalıklı durumdan faydalanarak, tüketiciyi sömürecek düzeyde belirlemelerini önlemek ve maliyetlerin dış rekabeti sağlayacak şekilde düşürülmesini sağlamaktır.³⁴⁷

Bankacılık alanında, 30.05.1933 tarih ve 2243 sayılı “Mevduatı Koruma Kanunu”, bu dönemde bankalara devlet müdahalesini ayrıntılı şekilde düzenleyen ilk kanundur. Kanun, koruma işlevinin yanı sıra, bankaları düzenleyen, bankaları çeşitli yönlerden sınırlayan, onlara görev ve sorumluluklar yükleyen hükümler de getirmiştir. Örnek olarak, bankaların anonim, paylı komandit ya da limited şirket şeklinde kurulabileceği; mevduat kabulü için Maliye Bakanlığı'ndan izin alınması; bankaların bir gerçek veya tüzel kişiye açabilecekleri kredinin ödenmiş sermaye ve yedek akçeleri toplamının %10'u ile sınırlandırılması gibi maddeler verilebilir. Kanunla, Maliye ve İktisat Bakanlıkları tarafından müştereken atanacak “Bankalar Yeminli Murakıpları” örgütü de kurulmuştur.³⁴⁸

08.06.1933 tarih ve 2279 sayılı “Ödünç Para Verme İşleri Kanunu” ise tefecilikle mücadele etmek, serbest kredi piyasasını düzenlemek ve faiz hadlerini

³⁴⁵ Köksal ve İlkin, a.g.e, s.96.

³⁴⁶ Parasız, a.g.e, s.45.

³⁴⁷ Kuzucu, a.g.e, s.44.

³⁴⁸ Öztin Akgüç, “Atatürk Döneminde Bankacılık”, **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**,Yapı Kredi Bankası Yayınları, 1981, ss.148-180, s.172. Kanun maddeleri için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 4. Dönem , Cilt 15, s.431-435.

tespit etmek amacıyla çıkarılmıştır. Kanun gereğince, bankalar ve özel kanunla kurulan teşebbüsler istisna olmak üzere faizden para kazanmak suretiyle borç para verme işleriyle uğraşan kişi ve kurumlar hükümetten izin almak zorundadır. Faizle borç para alışverişinde bulunacaklar her yıl bir beyanname ile uygulayacakları en yüksek faiz haddini, borçluların yerine getirmek zorunda kalacağı şartları ve bu işlere ayıracakları sermayeyi bildireceklerdir. Gerekli izni almadan faaliyet gösterenler cezalandırılacaklardır. Komisyon ve diğer giderler de dahil olmak üzere uygulanacak en yüksek faiz haddi %12 olarak belirlenmiştir.³⁴⁹

1936 yılında, Mevduatı Koruma Kanunu hükümlerinden ve yabancı ülke deneyimlerinden yararlanılarak çıkarılan bir diğer kanun da 2999 sayılı ve 01.06.1936 tarihli “Bankalar Kanunu”dur. Bu kanun, tatmin edici olmaktan uzak oluşu, bankaları ciddi ve etkili bir şekilde denetim altına alamayışı ve uygulama alanının dar oluşu gibi yönlerden eleştirilmiştir.³⁵⁰

Bu dönemde, Merkez Bankası’nın görece daha sınırlı olan yetkilerine (iskonto fiyatını saptamak; para piyasasını ve dolaşımını düzenlemek, hazine işlemlerini yapmak, Hükümetle birlikte Türk parasının istikrarına yönelik tüm önlemleri almak) yenileri eklenmiştir. Örneğin, hazine bonolarını ve hazine kefaletiyle kamu kuruluşlarınca çıkarılmış bonoları avansa kabul ya da reeskont kredisi ve İktisadi Devlet Teşekküllerini finanse etmek görevleri 1936 ve 1938 yılında yapılan kanunlarla verilmiştir.³⁵¹

Bu dönemde kalkınmanın özel sektör önderliğinde gerçekleştirilmesi düşüncesinin terk edilip, yerine “devlet işletmeciliği” kavramının getirilmesi, büyük sermayeli devlet bankalarının kurulmasını gerektirmiştir. Bu amaçla Sümerbank, Etibank, Denizbank, Halk Bankası ve İller Bankası kurulmuştur.³⁵²

³⁴⁹ Kuzucu, a.g.e, s.42-43.

³⁵⁰ Akgüç, a.g.m, s.172-173. (Sümerbank ve Etibank’tan aşağıdaki bölümlerde bahsedilmiş olup, burada kısaca diğer devlet bankalarına değinilecektir.)

³⁵¹ Tecer, a.g.m, s.107.

³⁵² Parasız, a.g.e, s.54.

1933 yılında esnaf, sanatkar, küçük işletme ve küçük tüccara kredi sağlamak amacıyla Halk Bankası ve Halk Sendikaları kurma konusunda hükümete yetki verilmiştir. Banka sermaye teminindeki gecikme nedeniyle 1938 yılında kurulabilmiştir.³⁵³ Anonim Şirket olarak kurulan bu bankanın sermayesi 3 milyon TL idi. Başlangıçtaki ödenmiş sermayesi ise 1.2 milyon TL olup bunun 1 milyon TL'si Hazinece sağlanmıştır.³⁵⁴

İller Bankası ise, yerleşim birimlerinin, su, kanalizasyon, elektrik ve havagazı gereksinimleriyle ilgili yatırımlarının finansmanını sağlama göreviyle 1933 yılında kurulmuştur.³⁵⁵ 24.06.1933 tarih ve 2301 sayılı kanunla yaşama geçen bu banka, belediyelere yönelik özel amaçlı bir ihtisas bankası niteliğindedir.³⁵⁶

Denizbank, deniz yollarını işletmek ve geliştirmek, yeni işletmeler kurmak ve kredi sağlamak üzere 1937'de kurulmuştur.³⁵⁷ Bu bankanın kuruluşu ile a) Denizyolları ve Akay İşletmeleri ile Fabrika ve Havuzlar İdaresi, b) İstanbul, İzmir, Trabzon Liman İşletme İdareleri, c) Kılavuzculuk ve Römorkörcülük İdaresi, d) Tahlisiye Umum Müdürlüğü, e) Van Gölü İşletmesi anılan kuruma devredilmiştir.³⁵⁸

4. Yabancı Sermaye ve Yabancı Şirketlerin Millileştirilmesi

1930'lardan sonra devletçilik politikası, yoğun millileştirmeler şeklinde kendini göstermiştir. Lozan'da imzalanan bir ticaret konvansiyonuna göre yabancı şirketlerin elde ettiği garantinin 1930 yılında dolması, dünyada yaşanan buhran ve Türkiye'de milliyetçilik akımının kuvvetlenmesi, millileştirmeleri hızlandırıcı bir etki yapmıştır.³⁵⁹ Dönem içinde millileştirilen yabancı şirketler şunlardır:

1- Mudanya- Bursa Demiryolu T.A.Ş.'nin satın alınması.(30.05.1931 tarih ve 1815 sayılı kanun). 2-İstanbul Türk Anonim Su Şirketi'nin satın alınması.(20.05. 1933

³⁵³ a.g.e, s.55.

³⁵⁴ Akgüç, a.g.m, s.171.

³⁵⁵ Parasız, a.g.e, s.55.

³⁵⁶ Akgüç, a.g.m, s.170.

³⁵⁷ Parasız, a.g.e, s.55.

³⁵⁸ Akgüç, a.g.e, s.169.

³⁵⁹ Timur, a.g.e, s.131.

tarikh ve 2198 sayılı kanun), 3- İzmir Rıhtım Şirketi'nin satın alınması.(12.06.1933 tarih ve 2309 sayılı kanun), 4- İzmir Kasaba ve Temdidi (İzmir-Afyon ve Manisa-Bandırma) hattının satın alınması.(31.05.1934 tarih ve 2487 sayılı kanun), 5- İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo T.A.Ş.'nin satın alınması, 6- Aydın Demiryolu Şirketi'nin satın alınması (30.05.1935 tarih ve 2745 sayılı kanun), 7- İstanbul Telefon T.A.Ş.'nin satın alınması (13.06.1936 tarih ve 3026 sayılı kanun), 8- Ereğli Şirketi'nin satın alınması (31.03.1937 tarih ve 3146 sayılı kanun), 9-Şark Demiryolları T.A.Ş.'nin satın alınması (26.04.1937 tarih ve 3146 sayılı kanun), 10- İzmir Telefon T.A.Ş.'nin satın alınması (25.04.1938 tarih ve 3375 sayılı kanun), 11- Üsküdar ve Kadıköy T.A.Ş.'nin satın alınması (11.04.1938 tarih ve 3359 sayılı kanun), 12- İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi'nin satın alınması (22.04.1938 tarih ve 3480 sayılı kanun), 13- İstanbul Tramvay Şirketi'nin satın alınması (12.06.1939 tarih ve 3642 sayılı kanun), 14- İstanbul Türk Anonim Tünel Şirketi'nin satın alınması (12.06.1939 tarih ve 3643 sayılı kanun), 15-Ankara Elektrik, Ankara Havagazı ve Adana Elektrik Şirketlerinin satın alınması.(05.07.1939 tarih ve 3688 sayılı kanun), 16- Bursa ve Müttehıt Elektrik T.A.Şirketlerinin satın alınması.(05.07.1939 tarih ve 4127 sayılı kanun)

Millileştirmelerin 1933 yılına kadar sınırlı olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, İngiliz sermayesinin sahip olduğu Bağdat Demiryolu'nun, kamuoyundan ve siyasi çevrelerden gelen yoğun baskılar sonucunda, oldukça ağır bir mali yükü 31 Ocak 1928'de satın alınmasıdır. Kaynakların bu satın alma işlemine ayrılması, diğer millileştirmelerin önünü tıkayan bir faktör olmuştur. 1933 yılı ve izleyen yıllardaki bazı millileştirmelerin içeriği şöyledir:

İstanbul Türk Anonim Su Şirketi'nin satın alınması: 1967 yılına kadar Terkos suyu üzerinde imtiyaza sahip olan bu şirket, yeni yatırımlar yapıp su altyapı sistemini geliştirmemekteydi. Hükümetin belediyeye vakıf sularını devretmesi ve belediyenin bentlerden gelen bu suyu şirketin imtiyaz bölgesinde satacak olması, şirketin ciddi itirazlarıyla karşılaştı. Şirket, su sorununun çözümü için bir engel haline gelince, belediye, çözümü şirketi satın almakta buldu. Anlaşmaya göre belediye, hissedarlara anlaşma süresinin sonuna kadar 1.300.183 Frank ödeyecektir. Belediye, şirketi

devralmasının hemen ardından, şirketin birikmiş olan 900.000 TL ihtiyat akçesi ile hemen su yatırımlarına girişmiştir.

İzmir Rıhtım Şirketi'nin satın alınması: İzmir'deki rıhtım ve rıhtımda işletilen tramvay 7.827.430 Frank karşılığı 652.290 TL.'ye satın alınmıştır. Şirketin, İzmir rıhtımındaki tüm tesisatları, hakları, gayri menkulleri ve araçları 1 Haziran 1931 tarihinden itibaren hükümete geçmiş sayılmıştır. 1932 ve 1933 senelerinde şirkete ödenecek yıllık miktarlar, şirketin borcuna mahsup edilecek, diğer yıllara ait borçlar ise hazine bonosuna bağlanacaktır. Bu devletleştirmenin Türkiye açısından ılımlı koşullarda yapıldığı söylenebilir.

İzmir Kasaba ve Temdidi (İzmir-Afyon ve Manisa-Bandırma) hattının satın alınması: Farklı tarihlerde yapılan satın alımlarla 710 kilometrelik hattın millileştirilmesidir. Bir Fransız şirketinin işlettiği hat her sene zarar ediyordu ve şirket 1933 yılı sonunda zararının karşılığı olarak devletten 500.000 TL. kilometre garantisi istemişti. Ayrıca aynı yıl şirketin Paris'teki merkezinin idare giderleri 400.000 TL.'ye yükselmişti. Diğer yandan, hatta çalıştırılan araçlar çok eskimişti ve şirket yenileme konusunda gerekli yatırımları yapmamaktaydı. Devlet, kendi işlettiği hatlarda, buhranın tarımsal kesim üzerindeki etkisini azaltmak için düşük fiyat uygulamasına rağmen kar ederken şirket hem yüksek tarife uygulamakta hem de zarar etmekteydi. Bu zarar da devlet tarafından ödenmekteydi. Tüm bu nedenler, hattın millileştirilmesini, devlet için oldukça rasyonel hale getirmekteydi.

Hükümet hattı millileştirmeye karar vermiş ve şirketle müzakere etmesi için Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nu görevlendirmiştir. Müzakereler sonunda varılan anlaşma neticesinde, devlet 162 milyon Fransız Frangı tutarında yüzde 7.5 faizli Türk tahvilatını şirkete vermeyi kabul etmiştir. Tahvillerin dünya borsalarındaki fiyatı esas alınarak yapılan hesaplama göre, ödenecek para 7.5 milyon TL tutmaktaydı. Devralınan şirketin ihtiyat sandığında 4.596.704 TL olduğu, devletin de yılda 500.000 TL kilometre garantisi ödemekten kurtulduğu göz önüne alındığında, millileştirmenin devlet açısından oldukça uygun şartlarda yapıldığı görülmektedir.

Ayrıca, hattın etkin işletilmesinin, hattın yıllık gelirini 740.000 TL artıracığı hesaplanmaktaydı.³⁶⁰

Başbakan İsmet İnönü, 1935 yılında yeni Hükümetin programını sunarken yaptığı konuşmada, “*Deniz nakliyemizi ıslah etmek ve yenilemek ve umumiyetle tarifeler üzerinde ucuzluğa ve kolaylığa gitmek yolumuzdur. Demiryollarının, rıhtımların ve limanların Devlet elinde bulunmasının faydaları her gün daha ziyade anlaşılmaktadır*” diyerek uygulanmakta olan politikalarından duyulan memnuniyeti dile getirmiştir.³⁶¹

Kalkınmada istenen hedeflere ulaşılamaması, bu dönemde yabancı sermayeye karşı ihtiyatlı bir yaklaşıma neden olmuştur. Özellikle ekonomi bakanı Celal Bayar bu konu üzerinde önemle durmuştur. 1933 yılı sonunda Bayar, başka ülkelerde çalışma imkanı bulamayan yabancı sermayedarların, Türkiye’de pamuk sanayisinde yatırım yapmak istediklerini belirterek “*bu memleketin çocukları memlekette sanayi vücuda gelsin diye büyük bir külfete katlanırken bunun nimetini ecnebilere kaptıracak değiliz*” diyerek hükümetin bu konuya yaklaşımını göstermiştir.³⁶²

Devletçi politikalarda bir yumuşamanın belirdiği 1937 yılından itibaren, yabancı sermayeye karşı daha yumuşak bir tutum takınılmaya başlanmıştır. 1937 yılı bütçesi görüşülürken Maliye Bakanı Fuat Ağralı’nın alkışlarla karşılanan, “*uzun senelerden beri Türkiye’de iş aramak ve almaktan uzak kalmış olan İngiliz sermayedar ve müteşebbisleri sanayimizin çok hayati bir şubesi ve hatta anası sayılan demir sanayisini tesis işini geniş kredi esaslarına istinaden diğer yabancı taliplerin yaptığı tekliflerden mühim bir fiyat tenzili ile taahhüt etmiş bulunuyorlar...İngiltere ile iktisadi münasebetlerimizin bu hayırlı başlangıcının her gün geçtikçe inkişafa doğru gideceğini ümit etmekteyim*” sözleri, yabancı sermayeye bakışın değişmeye başladığını göstermektedir. Aslında, devrin yöneticileri, yabancı sermayeyi kendi düşüncelerinde ikiye ayırmaktadırlar. Spekülatif ve komisyoncu

³⁶⁰ Tekeli ve İlkin, **Devletçiliğin Oluşumu**, s.259-263

³⁶¹ **İsmet İnönü’nün T.B.M.M.’deki Konuşmaları-Birinci Cilt (1920-1938)**, T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992, s.390.

³⁶² Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, s.167.

sermayeye karşı çıkarken; ülke şartlarına uyan, ülkenin üretim kapasitesini artırıcı ve “ciddi” olarak nitelendirdikleri sermayenin ise ülkeye girmesinden yanadırlar.³⁶³

Celal Bayar’ın istifasından sonra kurulan Refik Saydam hükümetinde de Maliye Bakanlığı görevini sürdüren Ağralı, 1939 Mayıs’ında bütçeyi meclise sunarken, “16 milyon sterlinlik İngiliz kredisi Büyük Meclis’ce tasdik edilmiş ve tatbikatına geçilmiş bulunmaktadır. Bunu takiben Almanların teklif etmiş bulunduğu yüz elli milyon marklık krediye ait müzakereler de seri bir anlaşma ile neticelenmiş ve bu husustaki kanun layihası da ahiren yüksek tasvibinize iktiran edilmiştir...tatbik tarzına göre bir istikraz mahiyetinde görmemek lazım gelir. Bunlar malzeme kredisidir” diyerek yabancı sermayeye yönelik yumuşama politikasının sürdüğünü göstermektedir.³⁶⁴

5. Maliye Politikaları

1929 Buhranı’nın ülke ekonomisini sürüklediği durgunluk, bütçe gelirlerinde önemli miktarda azalmaya neden olmuş, bütçe giderleri ise değişik nedenli rijitlikler dolayısıyla aynı oranda daraltılamamıştır. Bu durumda, kapanması gereken bir bütçe açığı doğmaktadır. Üstelik Türkiye’nin, geniş ölçekli sanayi yatırımları yapma arifesinde olması, bütçe açığını katlayacaktır. Osmanlı Borçlarının ödenmeye başlayacak olması ve millileştirme hareketleri de önemli miktarda kaynak gerektirmektedir. Bu kaynak, öncelikle vergileri artırarak sağlanmaya çalışılmıştır.³⁶⁵ Dönem içindeki vergi düzenlemeleri şöyle olmuştur³⁶⁶:

Vasıtasız vergiler:

Arazi Vergisi: Deflasyonist ortamda gelirleri düşen çiftçiler, vergi kayıtlarına göre saptanmış sabit bir vergi ödemekteydiler. 27 Haziran 1931 tarih ve 1833 sayılı kanun ile verginin hasılat üzerinden alınması ilkesi benimsenmiştir. Ancak, pratikte

³⁶³ Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, s.167-168.

³⁶⁴ a.g.e, s.169.

³⁶⁵ Tekeli ve İlkin, **Devletçiliğin Oluşumu**, s.264.

³⁶⁶ a.g.e, s.264-277. Parasız, a.g.e, s.43-44.

uygulama zorluğu yüzünden, bir süre sonra yine kıymet üzerinden alınmaya başlanmıştır.

Bağ, meyvelik, orman ve yetiştirme fidanlıkları kuranlara, vergi muafiyetleri getirilerek tarımsal gelişme için vergiden araç olarak yararlanılması 1833 sayılı kanun ile getirilen yeniliklerdendir.

Öte yandan, Arazi Vergisi'nin matrahını oluşturan arazi değerleri 1936 arazi sayımı sırasında yeniden saptanmıştır. Arazi değerlerinin artırılması sonucu, hasılatın hükümet ve il özel idareleri gelirleri içindeki payı, 1938 yılı itibariyle % 4'e yükselmiştir. Bu rakam 1929 yılında % 2'dir.

Hayvanlar Vergisi: 6 Temmuz 1931 tarih ve 1839 sayılı kanun ile yapılan düzenlemeyle, 22 Haziran 1927 tarih ve 1130 sayılı kanuna göre hayvan başına vergilerde % 20 düzeyinde bir düşme getirilmiştir.

Bina Vergisi: 4 Temmuz 1931 tarih ve 1837 sayılı kanun ile bina vergisindeki muafiyetler genişletilmiştir. Tarımla uğraşanların binaları ile tarımsal üretimde kullanılan binalar vergi dışı bırakılmıştır. Kanun safi irad esasını getirmekte olup, verginin oranı safi iradın %12'sine düşürülmüştür.

Kazanç Vergisi: Çokça şikayet konusu olan 21 Mayıs 1927 tarih ve 1038 sayılı Kazanç Vergisi Kanunu, 22 Mart 1934 tarih ve 2395 sayılı kanun ile değiştirilmiştir. Kanun, sanat ve ticaret icrasından doğan tüm kazançları, ticari olmayan meslek ve girişimlerin kazançlarını, menkul kıymet kazançlarını, maaş ve ücret gibi emek gelirlerini vergilendirmektedir.

Maadin Rüsümü: Hükümet, kanun ile kendisine verilen yetki gereği, kararnamelerle bu resmi düzenlemiştir. 1 Nisan 1933 tarih ve 14112 sayılı kararname ile maden resimleri ihracatı artırmak için bir araç olarak kullanılmak istenmiştir. Kararnameye göre borasit, krom, zımpara taşı ve maden kömüründe, 1933 yılında, 1932

yılındakinin, örneğin, 2 misli ihraç edenler yüzde 1, 1.75 misli ihraç edenler yüzde 2, 1.5 misli ihraç edenler yüzde 3 resim ödeyecektir.

Buhran Vergisi: 30 Kasım 1931 tarih ve 1890 sayılı kanun maaş, ücret, ikramiye gibi hizmet erbabından alınan kazanç vergisini belli oranlarda artırmıştır. Verginin kapsamına memurlar, sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışan işçiler girmekte; tarım işçileri ise vergi dışında tutulmaktadır.

Muvazene Vergisi: Bu vergi de 1890 sayılı kanun gibi, hizmet erbabına yönelmiştir. Kanunun gerekçesinde “devletin devam eden mali ihtiyacını karşılamak için, diğer sınıflar üzerine, yeni vergiler tarh ve tahsili veya mevcut vergilere başkaca zamlar icrası yoluna gidildiği taktirde, memleketin iş hayatının da memur ve müstahdemler sınıfının zararına olarak mühim sarsıntılara uğrayacağı nazarı dikkate alınırca, mali ihtiyacın istilzam ettiği fedakarlıktan bu sınıfın daha fazla hissedar olmasının...haklı bulunduğunu kabul etmek icap eder” denilmekte olup; vergi, çalışanların ücretlerinden kazanç ve buhran vergileri çıktıktan sonra, kalan miktar üzerinden % 10 olarak alınacaktı.

Vasıtalı Vergiler:

Muamele Vergisi: 1927 yılından beri uygulanan bu vergi, 1931 yılında değişikliğe uğramıştır. Kanunla ihracat için uygulanan muamele vergisi tamamen kaldırılmakta, sanayi kesimi için de önemli avantajlar getirmektedir. Beş beygire kadar çevirici güç kullanan sanayi işletmelerin ciroları ve daha yüksek çevirici güç kullanan işletmelerin de cirolarının on bin lirası vergi dışı bırakılmıştır. Ayrıca, ülke ürünlerini işleyen kuruluşlar tamamıyla vergiden muaf tutulmuşlardır. Sanayiye destekleyen bir diğer avantaj, ülkede üretilen ürünlerin muamele vergisi matrahından, Bakanlar Kurulu'nca saptanacak miktarda girdi değeri düşülmesidir.

Devletin gelir bulmakta sıkıntı çektiği bir dönemde Muamele Vergisi'nin kapsamı, 10 Mayıs 1934 tarih ve 2430 sayılı kanun ile genişletilmiştir. Eski kanunla sadece çevirici güç kullanan sanayi kuruluşları vergi kapsamı içindeyken; yeni

kanunla, çevirici güç kullansın veya kullanmasın, tüm sanayi kuruluşları vergi kapsamı içine alınmıştır. Sanayi kuruluşlarına uygulanan on bin liraya kadar ciro muafiyeti de kaldırılmıştır. Ayrıca, eski kanunda vergiden muaf tutulmuş olan demir sanayi ile kok kömürü, kuştüyü, suni yün, pamuk ve ipek imalathaneleri, vergi kapsamına alınmıştır. Eski kanunda tüm ip ve iplik fabrikalarına verilmiş olan muafiyet, yeni kanunla yalnız kendir, ip, sicim ve halat imalathanelerine verilmiştir.

İç Tüketim Vergisi: Vergi, şeker, glikoz , ham petrol ve türevlerinden alınmaktadır. Şeker sanayisinin, 1929 tarihli yeni gümrük vergileri gereği fazla korunması ve petrol ve türevlerinden alınan vergilerde azalma olması üzerine 12 Haziran 1930 tarih ve 1718 sayılı kanun çıkarılmıştır.

Kanun, şekerden alınacak tüketim vergisini kilo başına 1930 yılı için 4 kuruş, 1931 yılı için 5 kuruş, 1932 yılı için 6 kuruş, 1933 yılı için 7 kuruş olarak saptamıştır. Şeker Sanayisinin beklenenden daha çok büyümesi üzerine ve artan gelir ihtiyacını karşılamak amacıyla 29 Mayıs 1932’de 1994 sayılı kanunla kilo başına 8 kuruş tüketim vergisi alınmaya başlanmıştır. 5 Mayıs 1934’te kabul edilen 2427 sayılı kanunla bu rakam 12 kuruşa çıkarılmıştır.

Kanun, üretilen ya da ithal edilen petrol, benzin ve diğer sıvı madeni yağların kilosu başına 8 kuruş vergi getirmektedir. Bu rakam 26 Mayıs 1934 tarih ve 2448 sayılı kanunla, ithal edilen akaryakıtlar için 10 kuruşa çıkarılmıştır.

Buğday Koruma Vergisi: 29 Mayıs 1934’te çıkarılan 2466 sayılı kanunla ülke içinde üretilen veya ithal edilen buğday ve çavdar unlarından birinci kalite olanlara çuval başına 150, sonraki kaliteler için 100 kuruş vergi konmaktaydı. Kendi ihtiyaçları için bu mamulleri üreten köylüler, verginin kapsamı dışında bırakılmıştır. Kanunla, şehirlerde bu ürünleri tüketenlerden elde edilecek gelirle, bir fon kurulması; bu fonun buğdayın korunması için harcanması öngörülmekteydi.

Dikkati çeken bir diğer vergi de yol vergisi olmuştur. Aşarın kaldırılmasından kısa bir süre önce çıkarılan ve bu dönemde de uygulanmaya devam edilen bu

verginin hedefi, demiryollarıyla karayollarını finanse etmektir. Matrahı, bir ailede bulunan reşit kişilerdir. Özellikle Büyük Bunalım sonrası köylülerin büyük bölümü bu vergiyi nakden ödeyememiş ve birkaç haftalığına ya da aylığına, kurulan şantiyelerde çalışmak zorunda kalmışlardır. 1934 yılında bu şantiyelerde büyük bölümü köylülerden oluşan 700 bin kişinin çalıştığı tahmin edilmektedir.³⁶⁷ Halkın bu vergiyi nakden ödemek yerine çalışarak ödemesi, ülkenin alt yapısına önemli katkılar yapmıştır.³⁶⁸

6. Sanayi Politikaları

A) Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Öncesi Gelişmeler

Dünya bunalımının etkisinin dorukta hissedildiği Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı öncesi (özellikle 1931 ve 1932 yılları), genç cumhuriyetin sanayi politikasının olduğu bir dönem olarak nitelendirilmektedir.³⁶⁹

1930'lu yıllarda Türkiye'de devletçilik ilkesinin ağırlık kazanmasıyla beraber bu ilkenin planlı bir şekilde uygulanmasının gerektiği görüşü de ağırlık kazanmıştır.³⁷⁰ 1930'lu yılların başında İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası'nın genel sekreteri tarafından hazırlanan raporda şöyle denilmektedir: "*Türk Devleti'nin memleketimiz için vaz ve tesis edeceği Türkiye iktisat planı ve Türkiye iktisat teknik, iktisat kudretlerinin ve prodüktif enerjilerini sağlam ve sıhhatli semereler vermesini temin edecektir.*"³⁷¹ Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri de hazırladığı raporda, ordu ve demiryolları için daha önceden hazırlanmış planlara benzer şekilde, ekonominin genelini kapsayacak bir planın başarılı olacağını ve böylece ekonominin yönünün daha kolay tayin edilebileceğini öne sürmektedir.³⁷² Birkaç yılı kapsayan bir planın uygulanmasının ciddi bir maliyeti olacağı ise açıktır. Savaşın yeni çıkmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarının önemli bir kısmını ödemeyi üstlenmiş bir ülkenin böyle büyük bir maliyeti kendi olanaklarıyla karşılamasının zorluğu

³⁶⁷ İnsel, a.g.e, s.149.

³⁶⁸ Parasız, a.g.e, s.44.

³⁶⁹ Çavdar, a.g.e, s.257.

³⁷⁰ Tekeli ve İlkin, **Devletçiliğin Oluşumu**, s.134-135.

³⁷¹ Çavdar, a.g.e, s.257.

³⁷² a.g.e, s.257-258.

ortadadır. Dolayısıyla planı dış kredilerin yardımıyla finanse etme fikri güncel hale gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin plan uygulamasında göstermiş olduğu başarı, gerek finansman konusunda gerek uygulanacak planın şekli bakımından dikkatleri bu ülkeye yöneltmiştir.³⁷³

Sovyetlerin plan uygulamasını yerinde görmek için yapılan ilk gezi Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'ın gezisi olmuştur. İkinci ve daha önemli olan gezi ise İsmet İnönü'nün 25 Nisan–10 Mayıs 1932 tarihleri arasında geniş bir heyetle yaptığı gezidir. Bu gezi sırasında yapılan kredi anlaşmasıyla Sovyetler, kendilerinden mal alımı için, faizsiz ve 20 yılda mal ihracıyla ödenecek 8 milyon altın dolarlık (yaklaşık 16 milyon lira) bir kredi açmış; dolayısıyla planlı bir kalkınma için finansman sorunu önemli ölçüde halledilmiştir.³⁷⁴ Geziden sonra Sovyetler Birliği'nde kalan Türk uzmanlar adı geçen ülkenin sanayi tesislerini incelemişler ve ne tür alanlarda yatırım yapılabileceğini, ne tür makineler alınması gerektiğini bulmaya çalışmışlardır. Ayrıca Sovyet uzmanlardan kurulu bir heyetin Türkiye'ye gelerek incelemeler yapmasını önermişlerdir.³⁷⁵

İnönü, aynı amaçla ikinci gezisini 22 Mayıs-2 Haziran 1932 tarihleri arasında İtalya'ya yapmıştır. Görüşmeler sonucunda 300 milyon liralık (yaklaşık 32 milyon lira) kredi anlaşması sağlanmıştır. Kredinin üçte biri nakit, üçte biri makina ithali için, üçte biri ise İtalya'ya olan borçların ödenmesi için kullanılacaktır.³⁷⁶

Sovyetler Birliği'nden ve İtalya'dan sağlanan yaklaşık elli milyon liralık bir kaynakla üç yıllık bir sanayi planı hazırlamak için çalışmalara başlanmıştır. Plan hazırlamakta acele edilmesinin nedeni, Sovyet uzmanlar gelmeden en azından ana çizgileri belirlenmiş, milli vasıflı bir program ortaya çıkarma isteğidir. Hazırlanan planda, kurulacak tesislerin hükümet işletmesi olması öngörülmektedir. İthal ikamesi yaklaşımı programın temel unsuru olarak öne çıkmaktadır. Tekstil ve Şeker

³⁷³ Tekeli ve İlkin, a.g.e, s.134-135 ve s.137.

³⁷⁴ a.g.e, s.137-138 ve s.140.

³⁷⁵ Tekeli ve İlkin, a.g.e, s.141.

³⁷⁶ a.g.e, s.142.

fabrikalarına öncelik verilmiş; daha sonra da olanaklar ölçüsünde kimya, demir-çelik ve tarım makineleri gibi yatırımlara değinilmiştir.³⁷⁷

Planlı-devletçi bir sanayileşme stratejisi, kurulacak devlet tesislerinin nasıl yönetileceği konusunu da gündeme getirmiştir. 2058 sayılı D.S.O (Devlet Sanayi Ofisi) ve 2064 sayılı T.S.K.B (Türkiye Sınai Kalkınma Bankası) kanunları bu ihtiyacın bir sonucu olarak, 7 Temmuz 1932 tarihinde çıkarılmıştır. Tekeli ve İlkin'e göre bu kanunlar, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın (T.S.M.B.'nin) işlevlerini ikiye ayırarak, her birini ayrı ayrı düzenleyen bir kanunlar çifti olarak görülebilir. D.S.O kamu kesiminin sanayi örgütlenmesini ilgilendirirken, T.S.K.B. daha çok özel kesimi ilgilendirmektedir.³⁷⁸ Sanayi ve Maadin Bankası'nın bu şekilde ikiye ayrılmasının önemli bir nedeni, üstlendiği kamu işletmeciliğinin yanında özel sektöre de kredi vermesi ve bu yüzden de fakir düşmesidir.³⁷⁹ Atatürk'ün de bankanın şu amaçları gerçekleştiremediği için, elde edilen sonuçlardan memnun olmadığı ileri sürülmüştür: Bankanın kendisine devredilen devlete ait fabrikaları halka açık anonim şirketler haline getirememesi; 16 özel şirkete katılarak ülkede pek çok yeni tesisin kurulmasına yardımcı olmakla birlikte, özel girişimci ortakların sermaye yükümlülüklerinin çoğunu yerine getiremedikleri için, sermaye artırımlarında bu girişimlerin bütün paylarını satın almak zorunda kalması; kaynaklarının büyük çoğunluğunu özel girişimcilerin sermaye paylarının satın alınmasında kullanmak zorunda kaldığı için bankanın 7 yıl boyunca özel kesim işletmelerine 4,8 milyon TL'den fazla kredi sağlayamaması.³⁸⁰

D.S.O'ya verilen temel görev, kurulacak devlet girişimlerinin gerçekleştirilmesini sağlamak olmuştur. Kurulacak devlet tesislerinin kuruluş aşamasından bu tesisler faaliyete geçene kadarki tüm evreleri planlayacak, denetleyecek ve hayata geçirecek bir kuruluştur. İkinci görev, kurulan işletmelerin mali, ticari ve teknik konuları da içerecek biçimde işletilmesini sağlamak olarak

³⁷⁷ Cavdar, a.g.e, s.259.

³⁷⁸ Tekeli ve İlkin, a.g.e, s.149-150.

³⁷⁹ Cillov, a.g.e, s.287.

³⁸⁰ Aysan, **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si**, (ed. Okyar, Osman, Aydın Yalçın, Mükerrerem Hiç, Mehmet Sağlam, Rıza Kandiller) Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1981, s.166-167.

belirlenmiştir. Üçüncü görev, kurulan devlet işletmelerinin yönetimini üstlenmek olmuştur.³⁸¹ Devlet ve özel teşebbüs ortaklığı şeklinde kurulan karma teşebbüslerde dahi çok geniş bir denetim yetkisine sahip olacaktır. Bu karma teşebbüslerde devlet sermayesi ne oranda olursa olsun, D.S.O., müdür, mühendis, imalat ve fen şube şef ve uzmanlarını atama yetkisine sahip olacaktır.³⁸² D.S.O kanununun 6. maddesi ise dikkat çekicidir: “Büyük sanayiden madut olup memleketin sürüm şeraiti dolayısıyla ancak mahdut miktarda fabrikanın tesisine müsait bulunan veyahut mevzuu fevkalade himaye tedbirleriyle sürümü hükümetçe temin olunan sanayi tesislerinin kurulması İcra Vekilleri Heyeti’nin özel iznine bağlıdır.”³⁸³ D.S.O. ile aynı tarihte kurulan Sanayi Kredi Bankası, özel sanayiye makine ve malzeme kredisi ile işletme kredisi vermek üzere kurulmuştur.³⁸⁴

D.S.O. ile T.S.K.B.’nin kuruluşu, özel sanayi kesiminin ve bu kesimi destekleyen çevrelerin tepkisine neden olmuştur. Parasız’a göre tepkinin asıl nedeni, Sanayi Kalkınma Bankası’nın sermaye kaynağıyla ilgilidir. Çünkü, diğer sermaye kaynaklarının sınırlı olmasından dolayı, sanayicilere sağlanan gümrük muafiyetlerinin azaltılması olgusu gündemdeydi. Böyle bir uygulama ise 1927’de 1â5 yıl süre ile geçerli olarak çıkarılan Teşviki Sanayi Kanunu’nun içerdiği bazı muafiyetlerin bir bakıma kaldırılması demektir.³⁸⁵ D.S.O ve T.S.K.B kanunlarının yanında, 2-9 Temmuz 1932 tarihleri arasında çıkan ve devletin ticari hayata müdahalesini artıran bir dizi kanun daha kabul edilmiştir.³⁸⁶ Tepkiler giderek artmış, sonunda devletçi uygulamaların başlıca yürütücüsü olan İktisat Bakanı Mustafa Şeref Özkan istifa etmek zorunda kalmıştır.³⁸⁷ Mustafa Şeref Özkan’ın

³⁸¹ Çavdar, a.g.e, s.262.

³⁸² Avcıoğlu, a.g.e, s.299.

³⁸³ Çavdar, a.g.e, s.262.

³⁸⁴ Avcıoğlu, a.g.e, s.299.

³⁸⁵ Parasız, a.g.e, s.45.

³⁸⁶ Çavdar, a.g.e, s.262.

³⁸⁷ Tekeli ve İlkin, **Devletçiliğin Oluşumu**, s.155-158. Mustafa Şeref Bey devletin ekonomideki tüm egemen noktaları elinde tutmasını savunan bir görüşün sahibiydi. Onun şu sözleri sahip olduğu devletçilik anlayışının niteliğini yansıtmaktadır: ‘.....*Milli iktisat mevhumu da şu ibarede hülasa edilebilir: Memleket dahilindeki iktisadi menfaatler, kendi kendine ve alabildiğine anarşik bir suretle faaliyet ve harekette bulunmayacaklardır. Onlar yüksek bir ahenk ve muvazeneyi temin etmek için bir noktaya doğru sevk ve tevcih edileceklerdir. Fakat, bu noktaya sevk ve tevcih edildiklerinde, devletin faaliyeti ferdin faaliyeti yerine kaim olmayacak, devlet ferdin faaliyetinde ne gibi engeller varsa onları bertaraf edecek, ferdin faaliyetlerinin birbirlerini nakzedecek, birbirlerini ızrar edecek surette*

görevden ayrılışında bardağı taşıran son nokta İş Bankası tarafından yapılması gündeme getirilen kağıt fabrikasına karşı çıkması olmuştur. Özkan görevden alınmış, yerine İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, çektiği telgrafla Celal Bayar'ı kutlamıştır.³⁸⁸

Mustafa Şeref Özkan'ın yakın çalışma arkadaşı ve Devletçi Sanayileşme uygulamasının kilit ismi, Sanayi Genel Müdürü Ahmet Şerif Öney ise Sovyet uzmanlarla yürütülecek planlama çalışmalarındaki önemli konumu nedeniyle 11 Ocak 1933'e kadar görevinde tutulmuştur.³⁸⁹

Türkiye'yi ziyaret etmesi planlanan Sovyet uzmanların ilk grubu 12 Ağustos 1932 tarihinde gelmiştir. Pamuklu mensucatla ilgili olan bu grup ve daha sonra gelen iki grup (bu grupların birincisi keten, kendir ve jüt mamulleriyle ilgilidir. İkincisi ise kimya ve demir sanayi ile ilgilidir.) ülkeyi gezmiş, bölgelerin üretim yapısını, fabrika kurulması planlanan yerleri, halkın tüketim kalıplarını vb. incelemişlerdir.³⁹⁰ Uzmanlar, çalışmalarında İktisat Vekaleti tarafından kendileri gelmeden önce hazırlanan planı esas alarak incelemelerde bulunmuşlardır.³⁹¹ Sovyet uzmanlar ülkenin "karışık" denilebilecek, devletçi uygulamaların sorgulandığı ve tepki çektiği bir dönemde ülkeye gelmişlerdir. Heyetin ülkeye gelişinde, İktisat Bakanı olarak Mustafa Şeref Özkan, ayrılışında ise Celal Bayar bulunuyordu.³⁹²

Celal Bayar'ın başbakanlığının ilk aylarında, koyu devletçi olmakla eleştirilen D.S.O yerine Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank kanunu, büyük ölçüde D.S.O ve T.S.K.B'yi tekrar Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası çatısı altında birleştiren bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Sümerbank'ın, D.S.O ve T.S.K.B'nin varlıklarından ve Hükümetçe sağlanan kaynaklardan oluşan sermayesi 20 milyon TL'dir. Sermayenin Hükümetin teklifi ve Banka Genel Kurulu kararıyla iki katına

yürümelerine mani olarak, onları umum camianın müşterek ve umumi menfaati kollayacak surette sevk ve tevcih edecektir.' Çavdar,; a.g.e, 247-248.

³⁸⁸ Çavdar, a.g.e, s.248 ve s.262-263.

³⁸⁹ Tekeli ve İlkin, **Devletçiliğin Oluşumu**, s.168.

³⁹⁰ a.g.e, s.158-162.

³⁹¹ Çavdar, a.g.e, s.259.

³⁹² Tekeli ve İlkin, **Devletçiliğin Oluşumu**, s.162.

çıkarılma olanağı vardır.³⁹³ Sümerbank'ın kuruluşunu düzenleyen 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı kanun Bankaya şu yetki ve görevleri vermiştir³⁹⁴: Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletmek ve özel teşebbüs işletmelerindeki devlet hisselerini yönetmek, özel kanunlarla verilen yetkiler hariç olmak üzere Devlet sermayesiyle kurulacak bütün sınaî kuruluşların etüt ve projelerini hazırlamak ve bu tesisleri yönetmek, iktisaden verimli olan işletmelere sermayesi oranında katılmak, ülke ve kendi fabrikaları için gerekli işgücünü (usta, işçi, mühendis..vb) yetiştirmek için gerekli çalışmaları yapmak, sanayi kuruluşlarına kredi vermek ve diğer bankacılık işlemlerini yapmak, milli sanayinin gelişimi için gerekli tedbirleri almak ve gerek bu hususta gerekse kendisine tetkik için verilecek diğer hususlar hakkında görüş beyan etmek.³⁹⁵ Sümerbank özel kesime kredi verme görevine gecikmeksizin başlamıştır. Nitekim Banka, 1933 yılının son altı ayı içinde özel teşebbüse 1 milyon 365 bin lira sınaî, 384 bin lira ticari kredi vermiştir.³⁹⁶ Banka kanununun 2.maddesinde öncelik vereceği sanayi dalları şu şekilde sıralanmıştır³⁹⁷:

- 1) Ana hammaddeleri ülkede yetişen ve henüz üretim miktarı tüketimi karşılayamayan sanayi,
- 2) Ham ihraç mallarını mamul ya da kısmen mamul hale getirerek değerlendiren ve sürümünü kolaylaştıran sanayi,
- 3) Mamulü ülke içinde büyük miktarda tüketilen ve ham maddeleri henüz ülkede yetiştirilmemekle birlikte, kurulmaları durumunda ham maddelerinin de ülkede yetiştirilmesi mümkün olan sanayi,
- 4) Ham maddeleri ülkede bulunmadığı gibi, yetiştirilmesi de mümkün olmayan, ancak imal aşamalarının ülkeye sağlayacağı yararların büyük miktarlara ulaşacağı sanayi.

Kuruluşundan itibaren devletçilik uygulamalarının temel kurumu haline gelen Sümerbank, kamu fonlarıyla kurulup özel hukuk düzeni içinde, piyasa koşullarına

³⁹³ Tekeli ve İlkin, **Devletçiliğin Oluşumu**, s.177.

³⁹⁴ Kanunun gerekçesinde D.S.O'nun " milli sanayinin gelişmesine yardımcı olmaktan çok sanayi kesimini endişeye sürükleyen bir kuruluş etkisi" gösterdiği ve bu yüzden kaldırıldığının belirtilmesi dikkat çekicidir. Avcıoğlu, a.g.e, s.300.

³⁹⁵ Derin, a.g.e, s.92-93.

³⁹⁶ Avcıoğlu, a.g.e, s.300.

³⁹⁷ Tecer, a.g.m, s.95; Tokgöz, a.g.e, s.29.

göre işletmecilik yapmak amacıyla kurulmuştur.³⁹⁸ Hem devlet fabrikalarını işletmiş hem yeni fabrikalar kurmuş hem de sermayesinin yettiği ölçüde özel teşebbüse işletme kredisi yardımıyla bulunmuştur. Bazı fabrikalara da İş Bankası (Cam ve Şişe Fabrikası) ve Ziraat Bankası (Adana Mensucat Fabrikası) ile beraber katılmıştır. Banka, I.Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamasında büyük çaplı işlere girişmiş; mensucat, maden, selüloz, seramik ve kimya sanayinin kurulmasında büyük rol oynamıştır.³⁹⁹

Sümerbank'ın kuruluşundan 6 gün sonra kabul edilen Kanun, Osmanlı Bankası'nın imtiyazını uzatmış; adı geçen banka da, Sümerbank'a 1 milyon liralık düşük faizli kredi açmayı kabul etmiştir. Kredinin en pratik şekilde, Sümerbank aracılığıyla sanayicilere kullanılacağı haberi özel sanayiciler arasında sempati yaratmıştır.⁴⁰⁰

3 Haziran 1933 tarihinde çıkarılan 2261 sayılı Kanun, 1927 tarihli Teşviki Sanayi Kanunu'nu değiştirmektedir. 1927 yılındaki kanunda değişiklik yapılmasının nedeni, 1929 yılında gümrük duvarları üzerindeki engelin kalkması ve bu yüzden bazı koruma önlemlerinin gereksiz hale gelmesidir. Bu kanunun yayımından sonra kurulacak sınıai kuruluşlara, İktisat Bakanlığı'nca Teşviki Sanayi ruhsatnamesi verilmesi için; ülkenin o sanayi kolunda fazla üretim olmaması, bu kuruluşların, yurt dışındaki hammaddelerle aynı nitelikte olup da yurtiçinde üretilen hammaddelerin sürümüne engel olmaması, hammaddeleri dışardan gelecek sanayinin teşvik edilmesi için bu sanayinin ülkede bırakacağı işçilik ve diğer faydaların korumaya geçecek özellikte bulunması gibi şartlar getirilmiştir.⁴⁰¹ Teşviki Sanayi Kanununda yapılan değişikliklerle, devletin kuracağı fabrikaların bu kanundan yararlanması kolaylaştırılmıştır.

³⁹⁸ Tokgöz, a.g.e, s.27.

³⁹⁹ Cillov, a.g.e, s.287.

⁴⁰⁰ Tekeli ve İlkin, **Devletçiliğin Oluşumu**, s.179.

⁴⁰¹ Derin, a.g.e, s.84-85.

B) Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

a) Planın Hazırlanması ve İçeriği

Ülkede incelemelerde bulunan Sovyet uzmanların hazırladıkları raporun ağırlıklı bölümünü tekstil sanayi oluşturmuştur. Toplam 168.000 iğli ve 3900 tezgahlı 3 adet kombina inşa edilmesini ve kombinaların kuruluş yeri olarak Kayseri, Malatya, Denizli, Eskişehir, Sarayköy ve Nazilli'nin seçilmesini önermişlerdir. Bunun dışında kimya ve demir-çelik sanayi üzerinde de durmuşlardır. Kimya sanayi kurulması ve işletilmesi işinin özel sektöre bırakılması halinde uzun seneler boyunca yaşama geçemeyeceğini, bu işin bizzat devlet tarafından üstlenilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Demir-Çelik sanayisinin de, yakınında herhangi bir demir fabrikası kurulabilecek bir demir madeni olmamasından dolayı (Divriği madeni o dönemde bilinmemekteydi), kömür olan yerlerin yakınına kurulması ve böylece madenden fabrikaya ve fabrikadan tüketim merkezlerine nakliyatın en az masrafla yapılması öneriliyordu.⁴⁰² Prof. Orlof başkanlığındaki heyet hazırladığı raporu 1933 yılı sonuna doğru hükümete sunmuştur. Bu rapor bir plan önerisi niteliğindedir. Hükümet ve Atatürk rapor üzerinde gerekli düzeltmeleri yapmış; kesinleşen plan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı olarak 17 Nisan 1934'te yürürlüğe girmiştir.⁴⁰³ Rapor öncelikle İktisat Bakanlığı'na sunulmuş, adı geçen bakanlık da bu raporu "Sınai Tesisat ve İşletme Raporu" adı altında ve "İktisat Vekaleti Teşkilatına İlaveler" konulu bir raporu da ekleyerek Başbakanlığa sunmuştur. "Sınai Tesisat ve İşletme Raporu" Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı olarak kabul edilmiştir.⁴⁰⁴

Plan, kendi kendine yeterli bir ekonomi yaratmaya yönelmiştir. Planda, ülke ihtiyaçları göz önüne alınmıştır. Bakır ve Kükürt dışında ihracat planlanmamıştır. Bakırın çok uygun üretim şartları, kükürt üretiminin de uluslararası pazarda rahatlıkla rekabet edebilecek olması, bu maddelerin ihracatlarını gündeme getirmiştir. Ana maddeleri yurt içinde bulunan veya kolaylıkla temin edilebilecek

⁴⁰² Çavdar, a.g.e, s.259-260.

⁴⁰³ Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)**, s.67.

⁴⁰⁴ Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s.111.

alanlarda sanayileşmeye yönelmiştir. Kurulması planlanan tesislerin bir diğer özelliği de, özel sektörün kuramayacağı sanayi dallarını kapsamasıdır. Ancak, kurulacak sanayi tesisleri, özel kesim sanayisine de katkı sağlayacaktır. Örneğin, dokuma fabrikaları, pamuk, kadife, kurdele, şerit ...vb sanayisine de yeni faaliyet imkanları verecektir.⁴⁰⁵ Kurulacak tesislerin diğer özellikleri de yerel ya da bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı; dışalım konusu olan temel tüketim mallarının yerli üretimine yönelik olmaları ve kuruluş yerlerinin hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın bölgelerde olmasıdır.⁴⁰⁶

Plan, tüm sektörleri içeren bir kalkınma planı değildir; yalnızca devletin dar anlamda sınai yatırımlarını içermektedir. Özel girişim yatırımları gibi, merkezi devlet dışında kalan kamu otoritelerinin sınai yatırımları da plan dışında bırakılmıştır. Ayrıca, merkezi devletin, altyapı yatırımları, sağlık, eğitim yatırımları ve tarım sektörü ve insan kaynakları yatırımları da konusuna girmemektedir. Dolayısıyla plan, merkezi devletin bir sanayi yatırımları listesinden ibarettir.⁴⁰⁷ Birinci kısmı yirmi alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlık ‘Umumi Kısım’ adını taşımakta olup böyle bir plana neden ihtiyaç duyulduğunu açıklamaktadır. Sonuncu başlık ise ‘Yapılması teklif olunan işlerin mali portresi’ adını taşımakta olup planlanan yatırımların maliyetini ve bu maliyetin finansman yollarını göstermektedir. Diğer başlıklar, sanayi ve madencilik konularında yatırımların gerekçelerini ve uygulama esaslarını açıklamaktadır. Planda adı geçen sanayi ve maden kollarındaki o günkü mevcut durum da değerlendirilmektedir. Bu başlıklar şu şekilde sıralanmıştır: “Sanayi kuruluşunda tesis yerlerinin intihabı, Mensucat sanayii, Kendir sanayii, Kamgarn [iplik] Fabrikası, Demir sanayii, Sömi kok (sun’i antrasit), Bakır, Kükürt, Selüloz ve kağıt sanayii, Suni ipek sanayii, Seramik sanayii, Kimya Sanayi, Sünger, Gül yağı, Elektrifikasyon meselesi ve enerji teşkilatı, Altın ve Petrol, Jeoloji Enstitüsü, Mesleki tedrisat.”⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933 (Raporlar Kısım I)**, s.12-13.

⁴⁰⁶ Kepenek, a.g.e, s.58.

⁴⁰⁷ Avcıoğlu, a.g.e, s.294.

⁴⁰⁸ İnan, a.g.e, s.213.

Mensucat Sanayii: Raporda, pamuk dokuma ihtiyacı için yurtdışına ödenen paraların, dış ticaret bilançosunda önemli bir yer tuttuğu ve plan dahilinde, son seneler ihtiyacının % 80'ini üretecek 5 fabrika kurulacağı belirtilmektedir. Bu fabrikalar şunlardır: Bakırköy, Ekstra Kombina (Ereğli'de kurulması planlanmaktadır), Kayseri Kombinası, Nazilli Kombinası, III. Kombina. Üretilen ürünlerin maliyet- satış fiyatı analizleri yapılmış ve bu sanayinin kurulduktan sonra rahatlıkla gelişebileceği tespit edilmiştir. Fabrikaların ihtiyaç duyacağı pamuğun 65.000 balya olacağı, özel kesimin ihtiyacı olan 55.000 balya da ilave edildiğinde toplam ihtiyacın 120.000 balyaya çıkacağı; ülke üretiminin ise zaman zaman 150.000-200.000 balyayı bulmakla birlikte, kurak senelerde 60.000 balyaya düşebileceği ifade edilmektedir. Aradaki farkın ülke içinde kapatılamaması durumunda, ithalata gitmek zorunlu olacaktır.

Kendir Sanayii: Ülkenin, ilkel metotlarla yapılan kendir (çuval, kalın bez, urgan...vb) üretimi 4.000 ton olup, ithal edilen kendir miktarı yaklaşık 9.000 ton civarındadır. Ülkenin kendir sanayisini kurması, talep yetersizliği ve genel fiyat düşüklüğü nedeniyle daralmış olan kendir ziraatini de canlandıracaktır. Fabrikanın kuruluş masrafları (makine, arsa ve işletme sermayesi) 1.700.000 TL olarak tahmin edilmektedir. Kurulacak fabrikanın yeri olarak, hammadde kaynağına yakınlığı dolayısıyla, Kastamonu öngörülmektedir.

Kamgarn (Merinos) Sanayii: Ülkenin 1930-1932 arasındaki kamgarn (parlak ve tüysüz iplik) ithali ortalaması yaklaşık olarak 735.000 kilo ve 2.200.000 TL civarındadır. Mensucat ve trikotaj sanayisinin artan talepleri, ithal edilen kamgarn miktarında da esaslı bir artışa neden olmuştur. Kurulacak fabrikanın masrafları, (makine, arsa ve işletme sermayesi) 1.650.000 TL olarak tahmin edilmektedir. Kurulacak fabrikanın ayakta kalabilmesi için, kamgarn ipliği ve elbiselik kumaş (ve bunun eşdeğeri de olabilecek) ithalinin yasaklanması önerilmektedir. Fabrikanın kuruluş yeri Bursa olacaktır.

Demir Sanayii: 1927-1932 yılları arasında yarı mamul (külçe demir-çelik, çelik levha, ray, travers....vb) olarak ortalama 7.441.000 TL değerinde 93.029 ton,

ilk mamul (boru, civata, vida...vb) olarak da 2.553.000 TL değerinde 32.574 ton demir ürünü ithal edilmiştir. Ülkenin sanayileşmesine bağlı olarak bu miktarlarda bir azalma beklenmemekte, dolayısıyla, kurulacak fabrikanın yıllık üretim kapasitesinin 90.000- 100.000 ton arasında olması önerilmektedir. Kurulacak tesisin, işletme sermayesi de dahil olmak üzere 9.000.000-10.000.000 TL civarında bir masrafla hayata geçirilmesi planlanmaktadır. Kurulacak yer olarak Karadeniz Ereğli'si önerilmektedir.

Sömikok (Sunı Antrasit): Evlerde yakacak olarak kullanılan odunun ormanları tükettiği; bir diğer ısınma kaynağı olan linyitin de normalden % 3 fazla kükürt içermesi nedeniyle tercih edilmediği belirtilmektedir. Ev yakacağı olarak, Zonguldak'ta üretilecek suni antrasit (kömürün uçucu maddelerinden yalnız bir kısmının alınıp, % 5- 12 arasında uçucu madde bırakılan kömür türü) önerilmektedir. Kurulacak suni antrasit teşkilatı için 1.000.000 TL harcanması planlanmaktadır. Her sene ısınmak için 34.000 ton (32.000 tonluk ülke içi üretim, ihtiyacı karşılamamaktadır) kok ithal edilmektedir; bu rakamın her geçen sene arttığı göz önüne alındığında, kurulacak fabrikanın yıllık 60.000 tonluk bir üretim kapasitesine sahip olması gerektiği ifade edilmektedir. Havzalarından çıkarılacak kok kömüründen antrasit elde edilecek olan Zonguldak, yeni kurulacak fabrikanın kuruluş yeri olacaktır.

Bakır: Devletin de 1.000.000 TL ile ortak olduğu Ergani Bakır Madeni Türk Anonim Şirketi tarafından, başlangıçta yılda 15.000 ton olarak üretilecek bakır, ülke ihtiyacını karşılamakla kalmayacak, en az 10.000 tonluk bir ihracat imkanı da doğuracaktır. İhracat sonunda ülkenin kazanacağı döviz, dünya piyasalarındaki bakır fiyatlarına göre değişme göstermekle beraber, 500.000 ile 1.000.000 sterlin arasında olacaktır.

Kükürt: 1928-1932 yılları arasında ortalama kükürt ithalat miktar ve ederi sırasıyla 3.700 ton ve 334.000 TL.'dir. En zengin kükürt yataklarına sahip olan Keçiborlu'da kurulacak tesisin maliyeti 318.000 TL, kapasitesi de yıllık 5.000 ton olacaktır. Tesisin kurulmasıyla, bu alanda dışa bağımlılık tamamen sona erecektir.

Selüloz ve Kağıt Sanayii: Doğrudan doğruya kullanılacağı bir alan bulunmadığı için ithalatı olmamakla birlikte, gelecekte kurulacak kağıt, suni ipek, dumansız barut tesisleri için 15.000 ton kadar selüloz ihtiyacı doğacaktır. Bu miktar, ülke ormanlarından ortalama 500.000 m³ 'lük bir miktara karşılık gelmektedir. Kurulacak selüloz fabrikası başlangıçta 6.000 tonluk bir üretim kapasitesine sahip olacaktır.

Son 6 senelik kağıt tüketimi ise ortalama 21.525 ton olup, ilk aşamada bir fabrika kurulacak; sonrasında gereksinimlere göre ya mevcut fabrika genişletilecek, ya da yeni bir fabrika daha kurulacaktır. Kurulacak fabrika 2.190.000 TL'ye malolacaktır. Bu miktara, fabrikanın tüm ülke ihtiyacını karşılayacak şekilde genişletilmesi istendiğinde 1.600.000 TL daha eklenmelidir.

Suni İpek Sanayii: Ülkenin 1932 itibariyle ithal ettiği suni ipek miktarı 234 ton olup, karşılığında 471.000 TL ödenmektedir. Bu miktar yalnız iplik miktarı olup mensucat, halis ipek ve karışık dokumalardaki suni ipek ithalatları buna dahil değildir. Suni ipek üretiminde kullanılacak yarı mamuller, selüloz, sutkostik ve zaçyağı olup bunlar ülkede mevcut ya da sanayisi kurulacak olan ürünlerdir. Maliyeti 490.000 TL tutacak olan fabrika, günde 600 kilo suni ipek üretecektir.

Seramik Sanayii:

a) Cam Sanayii: Türkiye'nin ortalama cam ve şişe tüketiminin 10.000 tondan aşağı olmayacağı düşünülmektedir. Yapımında kullanılan soda ve sülfat gibi maddelerin ülkede üretilmediği sanayi için, ilk etapta 3.000 ton kapasiteli bir fabrika kurulacak; bu fabrikadan edinilen tecrübelerle bir iki sene sonra 2000 ton kapasiteli bir fabrika daha kurulacaktır. Senelik maliyet bedeli 717.000 TL olacak, satış fiyatı ise 863.000 TL olacaktır. Yani % 15 oranında bir kâr söz konusudur. Pencere camı sektöründe, buhranın etkisiyle fiyatlarda düşme görüldüğü ve ithalat yoluyla gelen pencere camlarının, kurulacak fabrikanın rekabet gücünü kırmaması için, gümrük vergilerini artırmak gerekecektir. Fabrikanın İstanbul'da kurulması önerilmektedir.

b) Porselen Sanayii: 1927-1932 yılları arasında ortalama ithalat 730.000 TL değerinde 1476 tondur. Bu esaslı ithalata rağmen, Kütahya'da yapılan ilkel üretim dışında, ülkede modern anlamda porselen üretimi yoktur. Opal, kil gibi zengin hammaddelere sahip olan Kütahya'da kurulması planlanan fabrika, yıllık 750 ton üretim kapasitesine sahip olacaktır. Kuruluş sermayesi ise 500.000 TL olarak öngörülmektedir.

Kimya Sanayii: Kimya sanayisinin kurulması o günün şartlarında ülke tüketimi bakımından gereksiz görülse de, plan dahilinde kurulacak fabrikaların faaliyete geçmesinden sonra kimya maddeleri türevlerine olan talep artacaktır. Örneğin, kurulması planlanan demir sanayisi katran, amonyak, azot, fenol gibi kimyasal maddelere ihtiyaç duyacaktır. Dolayısıyla, kimya sanayisi planı hazırlanırken diğer sektörlerin ihtiyaç duyacağı zaçyağı (konsantre sülfürk asit), sudkostik (bir tür alkalik) ve süperfosfat (suni gübre) fabrikalarının kurulması planlanmıştır:

a) Zaçyağı Fabrikası: 1932 itibariyle ithal edilen zaçyağı miktarı 800 ton civarında tahmin edilmekte olup bu miktar bir fabrika kurmak için yeterli değilse de ileride kurulacak sanayilerle (örneğin süperfosfat) tüketimin artacağı öngörülmektedir. Fabrikanın 550.000 TL'ye malolması planlanmakta; kuruluş yerinin (Rus uzmanlardan Prof. Yuşkeviç'in önerdiği) Filyos çayı civarı önerilmekle beraber, son karar verilmeden önce daha detaylı araştırmaların yapılacağı belirtilmektedir.

b) Süperfosfat Fabrikası: Ülkenin 1927-1932 yıllarında yaklaşık ortalama 900 ton olan suni gübre ithali, yurtiçinde bir fabrika kurmayı özendirmemektedir. Ancak, üretilen ton başına 0.87 kg. fosforu topraktan emen şeker üretimi arttıkça, arazinin verimsizleşmemesi için bu fosforu toprağa geri vermek gerekecektir. Dolayısıyla, pancar üretimi için 4.260-5.250 ton, bağcılık ve diğer ziraat türleri için 500 ton süperfosfata ihtiyaç olacaktır. Kurulacak olan fabrika 3.000 tonluk bir

kapasiteye sahip olacak; gerekirse 2 veya 3 vardiya üretim yapılarak bu miktar artırılabilir. Fabrikanın yeri, zaçyağı fabrikasına yakın olmalıdır.

c) Sutkostik ve Klor Fabrikası: Son senelerdeki sutkostik ve kireç kaymağı-klorkalk ithalatı 3.000 ton olup, 350.000 TL değerindedir. Sutkostik sabunculuk, yağcılık ve mensucatta; kireç kaymağı ise halı yıkama tesislerinde, pamuklu mensucat tesislerinde ve dezenfeksiyonda kullanılmaktadır. Kurulacak fabrikanın maliyeti 1.410.000 TL., yıllık gideri ise 550.000 TL. civarında olacaktır. Ülke tüketiminden artan kısım ihraç edilecek ve 640.000 TL. yıllık gelir elde edilebilecektir. Fabrikanın yeri, bir savaş riskinden korunmak amacıyla Tefen yöresi olarak seçilmiştir.

Sünger Sanayii: Bodrum'da çıkarılan süngerler başlıca ihraç mallarındandır; Japonya'da bile alıcı bulmaktadır. Çıkarılan süngeri ucuz fiyatla alan yabancılar, süngeri kimyevi metotlarla ağartıp, biçimlendirmekte; bu şekilde yaratılan katma değere de sahip olmaktadır. Bu tarz bir işleme tesisi, az bir masrafla Bodrum'da kurulacaktır.

Gülyağı: Gülyağı üretimi, Isparta ve Burdur yöresinde, gülün üstü açık kazanlarda kaynatılması suretiyle oldukça ilkel yöntemlerle yapılmaktadır. Üstelik bu tarz bir üretim, ürün kalitesini de olumsuz etkilemektedir. Gülyağı üretimini modern bir hale getirmek için atılacak ilk adım, bir kooperatif kurmak olacaktır. Kooperatif öncelikle, gülün en çok çıkarıldığı yerden 24 saatlik mesafeyi geçmeyecek uzaklıkta olan bir bölgede gülyağı tesisi kuracaktır. Diğer yerlerde eski üretim yöntemlerine devam olunacak, zamanla buraları da modern bir hale getirilecektir. 100.000 TL.'lik kuruluş masrafı, Sümerbank tarafından borçlanma suretiyle temin edilecektir.

Elektrifikasyon Meselesi ve Enerji Teşkilatı: Kurulacak tesislerin başarılı olması, ancak enerji sorununun çözümüyle mümkündür. Enerji ihtiyacı, büyük enerji santrallerinden sağlanmalıdır. Santraller için su gücünden veya kömürden hangisinin tercih edileceği ve santrallerin nerelerde kurulabileceği konuları iyice incelenmelidir.

Bunu ve diğere inceleme işlerini yapmak için İktisat Bakanlığı'na bağılı bir Enerji Bürosu kurulmalıdır.

Altın ve Petrol: Altın ve Petrol Arama İdaresi, önceliğini, petrol ve altın çıkması muhtemel yerlere vermeli; tüm ülkeyi baştan başa taramak gibi bir eyleme şimdilik girmemelidir. Bu iş için en elverişli alan Nusaybin'dir. İdareye verilmiş olan 300.000 TL'lik ödenek, gerekli sondaj aletlerinin alınmasına harcanmıştır; arama işleminin devam ettirilmesi için 300.000 TL'lik bir ödeneğe daha ihtiyaç duyulmaktadır.

Altın ve Petrol Arama İdaresi, Aras Nehri civarında giriştiğı altın arama faaliyetine devam edecektir. Bir işletme kurmaya yetecek kadar bir sahada altın bulunursa, bu işletme kurulacak ve buranın işletilmesinden doğacak kâr, başka alanların aranması işleminde kullanılacaktır.

Aras civarındaki arama işlemlerini önlememek kaydıyla, başka bölgelerde de altın araştırılacaktır.

Jeoloji Enstitüsü Projesi: Ülkenin petrol ve altın dışındaki diğere servetlerinin araştırılması için bir Jeoloji Enstitüsü kurulacak ve Jeoloji, Mineroloji, Paleantoloji şubelerini ve bir kimya tesisini bünyesinde bulunduracaktır. Türkiye'nin belli başlı madenlerinin aranması işini, Jeoloji Şubesi'nce oluşturulan ekipler yapacaktır. Ekiplerin şefleri ve asistanlarının büyük kısmı yurtdışından getirilecektir.

Jeoloji Enstitüsü'nün kuruluş masrafları 300.000 TL civarında olacaktır.

Mesleki Tedrisat: Planın başarıya ulaşması için bir diğere şart da eğitilmiş işgücüdür. Eğitim, işgücünün çeşidine göre dörde ayrılmıştır:

a) Yüksek Mühendisler: Kısa sürede, yurtiçinde yetiştirilmeleri imkansız olduğu için yabancı ülkelerden temin edilecektir. Ancak, yerli mühendis adaylarını da bir an evvel yetiştirmeleri için yurtdışına göndermek şarttır.

b) Teknisyenler: Fen memuru, şube şefi gibi teknisyenler de yurtdışına öğrenci gönderilerek yetiştirilecektir. Bu amaçla, 50 öğrenci yurtdışına gönderilecektir. Bunlardan 30'u hükümetçe, diğerleri de Sümerbank, İş Bankası, Alpulu Şeker Fabrikası ve raporda Madenciler olarak belirtilen kurumlar tarafından gönderilecektir. Gönderilecek 30 öğrenci için 60.000 TL ödenek gerekecektir.

c) Ustalar: Ustaları yetiştirmek için öncelikle İstanbul ve İzmir Sanayi Okulları İktisat Vekaleti'ne bağlanmalıdır. Bu okullar, mevcut ve kurulacak olan sanayi branşlarının tornacı, dökümcü, tesviyeci ihtiyaçlarını karşılayacağı gibi, ülkede şu anda eğitimi yapılmayan mensucat gibi branşlarda da eleman yetiştirecektir.

d) Yetişmiş Amele: Mevcut işçiler yeterli eğitime sahip olmadıkları için, işgücü verimliliği azalmakta ve üretim zayıfları artmaktadır. Her bir branş için ayrı ayrı okul açmaya imkan olmadığından, bu iş Vekalet emrine alınacak sanayi okullarında ve devlet fabrikalarında açılacak kurslarla yerine getirilecektir.⁴⁰⁹

Mustafa Kemal Paşa, planı titiz ve detaylı bir şekilde incelemiş, üzerinde çalışmıştır. Kurulması planlanan tesislerin yerlerinin seçimi konusunda askeri düşünceler de rol oynamış, yatırımların hangi illerde yapılacağına dair liste Genelkurmay Başkanlığı'nın incelemesinden ve onayından geçirilmiştir.⁴¹⁰

Planın ikinci kısmı "Vekalet Teşkilatına ilaveler" başlığını taşımaktadır ve 13 alt başlığa ayrılmıştır⁴¹¹:

İhracat Maddelerinin Sürümü ve İhracatın Teşkilatlandırılması: Başlıca tarımsal ihraç ürünlerinin ihracatının geliştirilmesi için satış kooperatifleri kurulması önerilmektedir. Satış kooperatifleri, tamamen ticari esaslara göre çalışacak; iştirakçilerin mallarının satılmasından doğan kâr, sahiplerine verilecektir. Mali

⁴⁰⁹ İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933 (Raporlar Kısım I)**, s.21-143.

⁴¹⁰ Karakoyunlu, a.g.e, s.201-202.

⁴¹¹ İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933 (Raporlar Kısım II)**, s.1-72.

imkanlar doğrultusunda iştirakçilere avans da verilebilecektir. Üreticilere düşük fiyat önererek tarımsal ürünlerin ihraç mallarının fiyatlarının da düşmesine neden olan bazı tacirlerin bu eylemleri, toplu satışın gücünü kullanarak engellenecektir.

Dış Ticaret Ofisi: İktisat Vekaleti'ne bağlı olan Ofisin başlıca iki görevi olacaktır: 1) Başlıca ihraç maddelerimizi ayrı ayrı veya grup halinde ele alarak, üretim, ihraca hazırlık ve ihraç aşamalarını takip etmek; ihraç mallarının satışı ve çoğaltılması için faaliyette bulunmak. 2) Uluslar arası siyasi durumlara ve coğrafi zorunluluklara göre birkaç ülkeyle olan ilişkilerimiz, uzman memurlar tarafından devamlı olarak kontrol edilecek ve dış ticareti ilgilendirecek her türlü değişim yakından takip edilip bu ülkelerle olan ticaretimizin nasıl geliştirilebileceği araştırılacaktır.

Bunun dışında Ofise, ihracatımızı geliştirmekle ilgili pek çok görev, maddeler halinde sayılarak verilmiştir. Ofisin senelik ücret ve masrafları 200.000 TL. tutacaktır.

İstandardizasyon Bürosu: Bu büro, bir ürünün üretiminden ihracına kadar bütün aşamalarda ıslah tedbirlerini geliştirecek ve ürünü dış piyasaların arzularına göre şekillendirecektir. Ürünlerin ambalajlanmasını ticari gereklere ve dış piyasaların ihtiyaçlarına göre geliştirecektir. Ambalajın yerli mallarından yapılması için gayret gösterecektir. Ticarete Tağışın Men'i Kanunu hükümlerine göre oluşturulmuş tüzükleri ihtiyaca göre yenileyecektir. Standardizasyon konusunda bilinçlenmeyi sağlamak için gerektiğinde kurslar açacaktır.

Şirketler, Sigortalar ve Maden Şirketleri Murakabe Bürosu: Halen anonim, limited, kooperatif şirketleri, sigorta ve maden şirketlerini denetleyen İktisat Vekaleti'ne bağlı komiserler tek bir merkezde toplanacak ve maaşları tatminkar bir düzeye çıkarılacaktır. Denetim yapacaklar, gerekli bilgi, beceri ve donanıma sahip olan kişiler arasından seçilecektir. Büroda görevli memurlara, edindikleri tecrübelere uygun denetimler yaptırılacaktır.

Tarifeler Bürosu: İktisat Vekaleti bünyesinde oluşturulacak Tarifeler Bürosu, demiryolları tarifeleri de dahil olmak üzere, tarife düzenlemesinin bilimsel ve özellikle maliyet fiyatları bakımından ticari esaslara bağlanmasıyla ilgili işlerle uğraşacaktır. Hiçbir tarife, İktisat Vekaleti'nin onayı olmadan yürürlüğe girmeyecektir.

İş ve İşçiler Bürosu: Sanayileşmeyle beraber artan istihdama koşut olarak işçi ve işveren ilişkilerinin de düzenlenmesi gerekmektedir. Bu büro, işin emniyeti, çalışma süreleri, hafta tatili, ücret gibi konularla ilgilenecektir. Grev, lokavt, uzlaşma ve hakem heyetleri gibi konular da büronun uğraşı alanlarından olacaktır. Büronun ilgileneceği bir diğer önemli alan da kaza, hastalık ve maluliyet sigortaları olacaktır.

Sanayi Fen Heyeti: Kurulacak sanayi tesislerinin verimini ve ülkeye yarar düzeylerini ölçüp gerek teknik gerekse de hukuki cepheden tedbirler almak ve sanayiye organize etmek için böyle bir heyet oluşturulmuştur.

Beynelmüllel İktisadi Mukaveleler ve Akitler Bürosu: İktisat Vekaleti'ne bağlı olacak olan bu büronun başlıca görevleri şunlar olacaktır: a) Ülkenin diğer ülkelerle yaptığı ticari sözleşmelerin açıklanmasına yönelik mevzuat çalışmalarını yapmak. b) Üretim imkanları ülkemizinkilerle benzer olan ülkelerin, müşterileri olan ülkelerle yapmış oldukları mukaveleleri ve anlaşmaları günü gününe takip ederek, ülkemizin ticaretinin geride kalmasını önlemek. c) İhraç maddelerimizi ve ihracatçılarımızı ilgilendiren her türlü mevzuat, karar ve kanunu toparlamak. d) İktisadi ve Ticari sahada, Milletler Cemiyeti'nde alınan kararları ve yapılan müzakereleri takip etmek.

Teftiş Bürosu: İktisat Vekaleti'nin merkez ve taşra teşkilatının ve Vekaletle bağlı diğer müesseselerin, devamlı bir denetime tabi tutulmasındaki zaruret anlaşılmış ve bugün fiilen mevcut olmayan teftiş teşkilatının, kendi alanlarında uzman müfettişlerle takviyesi uygun görülmüştür. Büro, ticaret odaları ve borsalar gibi kuruluşları da teftiş edecektir.

Deniz Ticaret İşleri: Akay İşletmesi'nin vapurları hızla yenilenecektir. Bu amaçla öncelikle önümüzdeki sene için yeni bir vapur yaptırılacak; bundan sonra da üç yılda bir yeni bir vapur yaptırılacaktır. Bu işletmeye bağlı olan Yalova Kaplıcaları termal bir tesis haline getirilecek, ayrıca 150 yataklı bir otele sahip olacaktır. Savaş ve ticaret gemilerinin ve İstanbul limanına uğrayan yabancı gemilerin tamir ve bakımlarını yapmak için mevcut makinelerden bir kısmı yenilenecek ve havuzlar modern tulumba makineleriyle donatılacaktır.

Türkiye İktisadiyatını Tetkik Heyetinin Mesaisi: Amerika'dan ülkenin ekonomik durumunu incelemek ve çözüm önerileri sunmak üzere çağrılan 5 kişilik heyet, 3 parçaya ayrılmış bir rapor hazırlayacaktır. Raporlarında Türkiye'nin genel ekonomik durumunu irdeleyecek, çeşitli sanayi kollarına ve sektörlere yönelik çözüm önerileri getireceklerdir. Rapordaki tavsiyeler hükümet kararı haline geldiği takdirde, aynen uygulanmaya çalışılacaktır.

Kredi İşleri Bürosu: Ülkemizde kredi işleri tefeciler aracılığıyla yapılmakta ve bu kişiler çok yüksek faizler (% 15'den % 38'e kadar) almaktaydılar. Tefecilikle mücadele etmek için öncelikle ödünç para verme işleri kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla kredi piyasası bir düzene girmiştir. Ancak kanunun getirdiği kısıtlamalardan ve cezalardan kaçınmak isteyen bazı kişiler, borç verme işlerini kayıt dışı olarak yapmak istemektedirler. Bu yüzden İktisat Vekaleti bünyesinde kurulacak bir büro tefeciliği izleyecek hatta genel kredi işleriyle ilgili kuralları da düzenleyecektir.

Küçük krediler ayrı bir konudur. Borç verici kişi ve kurumlar, bu masrafi ve riski çok olan bu alana girmemekte, girdiklerinde de çok yüksek faizler istemektedirler. Dolayısıyla devlet, küçük kredi ihtiyacını kâr amacı gütmeyen yerine getirmek konusunda üzerine düşeni yapmalıdır. Bu amaçla Halk Bankası kurulmuştur.

İptidai Maddeler Muafiyetinin İlgası: Teşviki Sanayi Kanunu ile sanayi kesiminin kullandığı hammaddelere getirilen muafiyetler çok başarılı sonuçlar vermiştir. Ancak 1929 yılında yapılan yeni gümrük tarifesi düzenlemesi ile

sanayimize yeni koruma imkanları getirilmiş olduğundan, hammaddeler için uygulanan muafiyete gerek kalmamıştır. Adı geçen muafiyetler kaldırılacaktır.

Plan dahilinde İş Bankası tarafından gerçekleştirilecek harcama toplamı 2.400.000 TL. olup sömük, cam-şişe ve kükürt sanayii yatırımlarında kullanılacaktır. Geri kalan sanayi kolları için 41.553.000 TL ayrılmış olup, bu harcamaların tümü Sümerbank tarafından yapılacaktır. Harcanması planlanan toplam tutar 43.553.000 TL.'dir.⁴¹² Bu tutarın % 49.9'unun dokumacılığa, % 26.9'unun madencilığe, % 12.1'inin kağıt ve selüloza, % 5.3'ünün kimya sektörüne, % 4.6'sının da seramik sektörüne tahsis edilmesi öngörülmüştür. Geri kalan % 1.2'lik kaynak ise yurtdışına teknik öğrenci gönderilmesi için ayrılmıştır.⁴¹³

Sümerbank tarafından yapılacak harcamaların finansmanı şu şekilde olacaktır: Sovyetler Birliği'nden alınan 8.000.000 altın dolarlık kredi yaklaşık 16.000.000 TL tutmaktadır. Bunun 10.515.000 TL'si makine ve teçhizat alımı için kullanılacak, geri kalanı ise gelecekte yapılması planlanan demir sanayii ve elektrifikasyon işlerinde kullanılacaktır. Dolayısıyla yaklaşık 31.000.000 TL'lik yeni kaynak bulmak gerekecektir. Beş sene boyunca Sovyetler'e ödenecek olan 1.500.000 TL de buna eklenirse bulunması gereken toplam kaynak 32.500.000 olmaktadır. Her sene bütçeye 6.000.000 TL konularak bu masraf karşılanmaya çalışılacaktır.⁴¹⁴

b) Planın Uygulanması

1934 yılının mayıs ayında Birinci Sanayi Planının uygulanmasına bilfiil başlanmıştır. Kayseri ve Bakırköy dokuma fabrikaları sırasıyla 1934 Mayıs ve Eylülünde açılmıştır. Ereğli fabrikası 1937 Nisanında üretime başlamıştır. Nazilli basma fabrikası 1937'de açılmıştır.⁴¹⁵ Dokuma sanayi için gerekli olan yün ipliğini imal edecek olan Bursa Merinos fabrikası 1938 Şubatında açılmıştır. 1938 Şubatında

⁴¹² İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933 (Raporlar Kısım I)**, s.143-145.

⁴¹³ Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)**, s.68.

⁴¹⁴ İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933 (Raporlar Kısım I)**, s.143-145.

⁴¹⁵ Derin, a.g.e, s.95.

açılan bir diğer fabrika Gemlik Suni İpek fabrikasıdır. Keçiborlu kükürtü 1935 yılında piyasaya sürülmüştür. Isparta gülyağı fabrikası 1935'te faaliyete geçmiştir. Paşabahçe cam ve şişe fabrikası ile Zonguldak sömük fabrikaları 1935 yılında çalışmaya başlamıştır. Demir çelik sanayinin kurulmasına ise 1939 yılında başlanmıştır.⁴¹⁶

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı devletçilik uygulamasının başarılı bir örneğini oluşturmuştur. Planla gerçekleştirilmesi öngörülen sınıai üretim 1932 yılı ithalatının % 44 gibi bir bölümünü karşılamaktadır.⁴¹⁷ Planın amacı, sanayileşmeyle birlikte kendine yeterli bir ülke yaratmak ve ekonomik bağımsızlığı sağlamaktır. Plan ekonominin tümünü kapsamaktan çok beş yıllık sınıai yatırımlar programı niteliğindedir.⁴¹⁸

Plan dahilinde gerçekleşen harcama, planlanan miktarı çok aşarak 100.000.000 TL düzeyinde olmuştur.⁴¹⁹ Kurulan fabrikaların kapasitelerinin planlanandan daha büyük olması (örneğin demir çelik fabrikalarının kapasite büyüklüğü, plan öngörülerinden iki kat fazla olmuştur) bunun önemli bir sebebidir. Diğer nedenler ise maliyet tahminlerinde yapılan hatalar ve bazı fabrikaların planlanan sürelerden daha geç açılmasıdır. Örneğin, Kendir ve porselen sanayisi kurulmasına yönelik araştırmalar yeterli görülmemiş ve yeni araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar sonunda İktisat Vekaleti, porselen fabrikası yerine ateş tuğlası fabrikası kurulmasına karar vermiştir. Bu fabrikanın hayata geçmesi için savaş sonu koşullarını beklemek gerekmiştir. Plan için fiilen harcanan miktarın, planlanan harcamanın iki katına çıkması finansman sorununu yeniden gündeme getirmiştir. Karabük Demir Çelik Fabrikası için İngiltere'den yaklaşık 22.000.000 TL.'lik bir kredi alınmıştır. Fiili harcama tutarı, bu tutarı geçince geri kalan kısım (15.900.000 TL) için de yine İngiltere'den alınan 100.000.000 TL tutarındaki kredinin bir bölümünden yararlanılmıştır. İtalya'dan alınması planlanan kredi ise alınmamıştır. İngiltere ve Rusya'dan alınan krediler toplamı, gerçekleşen harcamaların % 50'si

⁴¹⁶ a.g.e, s.96.

⁴¹⁷ İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933 (Raporlar Kısım I)**, s.15.

⁴¹⁸ Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s.112.

⁴¹⁹ Tecer, a.g.m, s.94.

gibi büyük bir orana ulaşmaktadır. Devlet, kaynak bulmak için iç borçlanmaya ise kesinlikle başvurmamıştır.⁴²⁰ Geri kalan kısım vergilerle ve iç ekonomik dengeleri bozmayacak ölçüde emisyonla karşılanmıştır.⁴²¹

Plan gereği kurulan fabrikaların bölgesel dağılımı ve yatırımların uygulama dönemi sonunda ulaştığı aşamalar şöyledir:

⁴²⁰ Tekeli ve İlkin, **Devletçiliğin Oluşumu**, s.198-200.

⁴²¹ Avcioğlu, a.g.e, s.294.

TABLO 7**BBYSP Kapsamındaki Fabrikaların Bölgesel Dağılımı**

Bölge/Fabrika Kuruluş Yeri	Alt Sanayi Sektörü	Dönem İçinde Gerçekleşme Aşaması
<u>1.Marmara Bölgesi</u>		
a.İstanbul	Paşabahçe Şişe ve Cam Bakırköy Pamuklu Dokuma	İşletmeye açılmış (1935) İşletmeye açılmış (1934)
b.İzmit	Kağıt ve Selüloz Süper Fosfat Kibrit Asidi	İşletmeye açılmış (1938) Etüd-Proje İnşaat
c.Bursa	Klor ve Südkostik Kamgran(Merinos)	İnşaat İşletmeye açılmış (1938)
d.Gemlik	Suni İpek	İşletmeye açılmış (1938)
<u>2.Ege Bölgesi</u>		
a.Kütahya	Seramik*	Etüd-Proje
b.Nazilli	Pamuklu Dokuma	İşletmeye açılmış (1937)
c.Bodrum	Süngercilik	İşletmeye açılmış (1936)
<u>3.Akdeniz Bölgesi</u>		
a.Keçiborlu	Kükürt	İşletmeye açılmış (1935)
b.Isparta	Gülyağı	İşletmeye açılmış (1938)
<u>4.Karadeniz Bölgesi</u>		
a.Karabük	Demir-Çelik	İnşaat(1937)
b.Demirçelik	Semikok	İşletmeye açılmış (1935)
c.Kastamonu	Kendir	Etüd-Proje
<u>5.İç Anadolu Bölgesi</u>		
a.Kayseri	Pamuklu Dokuma	İşletmeye açılmış (1935)
b.Ereğli	Pamuklu Dokuma	İşletmeye açılmış (1937)
<u>6.Doğu Anadolu Bölgesi</u>		
a.Malatya	Pamuk İplik ve Dokuma	İnşaat
b.İğdir	Pamuk İplik ve Dokuma	Etüd-Proje

. Kaynak: İnan, Afet,; Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVI. Seri, No.14,TTK Basımevi, Ankara, 1972 ;Sümerbank (1940), 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Alaaddin Kiral Basımevi, Ankara.Aktaran: Tecer, Meral, a.g.e, s.94.

(*) Kütahya'da seramik fabrikası yerine keramik(tuğla ve kiremit imalatı) fabrikasının kurulması uygun görülmüş; ilk imalat deneyimleri Haziran 1939'da başlamış; 1940'da tam faaliyete geçilmiştir.[Sümerbank,1940:11. Aktaran: Tecer, Meral, a.g.m, s.94.]

Bu dönemde devletin madencilige verdiği önem de giderek artmıştır. 1935 yılında 2804 sayılı kanunla Ankara'da Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) kurulmuştur. Aynı yıl bazı madenlerin (taşkömürü gibi) tek elden daha verimli ve yoğun işletilmesini sağlamak üzere 2805 sayılı kanunla Etibank kurulmuştur.⁴²² MTA Kanunu'nun ikinci maddesi Enstitüyü, ülkenin işletmeye elverişli her çeşit maden ve taş ocağı gibi yer altı servetlerini ortaya çıkarmak, işletilenlerin daha bilimsel ve verimli bir şekilde çalıştırılma imkanlarını incelemek, gerekli jeolojik etüd ve madencilik aramaları, kimyasal tahlil ve denemeleri yapmak, bu çalışmalarda yardımcı olacak her türlü harita, plan gibi dökümanları hazırlamak ve bu işlerde çalışacak Türk mühendis, teknisyen, uzman ve işçisini yetiştirmekle görevlendirmiştir.⁴²³ Etibank da, madenlerin işletilmesinin yanı sıra, bununla ilgili her türlü işleme, alım satım, ruhsat verme gibi faaliyetleri yürütecek, ek olarak da normal bankacılık işlemleri yapacaktır.⁴²⁴ Ayrıca, İkinci Beş Yıllık Planın maden işletmesine ve ülkenin elektrikleştirilmesine ilişkin bölümlerinin mali yönetimi ve gerçekleştirilmesi görevi de Etibank'a verilmiştir.⁴²⁵ Başlangıçta 20 milyon lira sermaye ile kurulan Etibank kısa zamanda Ergani bakır, Divriği demir, Şark kromları ve Garp linyitleri işletmelerini faaliyete geçirmiş, kömür ve linyit üretimlerini artırmayı başarmıştır.⁴²⁶

Madencilik alanındaki kamu faaliyetleri iki şekilde yürütülmüştür: Öncelikle, taşkömürü ve bakır madenlerinin işleme yetkisi Fransız (Societe Heraclee) ve Alman (Deutsche Bank) ortaklıklarından satın alınmıştır. Daha sonra, kamulaştırmalarla birlikte, madenlerle (özellikle krom ve demir) ilgili üretim ve arama faaliyetlerine hız verilmiştir.⁴²⁷

Dönem içerisinde devlet öncülüğünde kurulan fabrikalar çok sayıda olduğu için, tarafımızca seçilen fabrikalardaki devletçilik uygulamalarına yer verilmiştir:

⁴²² Cillov, a.g.e, s.305.

⁴²³ **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (1935-1962)**, MTA Yayınları, Ankara, 1963, s.1

⁴²⁴ Kepenek, a.g.e, s.64.

⁴²⁵ Derin, a.g.e, s.96-97.

⁴²⁶ Cillov, a.g.e, s.287.

⁴²⁷ Kepenek, a.g.e, s.64.

I-) Karabük Demir-Çelik Fabrikası

Cumhuriyet'in ilk demir-çelik tesisi kurma girişimi 1924 yılında başlar. Bu iş için ayrılan 100 milyon TL'lik ödenek 5 yıl içerisinde kullanılacaktır. Kanuna göre kurulan ilk fabrika Ankara Fişek Fabrikasıdır. Kırıkkale'deki çelik fabrikasının temeli ise 1929'da atılmış olup fabrika 1932'de tamamlanmıştır. Fabrikada iki tane 10'ar tonluk Siemens-Martin Ocağı, bir tane 2 tonluk elektrikli ark ocağı ve iki tane de kupol ocağı ile birlikte dökümhane, haddehane, demirhane, tamirhane vardır. Bunların çalıştırılması için 1932 yılında Almanya'dan bir heyet getirtilmiştir. Türkiye'de ilk ray 1932'de Kırıkkale Çelik Fabrikası'nda yapılmıştır. Fabrika, 1935-1940 yılları arasında TCDD'ye 20.000 ton ray vermiştir. Üretim sadece ray ile sınırlı kalmamış, uçak çeliği, kalem çeliği, paslanmaz çelikler, atışa dayanıklı çelikler, bütün dişli çelikleri, semantasyon çelikleri gibi pek çok değişik çelik çeşidi üretilmiştir. Türkiye'de ilk defa çelik döküm, kuma çelik döküm de burada yapılmıştır.⁴²⁸

Kırıkkale Çelik Fabrikası'nda pek çok ilk hayata geçirilmiş, fabrika önemli işler başarmıştır. Ancak fabrikanın 600-700 ton/yıl ölçekli üretim kapasitesi ülkenin sanayileşebilmesi için yetersiz görülmüştür. Türkiye'nin, planladığı gibi sanayileşebilmesi için ağır sanayiye derhal kurması gerekmektedir ve ağır sanayinin lokomotif sektörü de demir-çelik sanayisidir. Bu tarz anahtar sektörlerle yapılacak yatırım, ulaşımdan reklama tüm diğer sektörlerde de önemli bir gelişmeyi de beraberinde getirecektir. Örneğin demir-çelik işkolunda çalışan tek bir kişi, diğer sektörlerdeki pek çok kişiyi de istihdam etmeye imkan verecektir.⁴²⁹

1932 yılında Rus Heyeti'nin incelemelerinden sonra, konu tekrar gündeme gelmiş; bu heyetin verdiği raporlarda, bir yılda 150.000 ton demir çeliğe sürüm bulunabileceği, bunun için de günlük 300 ton kapasiteli yüksek bir fırına ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Bu yüksek kapasiteli fırının işletilmesi için kurulacak kok

⁴²⁸ Kiper, "Fabrikalar Kuran Fabrika Kardemir ve Türkiye Cumhuriyeti Demir-Çelik Öyküsü, Mühendislik Mimarlık Öyküleri -I", **Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği**, Ankara, Nisan 2004, s.21-24.

⁴²⁹ a.g.m, s.24-25.

fabrikasında da kimya sanayii bakımından önemli yan ürünler elde edileceği ve bu ağır sanayi merkezi çevresinde kurulacak sülfürik asit fabrikası ile diğer yan sanayi tesislerinin oldukça ekonomik olacağı yönünde görüşler ortaya konmuştur. Rus heyetinden sonra Amerika'dan gelen bir heyete de ülkenin ekonomik tahlilleri yaptırılmış, bu kapsamda demir çelik sanayisi de değerlendirilmiştir. Kurulacak demir çelik sanayisinin yeri ve diğer sorunlar için Sümerbank ve Genelkurmay'ın katıldığı çalışmalar yapılmış, birinci sanayi planında yer alan bu tesisin kurulmasına kesin olarak karar verilmiştir.⁴³⁰

Amerikalı iktisatçıların ve Rus heyetinin, incelemeleri sonucunda. tesisler için önerdikleri kuruluş yeri Ereğli olmuştur. Ancak, Genelkurmay Başkanlığı, kurulacak olan tesisin, deniz topraklarının menzili dışında kalabilmesi için sahilden en az 100 km içerde olması gerektiği konusunda ısrarcı olmuş; yapılan inceleme ve araştırmaların sonucunda tesisin Zonguldak'a bağlı Karabük köyünde kurulmasına karar verilmiştir. Karabük'ün seçilmesinde savunma gereksinimi dışında şu faktörler de rol oynamıştır:

- Taş kömürü havzasına olan yakınlığı,
- Demiryolu güzergahında olması nedeniyle, 1936 yılında Erzurum demiryolu hattının yapılışında bulunan Divriği demir madenindeki cevherin nakil imkanı,
- Yörenin işçi yerleşmesine uygunluğu,
- Yöredeki jeolojik yapının ağır sanayi tesisi kuruluşuna elverişli oluşu,
- Demir cevheri dışarıdan ithal edileceği için sahile yakın oluşu.⁴³¹

Fabrika İnşası için Alman Krupp firması 80.000 ton/yıl ve İngiliz Brassert firması 150.000 ton/yıl kapasiteli iki ayrı teklif vermiştir. İşin alınması için çok istekli olan İngiliz Hükümeti ile imzalanan toplam 2,5 milyon £ tutarındaki bir kredi anlaşması çerçevesinde, ihale BRASSERT firmasına verilmiştir. 3 Nisan 1937 tarihindeki temel atma töreninde Başbakan İsmet İnönü, "... *Demir-Çelik fabrikaları yedi tane büyük fabrikadan mürekkeptir. Bunlardan her biri her memlekette başlı*

⁴³⁰ a.g.m, s.25-26.

⁴³¹ a.g.m,s.26; **Yurt Ansiklopedisi**, C.X, Anadolu Yayıncılık, 1982, 1983, 1984.

başına birer kıymet sayılabilir. Yüksek fırınlar, çelik fırınları, kok fırını, haddehane, 20.000 kw kudretinde bir elektrik santrali, büyük bir atölye ve tali maddeler fabrikası, bugün meydana getirilmesi kararlaştırılmış olan bunlardır...Kurulacak fabrikalar fennin en son terakkilerini ve en son icatlarını ihtiva edecek olan en kuvvetli müesseselerdir. Bu fabrikada günde bine yakın amele çalışacaktır. Amelenin nispeten azlığı, kurulacak olan bu fabrikanın ne kadar modern ve mekanize olduğunu göstermeye kâfidir. Fabrikaların her gün kullanacağı madenleri 236 vagon taşıyacaktır. Bu her gün on trenin buraya gelmesi demektir. Bu müessese içtimai bakımdan da ayrıca dikkati celp edecek bir kıymeti haizdir. Burada çalışanların ikamet ve çalışma sıhhat şartları, mektep ihtiyaçları ayrıca hazırlanacak, bunlar için ayrı ayrı müesseseler kurulacaktır. Görüyorsunuz ki, Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları ile memleketin her sahada çok kıymetli olan başlıca ihtiyaçlarına cevap verecek bir müessese kurmakla kalmıyoruz. Cumhuriyetçi ve milliyetçi Türkiye'nin manevi ve içtimai bir medeniyet ve kültür müessesesini de meydana getirmiş oluyoruz” demiştir.

1 Mart 1938’de makinelerin montajı başlayan tesiste, ilk olarak 6 Haziran 1939’da Kuvvet Santrali ve ardından da 27 Temmuz 1939’da 1. Kok Fabrikası çalışmaya başlamıştır. 9 Eylül 1939’da işletmeye alınan Fatma adındaki 1.Yüksek Fırın Cumhuriyetin ilk sıvı demirini 10 Eylül 1939’de üretmiştir.⁴³² Fabrikanın, senede 180.000 ton köşebent, potrel, yuvarlak U demiri ve 0.3 milimetre kalınlığına kadar saç, 20.000 ton her ebatta font boru, günde 12.5 ton benzol, 5.5 ton muhtelif yağlar, 20.000 ton asfalt, 200 ton amonyak, 11.50 ton arazot yağı , 1.50 ton naftalin ve 11.5 ton da sülfat damonyak üretmesi planlanmıştır.⁴³³

Fabrikanın kullandığı başlıca hammaddelerden maden kömürü, Karabük’e 120 km uzaklıktaki Zonguldak Havzasından, çeliğin yurt içinden karşılanan kısmı, 1000 km uzaklıktaki Divriği ve çevresinden, kireç taşı, Karabük çevresindeki zengin kireç ocaklarından, döküm işlerinde kullanılan süper fosforit ile çelik üretiminde kullanılan Ferro-Ayyajlar Avrupa’dan, diğer ham ve yardımcı maddeler de ülkenin muhtelif yerlerinden sağlanmıştır.

⁴³² a.g.m, s.26-29

⁴³³ Cumhuriyet, 25 Temmuz 1939.

Fabrikanın inşaatının başlamasıyla birlikte, Karabük'te de yoğun bir inşaat faaliyeti başlamıştır. Yapılan binalardan başka, memur ve işçiler için ikişer odalı 125 ve dörder odalı 50 ev, bir hastane yapılmaya başlanmıştır.⁴³⁴ Fabrika'da sosyal ihtiyaçları karşılamak için 1937 yılında bir idare Amirliği kurulmuştur. Amirlik, kuruluşunu izleyen yıllarda çalışanlara ve Karabük halkına önemli sosyal imkanlar sağlamıştır:

-Fabrika bünyesinde işçiler için bir sinema salonu bulunmaktadır.

-İzleyen yıllarda 3000 kişilik bir stadyum inşa edilmiştir.

-İşçilerin boş zamanlarını değerlendirmeleri için bir havuzlu- bahçe yapılmış, buradan yaz aylarında Karabük halkının da yararlanmasına imkan sağlanmıştır.

-İşçilerin yaz tatillerini geçirmeleri için Amasra'da bir deniz kampı inşa edilmiştir.

-Cadde ve bahçelere fide, fidan yetiştirmek ve çalışanların ihtiyaç duydukları tarım bilgilerini vermek için bir fidanlık kurulmuştur. Fabrika sahası ve lojmanlar bu sayede yemyeşil bir görüntüye kavuşmuştur.

-18 yatağa ve 200 kişilik yemekhaneye sahip bir sosyal bina yapılmıştır.

-İşçilere günde bir öğün yemek üzere modern bir mutfak ve yemekhane yapılmıştır.

-İşten çıkan işçilerin yıkanmaları amacı ile işçi soyunma, yıkanma yerleri; sosyal tesislere ait örtü, peçete ve ceketlerin yıkanması için de çamaşırhane yapılmıştır.

-Günün 24 saatinde işçi ve memurları ikamet yerlerinden fabrikaya, fabrikadan da ikamet yerlerine taşımak için ulaşım imkanları sağlanmıştır.⁴³⁵

II-) Nazilli Basma Fabrikası

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uyarınca, ülkenin dokuma sanayii alanında kendi kendine yeterli bir konuma gelebilmesini sağlamak için kurulan Fabrikalardan biri de Nazilli Basma Fabrikası olmuştur. Fabrikanın temeli 25 Ağustos 1935'de

⁴³⁴ Cumhuriyet, 25 Temmuz 1939.

⁴³⁵ Zonguldak 1973 İl Yıllığı, s.298 ve s.304-305.

Nazilli de atılmıştır. 18 ay gibi kısa bir sürede bitirilen Türkiye'nin ilk basma fabrikası, bina ve makineleri dahil olmak üzere 6 milyon TL'ye mal olmuş, ayrıca Sümerbank da 1.5 milyon TL'lik döner sermaye katkısı yapmıştır. Bataklık bir alanda kurulan fabrikanın, Nazilli Ovası'nın yetiştirdiği pamuğun her yıl 12.000 balyasını işlemesi, bundan 18.000.000 metre basma ve ayrıca piyasa için 300-400.000 kg. iplik üretmesi planlanmıştır. Fabrika, iki vardiya ile çalışınca 1800, üç vardiya ile çalışınca 2500 işçi kullanacaktır. İşçiler içinde ağırlığı kadınlar ve gençler oluşturmaktadır.⁴³⁶ Fabrika, senede 15.000 ton kömür yakacak; işçilerine ortalama 1 milyon lira ödeyecektir. Dolaylı ödemelerle bu tutar 5 milyon lirayı bulacak, bu da bölge ekonomisine büyük katkı sağlayacaktır.⁴³⁷

Makinelerinin ve teçhizatının büyük kısmının Sovyetler Birliği'nden getirildiği fabrikanın açılış töreninde, Başbakan Celal Bayar şunları söylemiştir: “...Fabrika, her sene Ege Pamuk Havzası'ndan 3 milyon liralık pamuk alarak işleyecektir. Fabrika 28 bin iş ve 800 otomatik tezgahla çalışacak ve iki milyon 400 bin kilo iplik istihsal edecektir. Bununla 20 milyon metre basma imal edecek, aynı zamanda eski bir el ve ev sanayii yatağı olan muhitin de iplik ihtiyacını temin edilecektir.”⁴³⁸

Fabrikanın kuruluşunda ağırlıklı olarak Türk işçi ve uzmanları çalışmakla birlikte, Rus, İngiliz ve Alman uzmanlarından da yararlanılmıştır.⁴³⁹ Fabrikanın istihdam ettiği işçiler, Sovyet mühendislerinin teknik eğitimleriyle kısa sürede uzmanlaşmışlar; uzmanlaşma verimlilik artışını da beraberinde getirmiştir. Fabrika, kurulduğu yıldan itibaren gerek üretim sahaları, gerekse sosyal tesisler yönünden genişletilmiş; toplam sahası, izleyen yıllarda 596.926 m²'ye çıkmıştır. Fabrikanın ayrıntılı yerleşim alanları şu şekildedir:⁴⁴⁰

⁴³⁶ Cumhuriyet, 10 Birinciteşrin, s.9.

⁴³⁷ Toprak, Zafer, **Sümerbank Holding A.Ş.**, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.186-187

⁴³⁸ Cumhuriyet, 10 Birinciteşrin, s.9.

⁴³⁹ Aynı yer.

⁴⁴⁰ Mert Öreroğlu, **Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayiinin Kuruluşu ve Nazilli Basma Fabrikası**, Teknoed Yayınları, Ankara, 2004, s. 99-101.

A-FABRİKA İÇ SAHASI.....	230.402 m²
1.Toplam İşletme Sahası.....	54.136 m ²
2.İşletme Kapalı Alanları.....	5.726 m ²
3.Depolar, Kuyular, Havuzlar.....	3.373 m ²
4.İdari Binalar.....	3.570 m ²
5.Sundurmalar.....	2.824 m ²
6.Lojmanlar.....	18.121 m ²
7.Ambarlar.....	590 m ²
8.Garaj.....	750 m ²
9.Kreş.....	6.970 m ²
10.Sosyal Tesisler.....	96.068 m ²
B-DIŞ EVLER SAHASI.....	315.198 m²
1.Dış Lojmanlar Sahası.....	175.585 m ²
2.Cüruf (Maden Posası) Sahası.....	94.603 m ²
3.Demiryolu Güzergahı.....	44.989 m ²
4.Dış Lojmanlar Kapalı Alanı.....	22.454 m ²
C-FABRİKA DIŞ SAHALARI.....	51.726 m²
1.Devlet Malzeme Ofisi.....	4.297 m ²
2.Kuşadası Kampı.....	46.929 m ²

Fabrikanın sosyal tesislerinin, işletme sahasının neredeyse iki katı yüzölçümüne sahip olması, kurucuların olaya sadece ‘sanayi tesisi kurma’ penceresinden bakmadığını göstermesi açısından önemlidir. Kanımızca, bu dönemde kurulan sanayi tesislerinin, en az sanayiye katkıda bulunmak kadar önemli bir diğer fonksiyonu da ‘çalışan mutluluğunu’ esas almaları olmuştur. Dönemin işçilerinin aktardıklarından, işçilerin motivasyonuna büyük önem verildiği anlaşılmaktadır. İlginç bir uygulamadan söz edilmektedir: Her işçinin kendi adını taşıyan bir flaması vardır. Vardiyanın başlangıcında, saatli giriş turnikesine, kartını ilk basan işçinin flaması bayrak direğine çekilmektedir. Bu uygulama işçilerin motivasyonunu artırmakta, işlerini zevkle yapmalarını sağlamaktadır.⁴⁴¹

⁴⁴¹ a.g.e, s.99-100.

Fabrikanın açılışıyla birlikte kurulan yirmi yataklı hastane, ameliyathane, eczane, tahlil laboratuvarı, muayene ve tedaviehaneler, 300'er kişilik iki işçi binası, usta ve memur apartmanları, sahneli ve sinemalı bin kişilik kantini, spor sahası, 7 artezyen kuyusu da hizmete girmiştir.⁴⁴²

Kuruluşundan itibaren çalışanlarının sosyal ihtiyaçlarını da karşılamaya başlayan fabrikada, işçilere giyim yardımları yapılmış, işçilerin günlük sıcak yemek ihtiyaçları karşılanmıştır. Fabrika ile lojmanlar arasında ulaşım da unutulmamış, bu iş için raylı bir sistem kurulmuştur. Fabrika, kısa sürede lojmanları, kantinleri, sineması ve lokantaları ile işçilerin bütün ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir yaşam alanına dönüşmüştür. İşçilerine verdiği eğitimlerin yanı sıra, yurttaki tekstil sanayi kuruluşlarının çalışanlarını yetiştiren bir okul durumuna gelmiştir. İzleyen yıllarda kurulan diğer tekstil fabrikalarının işçi ve mühendisleri burada yetişmiştir.⁴⁴³

III-) Bursa Merinos Dokuma Fabrikası

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında kurulması planlanan Merinos Fabrikası'nın kuruluş yeri olarak Bursa seçilmiştir. Fabrikanın Bursa'da kurulmasının en önemli sebebi, kurulacak fabrikanın hammaddesini oluşturacak Merinos ve diğer koyunların yaygın bir şekilde bu bölgede yetiştirilmesidir.⁴⁴⁴

Temelini, 28 Kasım 1935'te İsmet İnönü'nün attığı Bursa Merinos Kumaş Fabrikalarının açılışını, Atatürk 1-2 Şubat 1938'de yapmıştır. Fabrika, bir Sümerbank yatırımdır.⁴⁴⁵ Celal Bayar açılış konuşmasında fabrikanın önemini ve (Birinci Planın ana felsefelerinden biri olan) yerli hammaddeye dayanma prensibini şu şekilde ifade etmiştir: *“Endüstride iyi mal çıkarmak için iyi iptidai (ham) madde lazımdır. Ancak bu sayededir ki nefis eşya imal olunabilir. Türk tekstil hayatında şimdiye kadar memnun olunmayacak mallar yapılmış ise bunun sebebi ipliklerin iyi*

⁴⁴² Cumhuriyet, 10 Birinciteşrin, s.9.

⁴⁴³ Aydın 1967 İl Yıllığı, s.275-276.

⁴⁴⁴ Metin Altun, Hasan Ünlü, Fatma Kesiriklioğlu, **Bursa ve Merinos**, T.C. Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayın No:3, Bursa, 2001, s.90.

⁴⁴⁵ Nadir Avcıoğlu, “Tekstil Mühendisliğinin Üniversitesi Bursa Merinos Dokuma Fabrikası”, **Mühendislik Mimarlık Öyküleri III**, TMMOB Yayınları, Ankara 2008, s.56

olmayışıdır. Merinos fabrikası bu noksanı ikmal edecektir. Bu fabrikanın kurulma planları üzerinde çalıştığımız zaman merinos yapağısını yarı mamul olarak haricden getirmeyi düşünmüştük. Çünkü merinos bizde kafi miktarda yetişmiyordu...Eğer bu ilk fikirde sebat etmiş olsaydık müstahsillerimiz çok ziyan ederlerdi Biz yılmadık, endişe etmedik, fabrikayı yerli merinos esaslı üzerine kurduk. ”⁴⁴⁶

Kuruluş masrafları 4 milyon lirayı bulan fabrikanın kullanacağı hammaddelerin toplam 3 milyon kg. olacağı hesaplanmaktaydı. Şimdiye kadar hiçbir kuruluşta kullanılmayan Türk ipliği, 150.000 kg'lık bir miktarla üretime katkı sağlayacaktı. Fabrikanın kullanacağı en önemli hammadde Merinos yapağı olup en az 2 milyon kg düzeyinde kullanılması beklenmekteydi. İlk kuruluş yılında fabrikanın 24 saat, 3 ekiple çalıştıracağı işçi adedi 1650 idi.⁴⁴⁷

Fabrika, hizmete girdiğinde 1442 işçi ve 67 memuru bulunmakta ve 16.140 eğirme ve 7.000 katlama (iği) içermekteydi. Kuruluş kapasitesi 3 ekip halinde çalışmak üzere yılda 611.000 metreydi. Daha faaliyete geçtiği yılda, iplik satışından 1.959.500 TL elde edilmiştir. Fabrikanın tesisleri; fabrika binası, güç santrali, tamirhane, ambarlar, hastane, kantin ve sinema salonu olmak üzere 6 kısımdan oluşmaktaydı. Güç santrali, fabrikanın ihtiyacından başka yakınında bulunan İpek İş Fabrikasının ve şehrin elektrik ihtiyacını da karşılamaktaydı. Fabrikanın ihtiyacı olan bütün tamir işleri ile ambalaj malzemesi, küçük bir fabrika görünümünde olan tamir atölyesinde yapılmaktaydı. Fabrika binası birçok özelliğe sahipti. Makineler maksimum verim elde etmeye yönelik olarak yerleştirilmiş olup, bir taraftan giren ham ve yardımcı maddeler sıra ile çeşitli üretim aşamalarından geçtikten sonra mamul olarak çıkmaktaydı.⁴⁴⁸

Fabrika, kurulduğu yıllarda, Ortadoğu ve Balkanların en büyük, Avrupa'nın ise 5. büyük dokuma fabrikası unvanına sahip olmuştur.⁴⁴⁹ Bursa'nın kuzeyinde bulunan ovanın Uludağ eteklerine yükselen ilk kademesi üzerinde yükselen fabrika

⁴⁴⁶ **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1938, 1.ve 8.sayfalar.

⁴⁴⁷ **Sümerbank Merinos Yünlü Sanayii Müessesesi**, Bursa. 1938, s.187.

⁴⁴⁸ Altun, Metin, Ünlü, Hasan, Kesiriklioğlu, Fatma, a.g.e, s.91.

⁴⁴⁹ Avşaroğlu, a.g.m, s.53.

ve çevre tesisleri, 72.000 m² büyüklüğündeki bir alana yayılmıştı. Uğraşı alanı memlekette ilk olan bir sanayi kolu ve mensucat sanayiinin güç bir türü olmasına rağmen, fabrika, kuruluşundan dört ay gibi kısa bir süre içinde bütün yabancı elemanlarından kurtulmuş ve Türk uzman ve teknisyenlerinin hakimiyetinde gelişmeye başlamıştır.⁴⁵⁰ Fabrika işçileri, en fazla bir hafta süren öğrenme döneminin ardından ciddi verim verecek yeteneğe yükselmiştir.⁴⁵¹

Kuruluşundan kısa bir süre sonra dokuduğu Merinos kumaşları İngiliz kumaşıyla rekabet eder hale gelen fabrikada, tam kapasite ile çalıştığı yıllarda çalışan sayısı 6 bin, dolaylı olarak yaratılan istihdam da 30 bin kişiye ulaşmıştır. Fabrikanın kuruluşuyla Karacabey ve Bandırma'da da merinos cinsi koyun yetiştirilmeye başlanmıştır.⁴⁵² Fabrikanın satın alma ekibi, yapağı üretim merkezleri olan Konya, Afyon, Diyarbakır, Adana, Van, Erzurum, Trakya, İzmir ve Bursa'da, üreticiden yapağılarını yerinde satın almış ve bu önemli hammaddenin kalite ve değer açısından yükselmesini sağlamıştır. Fabrikanın 1937 yılında 35 ton olan pamuk ipliği üretimi, 1938 yılında 550 tona, 1939 yılında ise 1392 tona yükselmiştir.⁴⁵³

Merinos Fabrikası kuruluşundan itibaren ülkenin ekonomik ve sosyal altyapısına önemli katkılar yapmıştır. Bursa yöresinde işsizlik azalmış ve şehre giren para dolayısıyla ekonomi canlanmıştır. Fabrikaya işçi olarak alınan yöre insanının % 80'ini kadınlar oluşturmaktadır; yıllar boyu eğitimsiz ve ekonomik yönden bağımlı bırakılmış olan kadınlar adeta yeni bir yaşama başlamışlardır. Fabrikanın kuruluşuyla birlikte "bilgili işçi" yetiştirmek, işçilere teorik ve pratik çeşitli bilgiler verebilmek için bir okul açmak için çalışmalara başlanmıştır.⁴⁵⁴ Fabrikada çalışan işçilere doğum, evlenme yardımları yapılmış; iş yerinde giyebileceği iş elbisesi, gömleği ve lastik çizmeleri ve diğer araç gereçleri hayat şartlarının ağırlığı göz önüne alınarak ücretsiz verilmiştir. İşçiler ve müessesenin diğer mensupları evlerinden fabrikaya ve fabrikadan evlerine işyerinin özel otobüsleri ile taşınmışlardır. Her gün 2 kap sıcak yemek ve 450 gram ekmek işçiye ücretsiz verilmiş; bütün çalışanlar ve

⁴⁵⁰ Sümerbank Merinos Yünlü Sanayii Müessesesi, Bursa. 1938, s.7-8.

⁴⁵¹ Cumhuriyet, 3 Şubat 1938, s.8.

⁴⁵² Avşaroğlu, a.g.m, s.56 ve s.58.

⁴⁵³ Altun, Metin, Ünlü, Hasan, Kesiriklioğlu, Fatma, a.g.e, s.95 ve s.97.

⁴⁵⁴ Cumhuriyet, 3 Şubat 1938, sf. 8.

bunların ailelerinin tedavileri ücretsiz yapılmıştır. İşletmede bulunan 15 yataklı bir revir, ilerleyen yıllarda röntgen cihazlarıyla takviye edilmiştir. İşletme doktorları, her gün polikliniklerde, işçi ve işçi ailelerinin sağlıklarıyla ilgilenmişlerdir. İşçilerin ücretli izinleri senede 15 gün olarak tespit edilmiştir. İşletmenin sinema salonu şehrin en büyük salonu olup, cumhuriyet balosu ve diğer önemli toplantılar burada yapılmıştır. Salonda hafta içi iki gün ve hafta sonu olmak üzere, haftada dört gün film gösterilmiştir. Kurum bünyesinde oluşturulan gençlik kulübü, kayak, dağcılık, izcilik, avcılık, atıcılık, tenis, güreş ve futbol alanlarında faaliyet göstermiştir. Kulüp, atıcılıkta bölge şampiyonu olmuş, yetiştirdiği kayakçıların bazıları Türkiye şampiyonu olmuştur. Fabrika bünyesinde kurulan kooperatif, ortakları olan işçilere kredi yardımlarında bulunmuş, bu sayede pek çok işçi ev sahibi olmuştur. Kooperatifin işlettiği mağaza, her türlü giyim ve ev eşyası, gıda maddeleri piyasa fiyatlarına nispetle ucuz olarak satılmıştır. İşletme, kuruluşundan bir süre sonra çok geniş bir araziyi istimlak etmiş, burada kurulan 32 dairelik 16 ev, Bursa'nın en seçkin mahallelerinden birini oluşturmuştur.⁴⁵⁵

IV-) İzmit Kağıt Fabrikası

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yer alan kağıt sanayisi kurma görevi Nisan 1934'te hükümetçe Sümerbank'a verilmiş; ardından 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 26. maddesine dayanılarak çıkarılan 10 Temmuz 1934 gün ve 2/999 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla Sümerbank'a 25 yıl süreyle İstanbul, İzmit, Bolu, Zonguldak, Kastamonu, Sinop, Bursa ve Bilecik illerinin kağıt ihtiyacını karşılamak üzere kağıt fabrikaları kurma ve işletme imtiyazı verilmiştir. Aslında fabrikanın kuruluş yeri planda yer almamış, ancak tesis yerinin sahip olması gereken nitelikler ve koşullar belirtilmiştir.⁴⁵⁶

Sümerbank, kurulacak fabrikanın makinelerini taahhüt eden J.M. Voith firmasına İzmit ve Karadeniz Ereğlisi mevkilerinde inceleme yaptırtarak, hangisinin kağıt sanayisi için daha elverişli olduğunu saptatmış; İzmit tercih edilmiştir. Bir başka uzmana yaptırtılan aynı konulu çalışmada da öncelik yine İzmit'e verilmiştir.

⁴⁵⁵ Sümerbank Merinos Yünlü Sanayii Müessesesi, Bursa. 1938, s.29-31.

⁴⁵⁶ Zafer Toprak, Sümerbank Holding A.Ş., s.71.

Rapora göre İzmit Körfezi'ne dökülen Kilez deresinden sağlanan su, ilk adım olarak kurulan birinci kağıt fabrikasının ihtiyacını karşılayabilecek, sonrasında kurulacak olan ikinci kağıt ve selüloz fabrikalarının ilavesinden sonra Sapanca Gölü'nden su getirilmesi gerekecektir. Tesis yeri kararlaştırıldıktan sonra İzmit'in batısında 121.864 m² arazi istimlak edilmiştir.⁴⁵⁷

14.08.1934 tarihinde, ilk kağıt işleme bölümünün temeli Başbakan İsmet İnönü tarafından atılan İzmit Kağıt Fabrikası, 18.04.1936'da faaliyete geçmiş ve açılışı da 06.11.1934'te İktisat Bakanı Celal Bayar tarafından yapılmıştır. Fabrikanın kapasitesini artıracak olan ikinci kağıt fabrikasının temeli de ilk fabrikanın açılışının yapıldığı gün atılmış ise de II. Dünya Savaşı gibi mücbir sebepler yüzünden fabrika 1944 yılında hizmete girebilmiştir.⁴⁵⁸ Birinci Planda yapılması öngörülen Selüloz fabrikası için de ilaveten 168 dönüm arazi istimlak edilmiş, makineler 10 Temmuz 1936'da J.M. Voith firmasına sipariş edilmiştir. II. Dünya Savaşı, bu fabrikanın da inşa ve montaj aşamalarını uzatmış, fabrika ancak 1946'da hizmete girebilmiştir.⁴⁵⁹

Tesis şartnamesinde ve Voith firmasıyla yapılan sipariş sözleşmesinde birinci kağıt fabrikası'nın üretim kapasitesi yılda 300 gün üzerinden, 2000 ton karton, 4000 ton ambalaj kağıdı, 2700 ton iyi cins yazı ve basım kağıdı, 1800 ton adi cins basım kağıdı ve 40 ton sünger kağıdı olmak üzere toplam 10.540 ton olarak belirlenmiştir.⁴⁶⁰

Kuruluşundan itibaren kağıt ve selüloz sektöründe ülkenin kendine yeterli bir konuma gelmesinde önemli rol oynayan İzmit Kağıt Fabrikası, sosyal planda da önemli görevler üstlenmiştir. Gerek çalışanların, gerek yörede yaşayanların çocukları için, fabrika yakınında 300 kişilik, modern araç-gereçle donatılmış bir İlkokul (Sümer Okulu) inşa edilmiştir. Fabrikada işçilerin bilgi ve yeteneklerini geliştirmek için okuma-yazma, bilgili işçi, usta muavini ve usta kursları açılmış; kurslara devam

⁴⁵⁷ a.g.e, s.73.

⁴⁵⁸ **Sümerbank Selüloz Sanayii Müessesesi Fabrikalarını ve Mamullerini Tanıtan Broşür**, İzmit Selüloz Basımevi, 1950, s.7-8.

⁴⁵⁹ Toprak, **Sümerbank Holding A.Ş.**, s.73-74

⁴⁶⁰ a.g.e, s.73.

edenler, yıl sonlarında yapılan sınavlarda gösterdikleri başarılarla göre terfi ettirilmiş ya da ödüllendirilmişlerdir.

Kurumda çalışan şef, memur ve ustaların işe bağlılıklarını artırmak için muhtelif tipte 105 lojman yapılmış; Selüloz Mahallesi adı verilen mahalle, İzmit'in güzel, yeşil ve bakımlı bir köşesi olmuştur. Mahallede işçiler için bir lokal ve tenis kortları da mevcuttur.

Kuruma ait 17 yataklı revirde, dahiliye, hariciye, göz, kulak- boğaz uzmanları çalışmaktadır. Revirde yazılan ilaçlar, revir bünyesinde bulunan eczaneden temin edilebilmektedir. Röntgen muayeneleri ile senatoryum tedavilerinin de yapıldığı revirde, altı ayda bir genel sağlık kontrolü yapılarak her çalışanın sağlık durumu hakkında bilgi sahibi olunmuş, böylece koruyucu tedbirlerin zamanında alınmasına çalışılmıştır.

Sağlık hizmetleri dışında, kurum içinde kurulmuş olan kantin, yemek ve sinema salonları, lokal ve çocuk bahçesi çalışanların hizmetine sunulmuştur. Sinema salonunda daha çok çalışanların medeni ve mesleki bilgilerini artırıcı filmler gösterilmiştir. Film gösterilmeyen günlerde çalışanlara çeşitli konularda konferanslar verilmiş, aile toplantıları, sünnet ve evlenme törenleri düzenlenmiştir.⁴⁶¹

V-) Değerlendirme

Birinci Beş Yıllık Dönemde kurulan devlet fabrikaları, iktisadi işlevlerinin yanı sıra Türkiye'nin sosyal gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Eğitim, sağlık, spor, çevre ve şehircilik bu alanlara örnek verilebilir.

Devletçi sanayileşme akımı başladıktan sonra, yeni kurulan fabrikaların yurdun değişik yerlerinde ve genel olarak kent dışında kurulması, işçilerin iskanı sorununu da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, yeni kurulan fabrikalarda işçilere geniş barınma imkanları sağlanmıştır. Bu faktör, işçi teminini kolaylaştırmanın

⁴⁶¹ Sümerbank Selüloz Sanayii Müessesesi Fabrikalarını ve Mamullerini Tanıtan Broşür, s.16-18

yanında, verimlilik artışı, çalışanların sağlıklarının korunması, yaşam kalitelerinin yükselmesi, spor-sinema salonları ve kantin gibi imkanları getirmesi, işçilerin birbirleriyle daha iyi ilişkiler kurmasını sağlaması açısından da önemlidir.

Kurulan fabrikalarda işçilere geniş sağlık olanakları da sağlanmaya çalışılmıştır. Bu olanaklar, o dönemin koşulları içerisinde değerlendirilmelidir. Sağlık personeli sayısının ülke içinde yetersiz olduğu, sıtma başta olmak üzere salgın hastalıkların varlığını sürdürdüğü koşullarda, işçilere sağlanan düzenli sağlık olanakları çok önemlidir. Aslında, ülkenin dönem içerisinde yaşadığı olumsuz sağlık koşullarını düzeltmek amacıyla 1930 tarihinde çıkarılan Umumi Hıfzısıhha Kanunu; belirli sayıda işçi çalıştıran işverenlere, sağlık önlemleri alınması konusunda yükümlülükler getirmişti. Ancak, kurulan tesislerdeki sağlık olanaklarının bu kanun ile getirilen minimum sınırların çok üzerinde olduğu gözlenmektedir.

Bu müesseselerdeki sağlık olanakları, çalıştırdıkları işçiler yanında, buldukları bölgeler açısından da önem taşımaktaydı. Bazı kuruluşlar, kendi personeli dışında çevre halkına da sağlık olanakları sunmuşlardır. Örneğin, Sümerbank Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi'nde 1943 yılı itibariyle bakımı yapılan kişiler içerisinde kurum personelinin oranı % 50'nin altındadır. Öyle ki, Başvekalet Murakabe Heyeti raporunda, 'mevcut hastanenin, zamanla bütün bölgenin bir memleket hastanesi şekline girmekte olduğu' görüşü ifade edilmektedir. İşçilere sağlanan bu sağlık olanakları yanında, özellikle salgın hastalıkların önlenmesi amacıyla, çevre faktörlerine de önem verilmişti. Bu bağlamda, bazı fabrikaların civarındaki fabrikaların kurutulması bile düşünülmüştü.

Devletçilik döneminde oluşturulan kurumlar, sanayi tesisleri için ihtiyaç duyulan nitelikli işgücünü yetiştirmek için de görevler üstlenmişlerdir. İşgücü niteliksiz ve eğitimsizdir. İşgücünün eğitime dair yapılan çalışmalar makro ve mikro ölçekte değerlendirilebilir. Makro ölçekte, ülkenin bütününde bir eğitim seferberliği yürütülmekte ve tüm yurttaşların bu imkanlardan yararlandırılmasına çalışılmaktaydı. Dolayısıyla, devletçi uygulamalarla kurulan tesislerdeki uygulamalar bu genel sürecin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Mikro ölçekte ise, bu

tesislerin nitelikli işgücü yetiştirmeye yönelik katkıları öne çıkmaktadır. 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 Sayılı Sümerbank Kanunu'nun 2. Maddesinin D Fıkrası, Sümerbank'a "Memlekete ve kendi fabrikalarına lüzumlu olan usta ve işçileri yetiştirmek üzere mektepler açmak ve sanayi mühendis ve mütehassıslarını yetiştirmek için dahildeki yüksek memleketlerde talebe okutmak veya bu maksatla İktisat Vekaleti'nce açılacak mekteplere yardım etmek ve ecnebi memleketlere talebe ve stajyer göndermek" görevini vermektedir. Bu çerçevede, Sümerbank kuruluşlarında düzenlenen A ve B tipi kurslardan 1940-41 ders yılında 1600, 1941-42 ders yılında 2400 işçi ve usta muavini mezun olmuştur.

İktisadi Devlet Teşekküllerinin sağladığı eğitim fırsatları özel kesime de fayda sağlamıştır. Devletçi sanayileşme döneminde yetiştirilen her düzeydeki nitelikli elemanlar, devlete ait sanayi kuruluşları yanında özel kesimin de sanayi ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Hatta bu sürecin kamu aleyhine çalıştığı da söylenebilir. Örneğin Sümerbank'ın 1940-44 yılları arasında mühendislik okuttuğu 123 öğrenciden 31'i dönmemiş; bunların çoğundan da borçları tahsil edilememiştir. Dönem koşulları içinde çok iyi eğitim almış olan bu kişilerin özel kuruluşlara geçtikleri ya da kendi işlerini kurdukları tahmin edilebilir.

İncelenen dönemde, Türkiye'nin eksikliğini duyduğu bir başka unsur da girişimcilik unsurudur. Girişimcileri kendi bünyelerinden çıkaracak sanayi kuruluşları olmadığı için, girişimciler, sermaye ve girişimcilik deneyimlerini büyük ölçüde sanayi dışı alanlarda edinmekte ve sonrasında sanayi alanına geçmekteydiler. Bu sanayi dışı alanlar içinde ticaret, serbest meslek ve tarım kesimi bulunmaktaydı. Kurulan sanayi tesisleri, "girişimci yetiştirme" konusunda da çok başarılı olmuşlar, yetiştirdikleri yöneticilerle kamunun ve özel kesimin yönetici ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Örneğin, 1934-40 yılları arasında kurulan özel sanayi kuruluşlarında yönetici veya mal sahibi girişimcilerin % 74,19'u memurluktan gelmektedir. Bu durum, diğer bazı gelişmiş ülkelerde rastlanmayan bir olgudur.

Kamu tesislerinden sağlanan faydalar sağlık, nitelikli işgücü yetiştirme ve verimlilik alanlarında kalmamış, kültürel bir boyut da kazanmıştır. Fabrikaların

sosyal tesisleri içinde, kültürel boyutlu olanlar da vardı. Örneğin, Sümerbank'a ait tüm fabrikalarda işçiler için kütüphaneler vardı ve okuma yazma kursları düzenlenmekteydi. Tesislerde, kendi bünyeleri içinden çıkan tiyatro ve müzik ekipleri vardı. Devlet Konservatuvarı sanatçıları, turneler yaparak müzik etkinlikleri gerçekleştiriyordu.

İktisadi Devlet Teşekkülleri'nde, sosyal güvenlik alanında sağlanan imkanlar da Türkiye ortalamasının üzerindeydi. Bu kuruluşlarda sosyal sigorta mahiyetinde özel birlikler kurulmuştu. Örneğin Sümerbank'ta, ana birlik olan Sümerbank Yardım Birliği dışında, tali planda olan ama önemli ihtiyaçları karşılayabilen 18 birlik bulunmaktaydı.

Kamu kurumlarında bunun dışında da çeşitli olanaklar vardı. Örneğin Sümerbank'ta, konut ve tüketim kooperatifleri aracılığıyla çalışanların refah düzeylerinin artırılmasına çalışılıyordu. Birçoğunda, çalışanların gerekli tüketim maddelerini piyasa fiyatının altında elde etmesi amacıyla "ekonomalar" kurulmuştu.

Çalışanlara spor yapma olanağı da sağlanıyordu. Bu kuruluşlar içerisinde, kendi bağımsız spor stadyumu ve yüzme havuzu olanlar bulunmakta hatta bazılarında kürek ve yatçılık gibi modern sporlar yapılmaktaydı.⁴⁶²

Türkiye'nin uyguladığı çok boyutlu sanayileşme programı, kısa sürede Avrupa ülkelerinin ilgisini çekmiştir. Financial Times gazetesinin, programı yakından incelemesi için 1936 yılında Türkiye'ye gönderdiği O.M. Smiloviçi adındaki gazeteci, yaptığı incelemelerden sonra "*Türk hükümetinin memleketi inşa yolundaki faaliyeti o kadar devasadır ki buraya gelecek her ecnebiyi heyecana düşürmemesi kabil değildir. Sizin planla tasarlanmış imar faaliyetleriniz hiç şüphe yoktur ki yurdunuzu direk olarak tez elden sanayileştirecek ve netice itibariyle Türkiye'yi ekonomi cihetinden müreffeh bir mevkie ulaştıracaktır...Memleketinizi gördükten sonra başarılan işlere cidden hayran oldum. Sizin hariçteki*

⁴⁶² Ahmet Makal, "Türkiye'nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri:1930'lu ve 1940'lu Yıllar", www.politics.ankara.edu.tr/tartisma_metinleri.php, No: 44, Mart 2002, s.18-31.

propagandanıza katacağınız en büyük cihet, ecnepleri muhakkak memleketinize getirip yapılan işleri gözleriyle görmelerini temin etmektir.” diyerek yapılan çalışmaları övmüştür.⁴⁶³

C) İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

İkinci Plan'ın hazırlıklarına Birinci Plan'ın içerdiği süre dolmadan, 1936'da başlanmıştır. Bu durumun, Birinci Beş Yıllık Plan'ın daha kısa sürede gerçekleşeceğinin anlaşılması, enerji sorununun önem kazanması, İthal ikamesi gibi iç tüketime dönük bir politika yerine, ihracata dönük bir politikanın ağırlık kazanması gibi nedenleri vardır.⁴⁶⁴

İkinci Plan öncesinde bazı sanayi kuruluşları faaliyete geçmiştir ancak bu fabrikaların süratle daha geniş faaliyet alanlarına yayılması ve ülkenin hammaddelerinin hızla ülke içinde kurulacak tesislerde işlenip sanayi ürünlerine dönüştürülmesi gerekmektedir.⁴⁶⁵

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın esaslarını tespit etmek üzere, 20.01.1936'da Ankara'da bir Sanayi Kongresi toplanmıştır. Kongreye katılanlar, İktisat Bakanlığı yetkilileri, dört adet milletvekili (ikisi eski iktisat bakanı), İktisat Bakanlığı'na bağlı olan kurumlardan (Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ve Elektrik İşleri Etüd İdaresi), Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı'ndan, Eğitim Bakanlığı'ndan, Ziraat Bakanlığı'ndan, İstanbul Üniversitesi'nden, Milli Bankalardan ve diğer birkaç kurumdan gelen yetkili ve uzmanlardan oluşmaktadır.⁴⁶⁶

Kongre, etüt raporları hazırlama amacıyla çalışma grupları oluşturmuştur. 24.01.1936 tarihinde ikinci kez toplanan Kongre, çalışma gruplarının hazırladığı raporları incelemiş ve daha ayrıntılı incelenmesi gerekli gördüğü raporları ayırarak, bunları incelemek üzere raportörler görevlendirmiştir. İktisat Bakanlığı, hazırlanan

⁴⁶³ *Ulus*, 4 İlkteşrin 1936, s.2.

⁴⁶⁴ Parasız, a.g.e, s.52.

⁴⁶⁵ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s.IX.

⁴⁶⁶ İnan, *İkinci Sanayi Planı*, s.3 ve s.18-22.

raporlara son şeklini vermiş, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı Projesi olarak basıp Başbakanlığa sunmuştur.⁴⁶⁷

Atatürk de Meclis'in üçüncü çalışma yılı nedeniyle 01.11.1937'de yaptığı açış konuşmasında, "...beş yıllık ilk sanayi planının geri kalan ve bütün hazırlıkları bitirilmiş olan birkaç fabrikasını da süratle başarmak ve yeni plan için hazırlanmak icab eder"⁴⁶⁸ diyerek konuya verilen büyük önemi vurguladığı İkinci Beş Yıllık Plan 1938'de yürürlüğe girmiştir. Atatürk, 01.11.1938'de Celal Bayar'a dördüncü çalışma yılı nedeniyle okuttuğu söylevinde de, "*Birinci Beş Yıllık sanayi planımız muvaffakiyetle bitmek üzeredir. Buna ilaveten üç senelik bir maden işletme programı tanzim edilmiş ve tatbikatına başlanmıştır. Bu üç senelik maden programının büyük bir kısmını içine almak ve şeker sanayiini de genişletmek suretiyle makine, kimya, gıda maddeleri, toprak ve su mahsulleri ve mahrukatı sanayi ile liman inşasını ve nakliye vasıtalarının çoğaltulmasını ve deniz işleri için duyduğumuz ihtiyaçları ihtiva ve ifade eden dört senelik üç numaralı yeni bir program yapılmış ve ilan edilmiştir. Bu plan için sarfolunacak para 85 ila 90 milyon arasında tahmin edilmektedir. Buna ait kredinin temin edildiği malumdur.*" diyerek konuya verilen önemi bir kez daha vurgulamıştır.⁴⁶⁹

İkinci planda 100 yeni fabrikanın kurulması amaçlanmıştır. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, gerek konuları, gerekse ihtiyaç duyulan sermaye ve yurttan uyandıracağı sosyal ve ekonomik hareketler bakımından Birinci Beş Yıllık Sanayi Planından daha geniştir. Planın genel özellikleri şunlardır:

- Ülkenin ekonomik yapısına uygun, büyük sermayeye ve tekniğe dayanan ve kullanacağı hammaddeler tamamen ülkede bulunan ve yetişen bir sanayi oluşumunu planlanması,

- Ülkede sürümü az fakat dış talebi yüksek olan madenlerin gerek ham gerekse yarı işlenmiş olarak ihracata elverişli hale getirilmesini düşünmesi,

⁴⁶⁷ a.g.e, s.3.

⁴⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5. İçtima Senesi 4. Cilt 20. 01.11.1937, s.5

⁴⁶⁹ Atatürk'ün Söylev...a.g.e, C.I- III., s.426.

- Denizlerdeki ve iç sulardaki su ürünlerinin, ülkede yetişen hayvanların, ülke topraklarında yetişen meyvelerin iç ve dış sürümünün sağlanması, böylece de geniş halk kesimlerine önemli kazanç imkanları sunulmasını hedeflemesi,

- Kömür havzalarında üretimin rasyonel hale getirilmesini planlaması,

- Birinci plana göre kurulmakta olan Karabük Demir ve Çelik fabrikalarının yarı mamul maddelerini işleyecek fabrikaların kurulmasını düşünmesi sayılabilir.⁴⁷⁰

Planın iktisadi alanlar ve tesis sayısı bakımından Birinci Plan'dan daha geniş tutulmasının bir nedeni de, kısa sürede üretime açılan tesislerin ve kazanılan tecrübenin verdiği moral gücüdür.⁴⁷¹

Örneğin, Ergani Bakır Madeni ile ilgili raporda, madenin geliştirilmesiyle 1934 ve 1935 yıllarında ülkeye külçe, yarı mamül ve tam mamül olarak dışardan giren ortalama 2.880 ton bakırın artık ülke içinde üretileceği; tesiste üretilecek 6.300 ton blister bakırın da ihraç edilerek ülkeye, o günün rayicine göre, karşılığı 1.4 milyon TL. olan döviz kazandıracığı belirtilmiştir.⁴⁷² Taze elma konusunda hazırlanan raporda ise ülkenin ihraç ettiği elmaların standardize edilmemiş ve düzgün bir şekilde ambalajlanmamış olması nedeniyle değerinin çok altında satıldığı ifade edilmekte, bu durumu düzeltmek için dört adet ambalaj evi kurulması planlandığı belirtilmektedir.⁴⁷³ Yapımı devam eden ve 1940 yılında faaliyete geçeceği ifade edilen Karabük Demir ve Çelik fabrikalarının işleyeceği demir cevherinin ülke içinde elde edilmesi için de ülke genelinde üç yerde bulunan (Karadeniz, Batı Anadolu ve Güney Anadolu) cevher yataklarının kontrol edilip, bunlar arasında en uygununun seçilerek gerekli tesislerin kurulacağı ifade edilmiştir.⁴⁷⁴

İkinci Beş Yıllık Planda sanayisi kurulacak faaliyet alanları ise toplu olarak şu şekilde sıralanmıştır:⁴⁷⁵

⁴⁷⁰ İnan, **Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı**, s.16-17 ve s.195.

⁴⁷¹ Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)**, s.70.

⁴⁷² İnan, **İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı**, s.38.

⁴⁷³ a.g.e, s.152 ve s.169.

⁴⁷⁴ a.g.e, s.49-50.

⁴⁷⁵ a.g.e, s.32 (II No.lu cetvel)

- 1-Madencilik
- 2-Taş Kömürü Ocakları İşletmeleri
- 3-Bölge Elektrik Santralleri
- 4-Ev Yakıtı Sanayii ve Ticareti
- 5-Toprak Sanayii
- 6-Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticareti
- 7-Kimya Sanayii
- 8-Mekanik Sanayii
- 9-Denizcilik

Planın 111.845.000 TL'ye mal olacağı hesaplanmıştı.⁴⁷⁶ Hükümetin kaynak bulma konusunda başlangıçta iyimser olan tavrı Atatürk'ün ölümü ve İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından sonra değişmiştir. Yeni kurulan hükümet, İktisat Vekleti'ni, Birinci ve İkinci Planların uygulamalarının son durumunu ve yeni planın getireceği mali yükü araştırmakla görevlendirmiş; araştırmalar sonunda, Birinci Planın uygulanmasında planlanan maliyetlerin fazlasıyla aşıldığı, İkinci Planın maliyet tahminlerinin gerçekçi olmadığı, ülke ekonomisinin ikinci plandaki fabrikaları inşa etmeye gücünün yetmeyeceği rapor edilmiştir. Bu rapor üzerine Hükümet, 13 Mart 1939'da gizli bir kararname ile İkinci Plan'daki projelerin çoğunun yürürlüğe konma kararını iptal etmiştir. Uygulaması devam eden projelerin uygulanmasında da İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve kaynakların savunma sanayiine aktarılması yüzünden güçlükler çıkmıştır.⁴⁷⁷ Sonuç olarak Plan, hedeflerinin uzağında kalmış; Erzurum, Sivas gibi geri bölgelerdeki birkaç fabrika ile yetinilmek zorunda kalmıştır.⁴⁷⁸

7. Tarım Politikaları

Dünya Buhranı Türkiye'nin tarım ağırlıklı bir ülke olması, ihracatının da tarıma dayanması nedeniyle kendisini en çok tarım sektöründe hissettirmiştir. Dolayısıyla tarım sektöründe önemli devlet müdahaleleri görülmektedir. Bu alanda

⁴⁷⁶ a.g.e, s.1.

⁴⁷⁷ Kuzucu, a.g.e, s.83..

⁴⁷⁸ Küçük, a.g.e, s.219.

devletçilik uygulamaları, sanayi alanında olduğu gibi genel bir kalkınma stratejisinin bir parçası değil, farklı alanlarda günün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde gerçekleştirilen uygulamalardır.⁴⁷⁹ Dünya Ekonomik Buhranında fiyatı en çok düşen tarım ürünü buğday olmuştur. Bir kilo buğdayın yıllık ortalama fiyatı 1929'da 12.6 kuruştan 1931'de 4 kuruşa düşmüştür. Kırsal kesimdeki küçük üretici ailelerin, ödedikleri vergileri ve bez, tuz, gazyağı gibi ihtiyaçlarını buğday satarak karşıladığı düşünüldüğünde, zor durumda kaldığı açıktır.⁴⁸⁰

Buğdayın tarımsal üretim içindeki ağırlığı, onu, devletçilik uygulamaları gündeme geldiği zaman ön plana çıkarmıştır. 1931 yılında Ziraat Bankası, köylüden buğday alarak fiyatlardaki düşüşü önlemekle görevlendirilmiştir. Alımlar, para olmadığı için köylünün borcuna karşılık yapılacaktır. Bankanın bu işten doğabilecek zararı ise devletçe karşılanacaktır. Ziraat Bankası kanalıyla piyasaya müdahale, alım fiyatlarının düşük tutulması nedeniyle yeterli olmamıştır.⁴⁸¹

Hükümet, 3 Temmuz 1932 tarihinde 2056 sayılı "Buğday Koruma Kanunu"nu çıkarmıştır. Kanun, buğday fiyatlarındaki özellikle kısa dönemli dalgalanmaları önlemeyi hedeflemektedir. Ziraat Bankası, köylünün ürününü bir an önce elinden çıkarmak istediği durumlarda, kuvvetli bir alıcı olarak piyasaya girecek ve fiyatlardaki aşırı düşüşü önleyecektir. Banka, ileriki aylarda elindeki buğdayı piyasaya sürerek fiyat yükselmelerini önleyecektir. Bankanın bu işten kaynaklanan zararının 1.000.000 TL'lik kısmı devletçe karşılanacaktır.⁴⁸²

Buğday Koruma Kanununun uygulaması örgütlenme yetersizliği ve alımlarda kalite farkı gözetilmemesi nedeniyle sınırlı kalmıştır. Şöyle ki, satın alım istasyonlarının sayısının yetersiz oluşu ve tüm ülkeyi kapsamayışı, malı uzak köylerden toplayıp Ziraat Bankası'na yüksek fiyattan satan tüccara büyük kârlar sağlamıştır. Ayrıca, alım esnasında kalite farkı gözetilmemesi kaliteli buğdayın tüccar elinde, kalitesiz buğdayın ise Ziraat Bankası'nda kalmasına neden olmuştur.

⁴⁷⁹ Tekeli ve İlkin, **Devletçiliğin Oluşumu**, s.107.

⁴⁸⁰ Tezel, a.g.e, s.405.

⁴⁸¹ a.g.e, s.110-111.

⁴⁸² Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s.184.

Satın alım merkezlerinin sayısı artırılarak, 1933 yılında 20'ye çıkarılmıştır. Artan satın alım merkezleri, satın alınan buğdayın da artmasına neden olmuş bu da eldeki fazla buğdayın ihraç edilmesini gündeme getirmiştir. 1934 yılında dünya üretiminin düşük olacağı beklentisi ve “Hacı Şefaati- Ankara-Ekstra” buğday tipinin İsviçre ve Almanya'dan talep görmeye başlaması buğdayın ihraç edilmesi düşüncesini kuvvetlendiren diğer etmenler olmuştur. İhracatın gündeme gelmesi ve eldeki fazla buğdaylar ise silo ve ambar yapımını gerektirmiştir. 1933 tarih ve 2303 sayılı kanun ile Ziraat Bankası'na 3.000.000 TL'ye kadar silo ve ambar yaptırma yetkisi verilmiştir. Ziraat Bankası, kendisine verilen yetkiyle, Ankara, Sivas, Eskişehir ve Konya gibi büyük şehirlerde; ayrıca Akşehir, Yerköy, Derinli, Şefaati ve Çerikli gibi kasabalarda silolar yaptırmıştır. Fakat silo ihtiyacı çok büyük olan ülkede bu silolar yetersiz kalmıştır. Daha fazla silo yapmak için ise Bankanın kaynakları yetersiz kalmıştır.⁴⁸³ Satın alım merkezlerinin sayısı ise artmaya devam etmesine paralel olarak (örneğin 1935 yılında 65 adete çıkmıştır), satın alınan buğday miktarı da önemli artışlar göstermiş; 1932 yılında 23.000 tondan 1936'da 111.000 tona çıkmıştır.⁴⁸⁴

Yeni kaynak sağlamak ve altyapı çalışmalarına kaynak aktarmak üzere 1934 yılında 2466 sayılı ikinci bir Buğday Koruma Kanunu çıkarılmış, un ve un mamulleri üzerine vergi konulmuştur.⁴⁸⁵ Vergiyle gerek yurtiçinde üretilen, gerekse yurtdışından getirilen buğday unlarına çuval başına vergi konulmaktadır. Vergi miktarı ikinci çuvaldan itibaren düşmektedir (ilk çuval için 150 kuruş, sonrakiler için 100 kuruş).⁴⁸⁶ Vergiden elde edilecek gelire Ziraat Bankası'nın yapacağı alımların desteklenmesi planlanmaktadır.⁴⁸⁷

1937 yılında 3202 sayılı kanunla Ziraat Bankası'nın sermayesi artırılmış ve bankanın adı Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası olarak değiştirilmiştir. Bankanın,

⁴⁸³ Tekeli ve İlkin, **Devletçiliğin Oluşumu**, s.112-113.

⁴⁸⁴ Tezel, a.g.e, s.406.

⁴⁸⁵ Rengin Ertüzün, **Ekonomi Politikası Düzeni açısından Devletçilik ve Cumhuriyet Döneminde (1923- 1929) Devletçilik**, Yıldız Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Yüksek Lisans Bitirme Tezi, İstanbul, 1991, s.100.

⁴⁸⁶ Tekeli ve İlkin, **Devletçiliğin Oluşumu**, s.276.

⁴⁸⁷ Tezel, a.g.e, s.405.

100 milyon TL olarak belirlenen sermayesi, Türkiye Ziraat Bankasından devralınan sermayeden, arazi vergisinin Türkiye Ziraat Bankasına ait bulunan % 6'sından, 1938 mali yılından itibaren genel bütçeye konacak ödeneklerin yüzde 0.5'i oranında Hazinece verilecek paralardan ve Bankanın yıllık safi kârından ayrılacak kısımdan oluşacaktır.⁴⁸⁸ Kanunun gerekçesinde, arazi sahibi olmaktan başka hiçbir toplumsal işlevi olmayan, toplumsal üretimde etkin bir yeri bulunmayanlara tarımsal kredi verilmesinin önleneyeği belirtilmekteydi. O yıla kadar Banka'ca tarımsal kredi olarak verilen kredilerin büyük kısmı, ticaretle de uğraşan büyük çiftçilere mal karşılığında sağlanan ve onların ticari işlerini finanse eden kredilerdi. Kanun, bu kredileri küçük çiftçiye kullandırmayı amaçlamaktaydı.⁴⁸⁹ Bu amaç, kendisini kanunun küçük çiftçi ile ilgili olan 4. maddesinde göstermiştir: “zirai kredinin tevziinde evvela küçük çiftçinin ihtiyaçları karşılanır.” Kanun küçük çiftçinin tanımını da yapmıştır: “Kendisinin ve ailesinin geçimini temin maksadıyla ve ziraatı esas meslek edinerek sevk idaresi ile tatbikattaki bütün işleri aile efradıyla temin ve ifa olunan vus'at ve ehemmiyette bir zirai işletmeyi bu esaslar dahilinde işletene bu kanuna göre, (küçük çiftçi) denir.”⁴⁹⁰

Dikkati çeken bir diğer Kanun da kooperatifleşmeyi teşvik etmeyi amaçlayan 1935 tarih ve 2834 sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri Kanunu”dur.⁴⁹¹ Kanun, kooperatifleri ortak ürünlerini değerlendirmek amacıyla kurulmuş teşekküller olarak düşünmekte idi. Yani amaç, küçük üreticiyi örgütlemek ve onu özel girişimciliğin güçlü bir unsuru olarak ekonomik yaşama sokabilmektir; üreticilerle alıcılar arasındaki aracılardan ortadan kaldırılarak piyasalara toplu bir şekilde mal verilmesi amaçlanmıştır.⁴⁹² Tarım Satış Kooperatifleri, kurulmalarından itibaren, en önemli tarım ürünlerini kapsayacak şekilde iyi örgütlenmişlerdir. Örneğin, Ege Bölgesi'nde yetişen üzüm, incir, pamuk ve zeytinle ilgili olan Tariş; Bursa'da Zeytin Birliği ve ipek böcekçiliğiyle ilgili Koza Birlik; Marmara ve Trakya'da ayçiçeği ekimini ve geliştirmek ve pazarlamak üzere, Trakya Birlik; güneyde, önemli bir sanayi ürünü

⁴⁸⁸ Derin, a.g.e, s.61-62.

⁴⁸⁹ Tezel, a.g.e, s.410.

⁴⁹⁰ Nurettin Hazar, **T.C. Ziraat Bankası 1863-1983**, Ankara, 1986, s.167.

⁴⁹¹ Tokgöz, **Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, s.28.

⁴⁹² Tekeli ve İlkin, **Devletçiliğin Oluşumu**, s.126. Ersen Yavuz, ““Tarım Satış Kooperatifleri Ne Kadar Kooperatif” Tartışması Yapılamaz”, **Makaleler Bildiriler**, TŞOF Yayınları, Ankara, 2007, s.12.

olan pamuğa sahip çıkmak amacıyla, Antalya’da Antbirlık ve Adana’da Çukobirlık; Güneydoğu’da bakliyat, biber antepfıstığı ve üzümü değerlendirecek Güneydoğu Birlıkları; İç Anadolu’da yetişen üzümleri üzüm suyu ve şarap olarak değerlendirecek Tasko Birlık kurulmuştur.Bu birlıklar, sadece kendi ürün alanlarına giren ürünlerin satımıyla ilgilenmemiş; izleyen yıllarda bu ürünleri daha iyi değerlendirebilmek için tarımsal sanayiler de kurmuşlardır.⁴⁹³

İlki, Silifke’nin Tekir Çiftliği’nde 1935 yılında kurulan Tarım Kredi Kooperatifleriyle, köylünün gereksinim duyduğu kredi, araç-gereç, gübre, ilaç gibi girdilerin sağlanması amaçlanmıştır. Tarım Kredi Kooperatifleri, Satış Kooperatifleriyle birbirlerini bütünleyecek şekilde çalışmışlardır. Şöyle ki Kredi kooperatifleri en uygun yoldan tarım girdilerini sağlamış, Satış kooperatifleri ise üretilen ürünlerin değeri fiyatına satılmasını sağlamıştır.⁴⁹⁴ Atatürk, 01.11.1936’da Meclisin İkinci Toplanma Yılıni açarken “*Kooperatif teşkilatı her yerde sevilmiştir. Kredi ve satış için olduğu kadar, istihsal vasıtalarını öğretip kullandırmak için de, kooperatiften istifadeyi mümkün görüyoruz.*” diyerek bu durumdan duyduğu memnuniyeti göstermiştir.⁴⁹⁵

1938 yılına kadar buğday piyasasına Ziraat Bankası’nı kullanarak müdahale eden Hükümet, o tarihte taban fiyatlarını ilan etmek, ve stok biriktirerek tarımsal ürünlere destekleyicilik yapmakla görevli Toprak Mahsulleri Ofisi’ni (TMO) kurmuştur.⁴⁹⁶ Bir iktisadi devlet girişimi statüsü verilen Ofis, buğdayla ilgili fiyat ve stok politikasını uygulamakla görevlendirilmiştir. Ziraat Bankası’nın buğdayla ilgili işlemlerinden doğan bütün alacak ve borçları ve 45.000 ton kapasiteli silo ve ambarları Ofis’e devredilmiştir.⁴⁹⁷ 1932 yılında Ziraat Bankası çatısı altında alım yapan ve 1938 yılından itibaren de bağımsız bir kamu iktisadi kuruluşu olarak çalışan Toprak Mahsulleri Ofisi ile beraber tarımsal destekleme alımları ve taban

⁴⁹³ M.Hadi İlbaş, “Türkiye’de Kooperatifçilik ve Köy-Koop Deneyimi”, **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, s.242.

⁴⁹⁴ a.g.m., s.242

⁴⁹⁵ **Atatürk’ün Söylev...a.g.e**, C.I- III, s.406-407.

⁴⁹⁶ Ertüzün, a.g.e, s.100.

⁴⁹⁷ Tezel, a.g.e, s.406.

fiyatları uygulaması yapılırken⁴⁹⁸ kalite farkı aranmadan yapılan alımlar, sonraki yıllarda kalite farkı gözetilerek yapılmaya başlanmıştır.⁴⁹⁹ Sadece buğday piyasasına müdahale etmekle görevli olan ofisin yetkileri ise zamanla genişlemiş; İkinci Dünya Savaşıyla birlikte bir milyona yakın askeri ve kentli nüfusu besleyebilmek ve fiyatları kontrol altında tutmak sorununa dönüşmüştür. Ofis, savaş yıllarında buğdaya ek olarak arpa, mısır, kuş yemi ve susamda da buğdaydaki gibi piyasa işlemlerini yürütmekle görevlendirilmiştir.⁵⁰⁰

1930'lu yıllarda üretimin ağırlıklı olarak karasaban ile yapılması, ülkedeki pulluk sayısının artırılması yolundaki görüşleri kuvvetlendirmiştir. Bu amaçla 2 Haziran 1930'da, 1681 sayılı "Pulluk Kullanımı İçin Bir Sermaye Oluşturulmasına Dair Kanun" kabul edilmiştir. Kanunla, Ziraat Bankası'na her sene 400 bin Lira vererek, 5 yıl içinde, 2 milyon Liralık bir fonun oluşturulması planlanmaktadır. Böylece hem pulluk kullanan çiftçi sayısı artacak hem de pulluk üretimi teşvik edilecektir.⁵⁰¹ Bu yıldan itibaren, yerli pulluk ve basit ziraat makineleri yapabilen imalathanelerin sayısı çoğalmaya başlamış; bu imalathaneler, ülke ihtiyacı olan 100.000 pulluğu yapabilecek bir kapasiteye ulaşmıştır. Yerli imalatı korumak için bir önlem daha alınmış, 2255 sayılı "Gümrük Tarife Kanunu" ile yabancı pullukların ithaline 10 lira gümrük resmi konulmuştur. Alınan bu önlemler sonucunda, 1927 yılında 210.000 olan pulluk sayısı, 1933'de 266.000'e, 1936'da ise 410.000'e yükselmiştir.⁵⁰²

Bu dönemde tarımı geliştirmek, nitelikli tohum, damızlık, fide ve fidan yetiştirmek üzere devlet sermayesiyle örnek çiftlikler kurulması da gündeme gelmiştir. Atatürk Orman Çiftliği uygulamasının başarısı bu konuda karar almayı kolaylaştırmıştır.⁵⁰³ Ziraat Bakanlığı tarafından kurulan tesisler şunlardır: Ankara, Eskişehir, Erzurum ve Yeşilköy hububat ıslah istasyonları; Adana ve Nazilli pamuk ıslah istasyonları; Eskişehir Drayfarming istasyonu; Bursa, Antalya, Diyarbakır,

⁴⁹⁸ Şahin, a.g.e, s.56.

⁴⁹⁹ Zarakolu, a.g.m, s.95.

⁵⁰⁰ Tezel, a.g.e, s.406.

⁵⁰¹ Kuruç, **Belgelerle İktisat Politikası**, s.358.

⁵⁰² Oya Köymen, "Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları", **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, ss.1-30., s.7.

⁵⁰³ Tokgöz, **Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, s.28.

Edirne ve Denizli ipek böcekçiliği istasyonları; Kayseri yonca istasyonu; Antalya Sıcak İklim Nebatları Islah istasyonu. Yine aynı bakanlık tarafından kurulan fidanlıklar ise şunlardır: Kemalpaşa dut fidanlığı; Antep fıstık fidanlığı; Bilecik, Kırklareli, Manisa, Tekirdağ, Ankara ve Erenköy asma fidanlığı; Rize çay fidanlığı; Kastamonu, Kocaeli ve Niğde elma fidanlığı; Giresun fındık fidanlığı; Antalya, Alanya ve Mersin narenciye fidanlığı; Kütahya vişne fidanlığı; İzmir zeytin fidanlığı, Aydın İncir Fidanlığı.⁵⁰⁴

İhraç edilen tarım ürünlerinde belli standartları tutturabilmek için 10.6. 1930 tarih ve 1705 sayılı kanun ile hükümete tedbir alma yetkisi verilerek (öncelikle fındık ve yumurtadan başlayarak), bir kalite kontrol sistemi getirilmiştir. Bu görev, 1934 yılında Türkofis'e devredilmiştir. Ofise, kontrol görevi yanı sıra, piyasa araştırmaları yapma, uluslar arası ticaret anlaşmalarını hazırlama gibi görevler de verilmiştir.⁵⁰⁵

Tarımı geliştirmek için ilgili teknik personelin eğitime ve teknik yayma çalışmalarına hız verilmiştir. Bunun için 1933 yılında Yüksek Ziraat Enstitüleri kurulmaya başlanmıştır. İlk Enstitü Ankara'da kurulmuş; Hitler yönetiminden kaçan pek çok Alman bilim adamı bu kuruluşa görev almıştır. Kurulan diğer enstitülerle beraber, bu iş için yapılan harcama miktarı 3 milyon TL tutarında gerçekleşmiştir. Enstitülerin yaygınlaşmasıyla 1929-1930 öğretim yılında 39 olan öğrenci sayısı, 1937-1938 döneminde 609'a çıkmıştır.⁵⁰⁶

Atatürk, 1937 yılında, başta Ankara'daki Gazi Çiftliği olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde kurmuş olduğu özel çiftliklerini, teknik yayma çabalarında kullanılmak üzere hazineye bağışlamıştır. Bağışlanan 7 çiftliğin arazi varlığı 15.500 hektar kadardı. 1938 yılında bu çiftlikleri devralmak üzere, bir iktisadi devlet girişimi olarak örgütlenen Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu kurulmuştur. Kurumun başlıca görevi, tarımda çağdaş bilgi ve becerileri yaymak olarak tespit edilmiştir. 15.000 TL sermayeli kurumun görevleri şunlardı: Kendisine verilen ve verilecek zirai ve snai tesisleri işletmek ve bunların ziraat ve ziraat sanatları sahasındaki işletme ve

⁵⁰⁴ Derin, a.g.e, s.67-68.

⁵⁰⁵ Zarakolu, a.g.m, s.94.

⁵⁰⁶ Derin, a.g.e, s.67 ve s.68. Tezel, a.g.e, s.411-412.

yetiştirme hizmetlerini yapmak; Bölgelerine göre gerekli ziraat çeşitlerini, usullerini ve sanatlarını gösterip yapmakta örnek ve rehber olacak yeni ziraat işletme merkezleri, fabrika ve atölyeler kurmak ve işletmek; Silo ve ambar işleriyle uğraşmak; İştigal konularıyla ilgili teşekküller oluşturmak veya bunlara iştirak etmek ve yine iştirak konusuna dahil işler için imtiyaz ve müsaade almak ve işletmek, ticaret, nakliye ve kredi işlerini yapmak. Bu görevlerinin yanında kurum, Doğu Karadeniz Bölgesinde çay yetiştirilmesiyle de uğraşmıştır. 1930'lu yılların sonunda yoğunluk kazanan çalışmalar başarılı sonuç verince, 1940 yılında Rize'de bir çay fabrikası kurulmuştur. Fabrikanın kurulmasından sonra hızla yayılan çay tarımı, bölge köylülerinin kaderini değiştirmiştir. Doğu Karadeniz'de mısır ekmeği, kara lahana çorbası ve veremle simgelenen fakirliğin yenilmesinde, çay üretimi hayati bir rol oynamıştır. Kurum, esas görevi olan deneysel tarım etkinlikleri yanında, yılda birkaç bin demir pulluk ve diğer küçük tarım aletleri yapan bazı atölyeler de kurmuştur.⁵⁰⁷

Sanayi alanında devletçi yatırım programının uygulandığı yıllarda, tarım politikasında da devlet kuruluşlarına ağırlık verilmesinin bir diğer örneği de 1937 yılında, Tarım Bakanlığı'na bağlı olarak, Makine Kombinaları kurulması ve bunların özel çiftliklere makine ve araç kiralama hizmetlerinin kararlaştırılmasıdır. Devletçe ithal edilen traktör ve tarım makineleri birkaç noktada kurulan makine parklarına tahsis edilerek çiftliklerin bu araçları kiralama hizmetini sağlamıştır.⁵⁰⁸

1930'lu yılların sonuna doğru hükümetin tarım kesiminde çağdaş bilgi ve yöntemleri yayacak personelin eğitilmesi sorununa yaklaşma biçimindeki değişiklik, meyvesini 1940'da Köy Enstitülerinin kurulmasıyla vermiştir. Kurulacak enstitüler, 15 yıl içinde köy çocuklarını eğiterek kırsal kesimin ilköğretim öğretmeni ihtiyacını karşılayacaktı. Enstitüleri bitirenler sadece öğretmenlik yapmayacak, çiftçiliğin bilimsel bir yöntemle yapılmasını sağlamak için köylerinde model çiftlikler, bağlar, bahçeler ve atölyeler kuracak, köylülere bir model, bir yol gösterici olarak hizmet edeceklerdi.⁵⁰⁹

⁵⁰⁷ Tokgöz, *Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi*, s.27. Tezel, a.g.e, s.414-415.

⁵⁰⁸ Tezel, a.g.e, s.418.

⁵⁰⁹ Tezel, a.g.e, s.413-414.

Bu dönem başında Türkiye topraklarının % 10.9'unda tarım yapılırken, % 15 oranında tarım yapılabilecek yedek arazi bulunmaktadır, Tarımda kıt kaynak toprak değil emek ve sermayedir. Çalışabilir nüfus çok azdır, üstelik köylü sermaye sahibi olmak bir yana borçlu durumdadır.⁵¹⁰ Sahiplerinin bu yoksulluğu, küçük işletmelerin iyi işletilememesi sonucunu doğurmuştur. Büyük toprak sahipleri ise en verimli topraklara sahip olmalarına karşılık, topraklarının ancak %5-10 kadarını işletmektedirler. Bunun en önemli nedenlerinden birinin ağalık kurumu olduğu yadsınamaz. Ağalar, topraklarını yarıcı, ortakçı ve maraba statüsündeki köylülere işlettirmektedirler. Geri teknikler ve yetersiz araç gereçle sürdürülen bu üretimden elde ettikleri rantları da üretken olmayan bir biçimde kullanmaktaydılar.⁵¹¹ Bu durum bir toprak reformunu gündeme getirmiştir. Atatürk, 1936 yılında Meclis'e hitaben *“Toprak Kanunu'nun bir neticeye ulaşmasını Kurultayın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması behemehal lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır”* diyerek toprak reformuna verdiği önemi belirtmiştir.⁵¹² Atatürk 01.11.1937'de de *“Bir defa, memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır...Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlanmak lazımdır”* diyerek konuya verdiği önemi bir kez daha göstermiştir.⁵¹³

Bütün temennilere rağmen toprak reformu yapılamamıştır. Aslında tarımda devletçilik uygulamaları sırasında toprak reformunun gerçekleşmemesinin nedenini üretim faktörlerinin yapısında aramak gerekmektedir. Varolan ve ekilmeyen toprakların topraksız insanlara dağıtılması büyük işletmelerin emek girdisini bulmasını iyice zorlaştıracaktır.⁵¹⁴ Büyük toprak sahiplerinin toprak reformuna karşı çıkmalarının bir nedeninin bu olduğu söylenebilir. Gösterilen bütün iyi niyete

⁵¹⁰ Tekeli ve İlkin, **Devletçiliğin Oluşumu**, s.108.

⁵¹¹ Parasız, a.g.e, s.53-54.

⁵¹² **Atatürk'ün Söylev...a.g.e**, C.I- III, s.407.

⁵¹³ **Atatürk'ün Söylev ...a.g.e**, C.I- III, s.412.

⁵¹⁴ Tekeli ve İlkin, **Devletçiliğin Oluşumu**, s.109.

rağmen, bu kesimlerin engellemeleri yüzünden toprak düzenini yeniden belirlemeye dönük reform çalışmaları kağıt üzerinde kalmıştır.⁵¹⁵

Toprak sahipliği konusunda, köklü adımlar atılamamasına rağmen yine de olumlu gelişmeler yok değildir. 1934-1938 arasında 300 bin hektar kamu arazisi göçmenlere ve topraksız köylülere dağıtılmıştır.⁵¹⁶ Ancak, bu rakamlar, geçinmek için yeterli olan miktarların çok altındadır.⁵¹⁷

8. Ulaştırma Politikaları

1930'lu yıllarda ulaşım politikasında devletin ağırlığı her alanda kendini göstermiştir. TCDD (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları) yönetiminde demiryolu yapımına hızla devam edilmiştir.⁵¹⁸ Devlet, bizzat inşa ettiği demiryollarında finansman sorununu, vergi gelirlerinin yanı sıra, iç istikrazlarla (uzun vadeli borçlanmalarla) halletme yoluna gitmiştir. Fevzipaşa-Diyarbakır hattının inşası için çıkarılan 1933 tarihli, 12 milyon TL'lik Ergani İstikrazı ile Sivas-Erzurum hattının inşası için çıkarılan 1934 tarihli, 30 milyon TL'lik Sivas istikrazı, istikraz uygulamalarına verilecek örneklerdir.⁵¹⁹

Devlet bir yandan yeni demiryolları yaparken diğer yandan da yabancıların elindeki hatları millileştirmeye başlamıştır. Başlıca demiryolu millileştirmeleri şunlardır: Mersin, Tarsus, Adana işletmesi (1929), Bursa, Mudanya işletmesi (1931), İzmir, Afyon ve Manisa, Bandırma işletmesi (1934), Aydın demiryolu işletmesi (1935), Şark demiryolları işletmeleri (1937).⁵²⁰ 1930'a kadar yalnızca Alman demiryolu şirketleri millileştirilmiş, geri kalanların millileştirilmesi ise 1930 ile 1936 arasında tamamlanmıştır. Yabancı şirketlerin hiçbirisi millileştirmelere anlamlı bir direnç göstermemiştir. Döviz olarak ve uluslar arası piyasalarda uygulanan faiz

⁵¹⁵ Acar, Y., a.g.e, s.62.

⁵¹⁶ Şahin, a.g.e, s.70.

⁵¹⁷ Kepenek, a.g.e, s.62.

⁵¹⁸ Çavdar, a.g.e, s.266.

⁵¹⁹ Acar, Y., a.g.e, s.37.

⁵²⁰ İnan, **Birinci Sanayi Planı 1933**, s.12. Başta Şark Demiryolları İşletmeleri olmak üzere, diğer demiryolu işletmelerinin devletleştirilmesi hakkında Başbakan İsmet İnönü'nün görüşleri için bkz. **İsmet İnönü'nün T.B.M.M.'deki Konuşmaları**, C.I., s.409-414.

oranlarına göre belirlenen tazminat programı, 1930'ların iktisadi bunalım ve nakit sıkıntısı ortamında yabancı şirketler için oldukça cazip bir uygulama olmuştur.⁵²¹ 1932-1939 yılları arasında, demiryollarının, denizyollarının, liman ve rıhtım işletmelerinin tamamen devletleştirildiği görülmektedir.⁵²² Atatürk de 9 Mayıs 1935'de C.H.P.'nin Dördüncü Büyük Kurultayını açarken devletleştirmelerden ve demiryolları gelişiminde gelinen noktadan coşkuyla bahsetmektedir: *“Akdeniz'i, Karadeniz'i demirle bağladık. Anadolu'da özel şirketler elindeki bütün yolları satın aldık; İstanbul ve İzmir'de liman ve rıhtım işleri devlet eline geçti; Diyarbakir kapısında'yız. Antalya'ya, Erzurum'a kömür yurduna durmadan gidiyoruz”*⁵²³

Denizyolları ve limanlarla ilgili mevzuat değişiklikleri de oldukça sıktır. Bu alandaki ilk kanun 09.07.1932 tarih ve 2068 sayılı “Türkiye İskele ve Limanları Arasında Posta Seferleri Hizmetinin Devlet İdaresi Altına Alınmasına Dair Kanun”dur. Bu kanunla Türk limanları arasındaki posta seferleri devlet tekeline verilmekte ve bu işte çalışan özel kişilere ait gemiler ihtiyari bir devletleştirmeye tabi tutulmaktadır. Kanuna göre, düzenli posta seferleri yaparak yolcu, hayvan, eşya nakli devlet tekeline geçmekte; şilepçilik, özel tertibatlı hayvan nakli, liman içi nakliyat ve devletin düzenli işletmediği limanlar arasında yapılan nakliyat devlet tekeline tabi değildir.⁵²⁴

Denizyollarıyla ilgili çıkarılan ikinci kanun, 29.05.1933 tarihli “Denizyolları İşletme Kanunu”dur. Kanunun çıkarılma nedeni, özel girişimcilerin, Cumhuriyetin ilanından sonraki yıllarda devletle hem yük hem de yolcu taşımacılığı alanında kıyasıya bir rekabete girişmesidir. Devletin bu işi bir kamu hizmeti olarak görüp kâr amacı gütmemesine karşılık özel girişimcilerin birbiriyle kıyasıya bir rekabete girişmesi, bu kanunun çıkarılmasında önemli rol oynamıştır.⁵²⁵ Kanunun gerekçesinde, yaşanan rekabet yüzünden Güney sahillerinde bazı nakliyatın tamamen durduğu, gemilerin onarımının ihmal edildiği belirtilmektedir. Kanunun yürürlüğe girmesinden en fazla 6 ay içinde kurulacak bir anonim şirkete Denizyolları İşletme

⁵²¹ İnsel, a.g.e, s.171.

⁵²² Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s.199.

⁵²³ **Atatürk'ün Söylev...a.g.e**, C.I- III, s.398.

⁵²⁴ a.g.e, s.269-270.

⁵²⁵ Cillov, a.g.e, s.342.

Müdürlüğü ile birlikte posta seferleri alanında çalışma hakkı tanınmaktadır. 2068 sayılı Kanun, özel girişimi olumsuz etkilediği görüşünden hareketle, özel kesime daha geniş bir çalışma alanının açılması görüşünde olup, armatörlerin kurulacak bu anonim şirket çatısı altında birleşerek bu alanda faaliyet göstermesine izin vermektedir.⁵²⁶ Kanunla, İktisat Bakanlığı, posta seferleri yapmaya yetkili kılınan kurumlara ait gemilerin hükümetçe belirlenen özelliklere uygun olup olmadığını denetlemeye, uygun olmayanları da seferden menetmeye yetkili kılınmıştır. İktisat Bakanlığı ayrıca, yıl başlarında seferlerin hangi limanlar arasında yapılacağını, hatta yapılması gereken zorunlu asgari sefer sayısını belirleyecektir. Posta seferleri yapmaya yetkili kurumlar belirlenen hatları aralarında bölüşeceklerdir. Anlaşmazlık durumunda İktisat Vekaleti ve ilgili kurumlardan oluşan bir komisyon anlaşmazlığı çözecektir.⁵²⁷

Denizyollarıyla ilgili üçüncü kanun, 31.05.1933 tarih ve 2248 sayılı “Denizyolları ve Akay İşletmeleri ile Fabrika ve Havuzlar Hakkında Kanun”dur. Kanunla Seyrisefain Müdüriyeti kaldırılarak, bu idarenin sorumluluğu altındaki farklı işler, ayrı ve yeni idarelere bağlanmaktadır. Seyrisefain’ce idare edilen Marmara, Karadeniz ve Akdeniz hatları, Denizyolları işletmesine; İstanbul ve civarı hatlarıyla Yalova hattı, Akay adı verilen işletmeye; fabrika ve havuzlar ise Fabrika ve Havuzlar Müdürlüğü’ne devredilmiştir.

Dördüncü kanun, 18.05.1934 tarih ve 2521 sayılı “Liman İşlerinin Hükümetçe İdaresine Dair Kanun”dur. Kanuna göre, liman şirketlerinden sermayesinin 3/4’ü veya daha fazlası hazineye geçmiş bulunanların tasfiyesi için karar almaya Maliye Bakanı yetkili kılınmaktadır. Kanun’un kabulüyle, liman şirketleri dönemi son bulmuştur.

Limanlarla ilgili olarak çıkarılan bir diğer kanun, 10.06.1936 tarih ve 3025 sayılı “İstanbul ve İzmir Limanlarının Sureti İdaresi Hakkında Kanun”dur. Kanun, İstanbul ve İzmir limanlarının yönetim biçimini düzenlemektedir. Bu iki limanın

⁵²⁶ Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, s.202-203.

⁵²⁷ Kuzucu, a.g.e, s.52.

idaresi İktisat Bakanlığı'na bağlanacak ve İstanbul ve İzmir Liman İşletmeleri İdaresi adını alacaktır.⁵²⁸

10.06.1936 tarih ve 3025 sayılı “Van Gölü İşletmesi Kanunu”na göre, Van Gölü’nde 5 veya daha küçük tonluk araçlarla yapılan nakliyat hariç, nakliye işleri, iskele, rıhtım ve depo inşası ve işletilmesi devlet tekeline geçmektedir. Tekel’in yönetimi, İktisat Vekaletine bağlı, tüzel kişiliği bulunan Van Gölü İşletme İdaresi’ne devredilmektedir.⁵²⁹

Devletin ülke içinde yolcu taşımacılığını tamamen üstüne alması, deniz ticaretinde yeni bir aşamaya geçişi hızlandırmıştır: Denizbank, 1938 yılında faaliyete geçmiştir.⁵³⁰ 27.12.1937 tarih ve 3295 sayılı Kanun’a göre, Denizbank, Denizyolları İşletmesi’ni, Akay İşletmesi’ni, Fabrika ve Havuzlar Müdürlüğü’nü, İstanbul, İzmir ve Trabzon limanlarının İşletme Müdürlüklerini ve Van Gölü İşletmesi’ni ve bunların varlıklarını devralmaktadır.⁵³¹

Denizbank, 1939 yılında Devlet Denizyolları Umum Müdürlüğü’ne devredilerek, deniz işletmeciliği bir iktisadi devlet kuruluşuna bırakılmıştır.⁵³²

⁵²⁸ Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, s.206.

⁵²⁹ a.g.e, s.278.

⁵³⁰ Cillov, a.g.e, s.342.

⁵³¹ Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, s.206-207.

⁵³² Cillov, a.g.e, s.342.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEVLETÇİ POLİTİKALARIN SONUÇLARI

1. Genel Ekonomik Göstergeler-Sonuçlar

Cari üretici fiyatlarıyla GSMH ve GSMH'nin bileşimi şu şekilde gerçekleşmiştir (Milyon TL olarak):

TABLO 8

Yıllar	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1930	1.580,5	718,7	176,1	685,7
1931	1.391,6	627,6	171,2	592,8
1932	1.171,2	467,1	161,4	542,7
1933	1.141,4	425,9	181,5	534,0
1934	1.216,1	414,2	214,2	587,2
1935	1.310,0	461,9	232,6	615,5
1936	1.695,0	730,1	258,5	706,4
1937	1.806,5	737,2	293,1	776,2
1938	1.895,7	759,5	311,4	824,8
1939	2.063,1	804,4	370,6	888,1

(Çavdar, a.g.e, s.287.)

1936-1937 yıllarında GSMH içinde tarımın payının yüksek olmasının nedeni o yıl hava koşullarının çok iyi gitmesidir.⁵³³ Sanayinin payı ise devlet öncülüğünde kurulan tesislerin hayata geçirilmesiyle 1935 yılından itibaren istikrarlı bir artış sürecine girmiştir.1930-1939 yılları arasında GSMH içinde sanayi payının yaklaşık olarak iki kat artması, planlar ekseninde yürüyen sanayileşme hamlesinin başarısını göstermesi açısından önemlidir.

Kişi başına düşen GSMH, cari üretici fiyatlarıyla TL ve Dolar bazında şu şekilde seyretmiştir:

⁵³³ Tezel, a.g.e, s.351.

TABLO 9

Yıllar	Kişi Başına GSMH TL	Kişi Başına GSMH \$
1930	109	51,4
1931	94	45,0
1932	78	37,0
1933	74	44,5
1934	77	61,1
1935	82	65,1
1936	104	82,5
1937	109	86,5
1938	112	88,9
1939	119	93,0

(Çavdar, Tevfik, a.g.e, s.288.)

Kişi başına gelirin dünya ekonomik bunalımının da etkisiyle 1930'lu yılların ilk yarısında düştüğü görülmektedir. 1934'ten sonraki artışın nedeni, o yıldan itibaren ekonomi politikalarının devletçilik çizgisinde belirginleşmeye başlamasıdır.⁵³⁴ Tarımsal ürün fiyatlarının, devlet müdahaleleri nedeniyle, istikrarlı bir seyir izlemesi, tarımla uğraşan binlerce köylü ailesinin de gelirlerini istikrarlı kılmıştır. 1930-1939 döneminde GSMH yaklaşık % 33 artarken, kişi başına GSMH yaklaşık % 10 düzeyinde artmıştır. Bunun nedeni hızlı nüfus artışıdır. Artan nüfusa rağmen kişi başına gelirin artırılabilmesi uygulanan politikaların başarısını göstermesi açısından önemlidir.

1948 fiyatları baz alındığında, GSMH ve temel sektörlerin büyüme hızları ise şu görünümde (%):

TABLO 10

Yıllar	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1930	2,2	-3,9	12,7	8,9
1931	8,7	14,3	14,2	5,5
1932	-10,7	-28,8	17,8	8,6
1933	15,8	22,1	19,0	13,1
1934	6,0	2,7	13,8	9,4
1935	-3,0	-6,1	-0,1	-0,8
1936	23,2	54,1	-3,4	2,1
1937	1,5	-3,5	10,3	7,1
1938	9,5	5,4	15,7	13,5
1939	6,9	3,8	16,7	10,9

(Çavdar, Tevfik, a.g.e, s.289)

⁵³⁴ Çavdar, a.g.e, s.288-289.

GSMH'nın büyümesinde tarım kesiminin ağırlığı oldukça büyüktür. Tarım ise modern araç gereç ve yöntemlerden yoksun, iklim koşullarına bağlı durumdadır. Bu nedenle, yıllık dalgalanmalar büyüktür. Sanayi ve hizmetler sektörlerinde ise daha istikrarlı bir büyüme söz konusudur. Bununla birlikte, dış borçlanmadan kaçınılarak ve dış ticaret açığı vermeksizin, sanayi sektöründe hızlı bir büyüme artışının olmasının önemli bir nedeninin uygulanan devletçi politikalar olduğu görüşündeyiz. Kuşkusuz, 1923-1929 arası dönemde de yüksek büyüme hızları yaşanmıştır. Fakat bu büyüme, kanımızca tarıma dayalı bir büyüme olmuş, büyümede sanayi sektörü öne çıkamamıştır. Oysa 1929-1939 arası dönemde hem yüksek büyüme hızlarına ulaşılmış, hem de ekonomide tarımın ağırlığı azaltılırken sanayinin ağırlığı artırılmıştır.

1929 krizinin tüm dünyada yarattığı deflasyonist baskının da büyük etkisiyle, 1930'lu yıllarda hem geçinme endeksi hem de toptan eşya fiyatları 1929'dan 1935'e kadar sürekli gerilemiş; 1935 yılı öncesi düzeyine ancak 1940'lı yılların başında ulaşabilmiştir:

TABLO 11

Yıllar	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941
Geçinme Endeksi	120	92	87	85	76	75	69	70	71	70	71.5	77.5	93
Top.Eşya Fiyatı Endeksi	100	76	65	56	49	51	56	62	65	61	62	78	107

(Kaynak: Parasız İlker, Atatürk Döneminde Para Politikası. Aktaran: Parasız İlker, Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, s.31.)

Bu dönemde dikkati çeken diğer ekonomik gösterge ve gelişmeler ise şunlardır.⁵³⁵

-Tedavüldeki para sabit tutulmuş, bir parasal genişleme politikası izlenmemiştir. Yaklaşık 160 milyon lira tutarındaki tedavül hacmi 1938 yılına kadar sürdürülmüştür.(Aslında tedavül hacminde 1929-1939 yılları arasında bir artış söz konusudur. Fakat, anılan dönemde GSMH'deki yaklaşık %30 oranındaki artış da dikkate alındığında, bu artışın önemi görece olarak azalmaktadır.)

⁵³⁵ Korum, a.g.m, s.73-74.

-Yatırımlar borçlanmadan finanse edilmiş, bu süreçte tamamen yurt içi kaynaklar kullanılmıştır.

-Türk lirası güçlü tutulmuştur. 1929 yılında 1009 kuruş olan sterlin, 1938'de 516 kuruş değerindedir.⁵³⁶

- Dış ticaret hacmi küçülmesine rağmen ihracat fazlası verilmiştir.

-Hammaddesi yurt içinde yetişen ya da yetiştirilmesi olanaklı olan ve ithalat içinde ağırlığı olan maddelere yönelik selektif bir ithal ikameci politika izlenmiştir.

-Ekonominin yıllık yatırım yapma potansiyeli büyümüştür.1924-1929 dönemi yıllık ortalama yatırım hacmi 1948 fiyatları ile 460 milyon liradan, 1930-1933 dönemi için 526, 1934-1939 dönemi içinse 778 milyon liraya yükselmiştir.

-Plan ve program kavramları genel kabul gören kavramlar olarak ortaya çıkmıştır.

2. Sanayi

1935 ve 1936 yılları dışında sanayi kesiminin büyümesi %10'un üzerinde gerçekleşmiştir. Bu durum, uygulanan sanayi programlarının başarısını göstermesi bakımından önemlidir.⁵³⁷

Bu dönemde, gerek devletçi sanayi politikalarının uygulanması, gerekse döviz gereksinimi, madencilğe verilen önemi artırmıştır. Aşağıda başlıca madenlerin 1933-1939 yılları arasındaki üretim miktarları gösterilmektedir:

⁵³⁶ 1929 yılında 2.07 TL olan Amerikan Doları değeri, 1940'da 1.38 TL düzeyinde gerçekleşmiştir. Ekrem Pakdemirli, **Ekonomimizin 1923'den 1990'a Sayısal Görünümü**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s.95.

⁵³⁷ Çavdar, a.g.e, s.289.

TABLO 12

Başlıca Madenlerin Üretiminde Gelişme (Bin Ton/ Yıl)

Yıllar	Taş Köm.	Linyit	Krom	Bakır	Demir
1933	1852	29,6	75,4	-----	-----
1934	2288	52,8	119,8	-----	-----
1935	2340	73,4	150,5	-----	-----
1936	2299	95,2	160,4	-----	-----
1937	2307	73,2	192,5	0,4	-----
1938	2589	95,2	213,8	2,5	76,5
1939	2696	116,4	183,5	5,9	239,0

Kaynak:Bulutay, T., Tezel, Y.S., Yıldırım, N., **Türkiye Milli Geliri**, 1923-1948, Ankara, SBF Yayınları.Tablo Ek.31. (Tabloyu aktaran: Kepenek, a.g.e, s.64.)

Planlar ekseninde gelişen sanayileşmeye, çağdaşlaşma modeli açısından bakıldığında, yatırımların hemen tümünde insan unsurunun iyi yetişmesine, bilgi, deneyim kazanmasına ve estetik değerlerle donatılmasına öncelik verildiği görülmektedir.⁵³⁸ Bu da gelişmeye sadece ekonomik açıdan değil, sosyolojik açıdan da bakıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Bu dönemde başlıca sanayi kuruluşlarının ve ticari işletmelerin hızlı bir şekilde millileştirildiği görülmektedir. Millileştirilen başlıca şirketler şunlardır: İstanbul Türk Anonim Su Şirketi (1933), İzmir Rıhtım ve Tramvay Şirketi (1933), Ergani Bakır T.A.Ş.(1936), İstanbul Telefon T.A.Ş.(1936), Ereğli Şirketi (Ereğli Limanı, Zonguldak-Çatalağzı Demiryolu Hattı ve Kömür Madeni İşletmeleri)(1937), Üsküdar ve Kadıköy T.A.Ş.(1938), İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi (1938), İzmir Telefon T.A.Ş. (1938).⁵³⁹

1930'lu yılların sonunda, Sümerbank ve Etibank'ın sahibi olduğu pek çok fabrika ülke üretimine katkıda bulunur duruma gelmiştir. 1938'de Sümerbank'a bağlı 15 işletme (Beykoz Deri ve Kundura, Bakırköy Pamuklu, Hereke İpek ve Defterdar (Feshane) yünlü fabrikaları ile Kayseri, Ereğli, Nazilli Pamuklu, Merinos Yün, Selüloz ve Kağıt, Bünyan Dokuma, Gemlik Suni ipek, Kütahya Keramik, Tosya Çeltik Fabrikaları ile Tavşanlı Gürağaç ve Yerli Mallar İşletmeleri) ve Etibank'ın 10 işletmesi (Şark Kromları, Keçiözümlü Kükürt, Ergani Bakır, Ereğli Kömür İşletmesi,

⁵³⁸ Karakoyunlu, a.g.e, s.203.

⁵³⁹ Tecer, a.g.m, s.92-93.

Değirmisaz Linyit Kömür Satış ve Mahrukat (Yakacak) Büroları, Divriği Demir, Murgul Bakır, Tavşanlı- Tunçbilek Linyit) ile yine Etibank'ın 4 şirkette de (Ankara Anonim Türk Sigorta Şirketi, İngiliz Ticaret ve Finansman Korporasyonu, Türkiye Halk Bankası ve Adapazarı Demir ve Tahta Fabrikaları T.A.Ş) sermaye katılımı bulunmaktadır. Bu iki kurum da I.Beş Yıllık Sanayi Planı döneminde, temel sanayi madencilik ve enerji alanlarında pek çok işletmenin kurulması, bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesi, özel sektörün gelişiminin (sermayelerine katılım, ucuz kredi ve diğer yollarla) desteklenmesi, modern tekniklerin uygulanması ve nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi konularında önemli görevler üstlenmişlerdir. Ekonomiye kazandırılan işletmelerin çoğu, daha sonraları KİT diye adlandırılan kuruluşların çekirdeğini oluşturmuştur.⁵⁴⁰

Devlete ait sanayi işletmeleri, özel kesime de doğrudan ve dolaylı olarak birçok fayda sağlamıştır. Bu faydaların içinde, söz konusu faaliyet sahaları için istenilen koruma tedbirlerinin kolaylıkla elde edilmesi, devlet işletmelerinde yetiştirilen teknik elemanların kullanılması, devlet işletmelerinde maliyetlerin yüksek olması nedeniyle özel kesimin sağladığı yüksek üretici rantları da vardır. 1930'lardan bu yana Türkiye'nin sanayileşmesi incelendiğinde, özel sermayenin daha önce devlet tarafından işletme kurulmuş alanları tercih ettiği görülmektedir. Bu durum, birçok sanayi kolunda devletin mevcut olmasının özel sermaye için teşvik edici etkiler yarattığını göstermesi açısından önemlidir.⁵⁴¹

Ekonominin dışa görelilik olarak kapalı olması da özel imalat sanayinin devletçilik döneminde gelişmesini kolaylaştırmıştır. Sermayenin denetim altında tutulduğu, spekülasyon faaliyetlerinin cezalandırıldığı, döviz hareketlerine sadece sınırlı bir ölçüde döviz ve ithal malları kısıtlı bir ortamda, imalat sanayinin karlı bir alana dönüşmesi olağandır.⁵⁴² 1930 yılında 23.1 milyon dolar olan tekstil ve hazır giyim ithalatının 1940 yılında 6.4 milyon dolara; 9.5 milyon dolar olan demir

⁵⁴⁰ a.g.m, s.96

⁵⁴¹ Memduh Yaşa, **İktisadi Meselelerimiz**, İstanbul, 1966, s.22 ve s.51. Aktaran: Avcıoğlu, Doğan, a.g.e, s.302.

⁵⁴² Kazgan, **Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s.72

çelik ithalatının da 4.6 milyon dolara gerilemesi özel imalat sanayisindeki gelişmeyi göstermektedir.⁵⁴³

Devletçilik, gerek imalat sanayinde gerek diğer alanlarda üretim riskini yaymak yoluyla karlılığı artıran bir faktör olmuştur. Çok büyük kısmı halktan toplanan vergilerle karşılanan yatırım giderlerinin riski tüm topluma yayıldığı, tek bir işletmede kalmadığı için, yüksek riskli alanlarda yatırımların yapılması mümkün olmuştur.⁵⁴⁴

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile kurulan sanayi tesisleri, o günün koşullarına göre en ileri teknolojiye sahiptirler. Tesislerin gerek üretim kapasiteleri gerekse ürün kaliteleri üst düzeyde olmuştur. İşçi haklarının da sınırlı olması bu kesimin ücretlerini düşük tutmuş, üretim maliyetinin düşük kalmasına neden olmuştur.⁵⁴⁵

Özel sektörün itibar etmediği Anadolu, devletçi uygulamalar sayesinde, birtakım modern sanayi tesislerine kavuşmuştur. Eğitim ve sağlık gibi insan yatırımlarını saymaksızın, milli gelirin yaklaşık %5'i düzeyinde, yarım milyar liraya yakın kamu yatırımı gerçekleştirilmiştir. Özel kesimin yatırımlarıyla birlikte milli gelirin %10'una ulaşan yatırım hacmi, iç ve dış istikrarı bozmadan gerçekleştirilmiştir. Bu, o günkü olumsuz şartlarda, önemli bir atılım demektir ve bir ülkenin kendi gücüyle kalkınmasının ve ekonomik bağımsızlığa ulaşmasının mümkün olduğunu göstermektedir.⁵⁴⁶

Timur, dünya buhranı sonrası izlenen sanayileşme hareketine ilişkin şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

“Aslında buhran yıllarında ve emperyalizmin etki alanındaki Türkiye’de devlet öncülüğünde girişilen sanayileşme hareketi asla küçümsenecek bir olgu değildir. Bu

⁵⁴³ Pakdemirli, a.g.e, s.153.

⁵⁴⁴ Kazgan, **Tanzimat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, s.73.

⁵⁴⁵ Kepenek ve Yentürk, a.g.e, s.61-62.

⁵⁴⁶ Avcıoğlu, a.g.e, s.295.

politika belli bir sermaye birikimi sağladığı gibi, daha sonraki yıllarda da daima hesaba katılan bir temel teşkil etmiştir. Kısaca Türkiye’de kapitalizmin gelişmesine damgasını vurmuştur. Fakat bu gelişme tarımda mülksüzleşme süreci ile belli şehirlerde sermaye yoğunlaşması arasındaki organik bir bağ temeline dayanmamaktadır.”⁵⁴⁷

3. Tarım

1929-1939 yılları arasında tarım, sanayiye göre ikinci planda kalmıştır. Devlet bu dönemde tercihini net olarak sanayi, ulaştırma ve diğer altyapı yatırımlarından yana kullanmıştır.⁵⁴⁸ Ayrıca, 1929 krizinin de etkisiyle, tarımsal ürünlerde meydana gelen fiyat düşüşleri söz konusudur; örneğin buğdayın fiyatı 1929’dan 1932’ye % 68 oranında düşmüştür. Böylece köylü nüfusun yaşam koşulları çok zorlaşmıştır.⁵⁴⁹:

TABLO 13

YILLAR	BUĞDAY		MISIR		K.ÜZÜM		TEFE
	Değer	Endeks	Değer	Endeks	Değer	Endeks	ENDEKS
1930	0,07	100	0,065	100	0,25	100	100
1940	0,065	93	0,06	92	0,17	68	102

Kaynak: Pakdemirli, Ekrem, **Ekonomimizin 1923’den 1990’a Sayısal Görünümü**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s.66.

Kuşkusuz, bu tablo tüm tarım ürünlerini kapsamadığı için fiyat hareketleri hakkında kesin bir yargıda bulunmak doğru değildir. Bununla birlikte tablo (buğday gibi dönemin tarımsal üretiminde önemli paya sahip bir ürünü kapsamakla) konu hakkında bir fikir vermesi açısından önemlidir. 1930-1940 yılları arasında TEFE endeksinde %2 lik artışa rağmen tarımsal ürünlerde önemli fiyat düşüşleri olduğunu ima etmektedir. Düşük fiyat düzeyinin ise tarımsal gelirlere ve refah düzeyinde gerilemelere yol açtığı unutulmamalıdır. Nitekim, 1931 yılında GSMH içinde tarımın payı % 49.2 iken 1932’de birden % 39.3’e gerilemiştir. Diğer yandan tefecilere ve

⁵⁴⁷ Timur, a.g.e, s.144.

⁵⁴⁸ Şahin, a.g.e, s.70.

⁵⁴⁹ Parasız, a.g.e, s.31.

tüccara olan borçları, önceki yüksek fiyat düzeylerinden belirlenen köylüler, büyük bir huzursuzluğa sürüklenmiştir.⁵⁵⁰

Bu dönemde tarımsal üretim şöyle bir seyir izlemiştir: Buğday üretimi 1930 yılında 2.586.772 ton iken 1939 yılında 4.191.528 ton olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl aralığında arpa üretimi 1.536.300 tondan 2.275.460 tona, mısır üretimi ise 470.744 tondan 635.855 tona çıkmıştır.⁵⁵¹ Buğday ve arpa dışındaki bazı ürünlerin 1930-1940 yılları arasındaki üretim miktarları da aşağıda gösterilmiştir:

TABLO 14

YILLAR	MISIR		PİRİNÇ		BAKLA		FASULYE		MERCİMEK	
	Ekili Arazi 1000 h.	Üretim 1000 ton	Ekili Arazi 1000 h.	Üretim 1000 ton	Ekili Arazi 1000 h.	Üretim 1000 ton	Ekili Arazi 1000 h.	Üretim 1000 ton	Ekili Arazi 1000 h.	Üretim 1000 ton
1930	380	470	22	23	31	33	62	66	35	16
1940	500	700	26	62	72	46	75	70	37	30

Kaynak: Pakdemirli, Ekrem, **Ekonomimizin 1923'den 1990'a Sayısal Görünümü**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s.68-69.

Görüldüğü gibi, üretim artışı vardır. Fakat üretim artış oranına yakın oranda bir ekili alan artışı da söz konusudur. Bu durum, verim artışı olmadığı ve sını bitkiler dışındaki alanlarda geçimlik tarımın devam ettiği şeklinde yorumlanmalıdır. İsmet Paşa, 1936 yılında yaptığı bir konuşmada bu durumu şöyle değerlendirmektedir: *“Birkaç senelik tecrübe ve bizzat vaki olan görgü ve tetkiklerimiz göstermiştir ki sanayide hem istihsalat, hem gelir arttığı halde ziraatte istihsal artmamıştır...Bizim 70 kilo verim aldığımız bir toprak sahasından Danimarkalı, Hollandalı 250'ye yakın verim almaktadır.”*⁵⁵²

1930-1939 arasında sını bitkiler ekiminde kullanılan alan 403.541 hektardan 591.133 hektara çıkmıştır.⁵⁵³ Sını bitkiler üretimine ayrılan alanların artış oranının az olmasına rağmen bu bitkilerin üretim miktarlarındaki artış dikkat çekicidir. Artış,

⁵⁵⁰ Aynı yer.

⁵⁵¹ Çavdar, a.g.e, s.275-276.

⁵⁵² Çavdar, a.g.e, s.279.

⁵⁵³ Çavdar, a.g.e, s.276.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında yer alan hammaddesi ülke içinde bulunan sanayi kollarının geliştirilmesi düşüncesinin başarısını göstermesi açısından önemlidir.

TABLO 15

SINAI BİTKİLERİN ÜRETİMİ
(ton)

	Tütün	Pamuk (saf)	Keten (lif)	Kenevir (lif)	Şeker Pancarı
1927	47532				23935
1928	43035	38905	2931		62900
1929	36503	81800	2851		54900
1930	47211	69800	10572		89900
1931	51111	54200	3627		256000
1932	18040	65900	4218		148000
1933	40148	20100	4834	2368	181500
1934	35678	28600	6920	5519	6500
1935	36004	35100	2765	5817	445664
1936	74059	52228	6097	10906	454206
1937	72677	51068	8617	9683	322705
1938	58800	140352	8433	7647	290109
1939	65434	171377	8513	7201	634978

(Kaynak: Çeşitli İstatistik Yayınları, Aktaran:Küçük, Yalçın , **100 Soruda Planlama, Kalkınma ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971, s.221.)

1930’lu yıllar boyunca tarımın geleneksel yapısında ise çok az değişiklik görülmüştür. Toprak dağılımındaki adaletsiz yapı, medeni kanundaki açıklıklardan yararlanan büyük toprak sahiplerinin, yerel ağaların eylemleri nedeniyle daha da kötüleşmiştir.⁵⁵⁴

4. Dış Ticaret Ve Gümrük

1930-1939 dönemi yoğun bir kambiyo kontrolüne ve dış ticarete devletin müdahalesine sahne olmuştur. Hükümetin aldığı önlemlerin dış ticaret açığını önlediği görülmektedir. 1932-1939 yılları arasında, 1938 yılı dışında, ülke ihracatı ithalatından fazla gerçekleşmiştir.⁵⁵⁵ Bu durum Hükümetin, “dış ticaret açığı vermeme” olarak adlandırılabilir olan dış ticaret politikasının başarıya ulaştığını

⁵⁵⁴ Çavdar, a.g.e, s.264.

⁵⁵⁵ Yaşa, a.g.e, s.86.

göstermektedir.⁵⁵⁶ Dış ticaretin fazla vermesi, altın ve döviz stoklarını artırmıştır. Altın stoku, 1932-1945 döneminde 14,5 tondan 210,8 tona yükselmiştir.⁵⁵⁷

Dış ticaretin görünümü ise şöyledir:

TABLO 16

Yıl	İthalat Değeri (000 dolar)	İhracat Değeri (000 dolar)	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)
1930	69.540	71.380	1.840	102.6
1931	59.935	60.226	291	100.5
1932	40.718	47.972	7.254	117.8
1933	45.091	58.065	12.974	128.8
1934	68.761	73.007	4.246	106.2
1935	70.635	76.232	5.597	107.9
1936	73.629	93.670	20.031	127.2
1937	90.540	109.225	18.685	120.6
1938	118.899	115.019	- 3.880	96.7
1939	92.498	99.647	7.149	107.7

(Kaynak: Çavdar, Tevfik ; Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960), s.285)

İthalat ve ihracatın GSMH'ye oranı ise dengeli bir seyir izlemiştir:

TABLO 17

YILLAR	İHRACAT/GSMH(%)	İTHALAT/GSMH(%)
1929	7,3	12,3
1930	9,3	9,3
1931	8,8	8,8
1932	8,4	7,2
1933	8,2	6,3
1934	7,4	7,0
1935	7,0	6,5
1936	6,8	5,3
1937	7,4	6,2
1938	7,6	7,8
1939	6,6	6,1

(Kaynak: Pakdemirli, Ekrem, a.g.e, s.150.)

Yapılan ithalatta Almanya'nın payının artması dikkat çekicidir. Almanya'nın Türkiye'ye yaptığı ithalatın toplam ithalata oranı, 1932 yılında % 25'ten 1935-1938

⁵⁵⁶ Parasız, a.g.e, s.32.

⁵⁵⁷ Kepenek, a.g.e, s.69.

yılları ortalaması olarak % 46'ya yükselmiştir. Parasız'a göre, bunda TL'nin diğer konvertibl paralar karşısında değerinin artması kadar, Almanya'nın Türk ekonomisini kendisine bağımlı kılma taktiğinin de önemli rolü olmuştur. Bu durum karşısında İngiltere ile ekonomik ilişkiler geliştirilmiş; İngiltere Türkiye'ye makine, teçhizat ve silah alımı için 19 milyon sterlin kredi açmıştır.⁵⁵⁸

1930'lu yıllar, dünya buhranının da etkisiyle ekonomide içe kapanmaya sahne olmuştur. İthalatın ağırlıklı bir bölümünü tüketim malları değil, zorunlu yatırım malları oluşturmaktadır.⁵⁵⁹ İhracat hacmindeki artışın Buhran sonunda da devam etmesinin nedeni, hükümetin Sovyet ve İngiliz kredisi gibi dış borçları, ihracat ile ödeme yoluna gitmesidir.⁵⁶⁰

Anılan dönem sonunda ithalatın bileşimi ise şöyledir:⁵⁶¹

Yatırım Malları	40.6
Tüketim Malları	26.4
Hammaddeler	33.0

İzlenen dış ticaret politikası, devletçi sanayileşme politikasıyla yakın ilişki içindedir. Dış ticaret dengesinin sağlanması ve ithalatı oluşturan malların yapısındaki değişiklik en belirgin özelliğidir.⁵⁶² İthalat hacminin daraldığı 1930-1933 yılları arasında en çok tüketici malları ithalatı kısılmış, 1933-1938 yılları arasındaki genişlemede ise en çok ara malları, makine ve motorlu taşıt ithalatı artmıştır. Bu, uygulanan sanayileşme politikasının dış ticaret alanına yansımalarıdır.⁵⁶³

5. Ulaştırma

Atatürk, 13 Şubat 1931'de Malatya Türkocağı'nda yaptığı konuşmada, ulaştırma sektörü içinde demiryollarına verilen önemin diğer ulaşım araçlarından çok

⁵⁵⁸ Parasız, n.a.g.e, s.45.

⁵⁵⁹ Çavdar, a.g.e, s.285.

⁵⁶⁰ Tezel, a.g.e, s.114.

⁵⁶¹ Çavdar, a.g.e, s.285.

⁵⁶² Parasız, a.g.e, s.45.

⁵⁶³ Tezel, a.g.e, s.122.

daha fazla olduğunu göstermiştir: *‘Türkiye hükümetinin tesbit ettiği projeler dahilinde muayyen zamanlar zarfında vatanın bütün mıntıkları çelik raylarla birbirine bağlanacaktır. Bütün vatan çelik bir kitle haline gelecektir. Demiryolları memleketin tüfekten, toptan daha mühim bir emniyet silahıdır...Türkiye’de iktisat hayatının yüksek inkişafı ancak demiryollarla olacaktır. Milletın saadeti, istiklali bu yollardan geçecektir.*⁵⁶⁴ Bu bağlantı büyük ölçüde gerçekleşmiştir.⁵⁶⁵ Demiryolları ülke çapında yaygınlaşırken bir yandan da imtiyazlı demiryolları satın alma yoluyla hızla millileştirilmiştir.⁵⁶⁶

1930’lu yılların sonlarında karayollarının ve motorlu karayolu araçlarının durumunun zayıflığı göze çarpmaktadır:1939 yılında 4.795 binek otomobili, 1.457 otobüs ve kaptıkaçtı, 4.432 kamyon bulunmaktadır.⁵⁶⁷ Ankara- İstanbul arasındaki havayolu ulaşımı da gene devlet öncülüğünde 1930’lu yılların son çeyreğinde gerçekleştirilmiştir.⁵⁶⁸

Ankara-Karabük-Zonguldak (Karaelmas), Sivas-Samsun, Sivas- Çetinkaya-Erzincan-Erzurum, Çetinkaya-Malatya-Elazığ-Palu-Tatvan, Elazığ-Maden-Diyarbakır- Kurtalan, Fevzipaşa-Malatya-Elazığ demiryolu hatları bu dönem içerisinde planlanmış ve büyük ölçüde yaşama geçirilmiştir.⁵⁶⁹

Atatürk, 1937 yılında Meclis’te yaptığı konuşmada demiryolları gelişiminde gelinen noktayı şu şekilde belirtmiştir: *“Cumhuriyetimizin ilk senelerinden beri, dikkatle, ısrarla üzerinde durduğumuz demiryolları inşaat siyaseti, hedeflerine ulaşmak için, durmadan başarı ile tatbik olunmaktadır. Şark ve Cenupta, Sivas, Diyarbekir gibi, büyük menzillere varan hatlar, geçen yıl içinde, Sivas- Malatya iltisakiyle birbirine bağlanmıştır. Bu kol, önümüzdeki yıl, Erzincan’a ulaşmış olacaktır...Şark demiryollarının satın alınmış olduğunu bilirsiniz. Cenupta*

⁵⁶⁴ Atatürk’ün Söylev..a.g.e, C.I-III, s.301.

⁵⁶⁵ Karakoyunlu, a.g.e, s.207-208.

⁵⁶⁶ Tecer, a.g.m, s.92-93.

⁵⁶⁷ a.g.e, s.284.; Acar, Y., a.g.e, s.39.

⁵⁶⁸ Çavdar, a.g.e, s.267.

⁵⁶⁹ a.g.e, s.266-267. 1923-1935 arasında yalnızca demiryolu döşeme çalışmaları için 280 milyon TL harcanmıştır. Bu miktar, o dönem yapılan bütçe harcamalarının ortalama yüzde 12’sini oluşturmaktadır.İnsel, a.g.e, s.170-171.

Nusaybine giden hattan mağda, yurt içinde bütün demiryollarının idare ve işletilmeleri, Cumhuriyet Hükümeti'nin elindedir.”⁵⁷⁰

Dönem içinde bazı ulaşım araçlarının sayılarındaki değişimler de şu şekilde gerçekleşmiştir:

TABLO 18

	1930	1940
Deniz Taşıtları (1000 Gros Ton)	204	269
Traktör Parkı(1000)	0	1,1
Buharlı Loko	541	787
Dizelli Loko	0	17
Yolcu Vagonu	346	1303
Yük Vagonu	4993	13323

(Kaynak: Pakdemirli, a.g.e, s.56.)

Dönem içinde ulaşım sektörünün belli başlı kalemleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁵⁷⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 5, Cilt 20, s.6.

TABLO 19

	1929	1938
Üst Yapılı Yollar, 1000 kilometre	14,4	17,00
endeks 1929=100	100	118
1.000 kilometre kareye düşen kilometre	19	22
10.000 kişiye düşen kilometre	10	10
Motorlu karayolu taşıtı, 1000 adet ¹	7,8	9,5
endeks 1929=100	100	122
1.000 kilometre üst yapılı yola düşen sayı	54,3	560
10.000 kişiye düşen sayı	6	6
Demiryolu hatları, 1000 kilometre	5,1	7,1
endeks 1929=100	100	139
1.000 kilometre kareye düşen kilometre	7	9
10.000 kişiye düşen kilometre	4	4
Demiryoluyla taşınan yük, milyon km	511	1.348
endeks 1929=264	264	476
her kilometre demiryoluna düşen 1000 ton	100	264
Kişi başına ton km	36	79
Ticaret filosu, 1000 gros ton	175 ²	263
endeks 1929=100	100	150
10.000 kişiye düşen gros ton	123	155
Limanlarda boşaltma ve yükleme	25	24
endeks 1929=100	100	96
Kişi başına düşen net ton	2	1

(1) Motor bisikletler dışarıda bırakılmıştır

(2) 1929 için 1928 ve 1930 yılına ait değerlerin ortalaması alınmıştır.

(Kaynak: Tezel, a.g.e, s.129.)

Karayolları uzunluğundaki ve karayolu araçlarındaki artış, demiryollarının gerisinde kalmıştır. Karayoluna verilen önem, demiryollarına kıyasla ikinci planda kalmıştır. Demiryolu hatlarındaki artışa ilaveten, demiryolunda taşınan yük miktarındaki büyük artış da, demiryollarının ülkedeki en önemli ulaşım ağı konumuna geçtiğini göstermesi açısından önemlidir.

6. Maliye, Yabancı Sermaye Ve Finans

İstikrarlı para politikası izlenmesi sonucunda devletçi sanayileşme harcamaları ve alt yapı yatırımları kamu gelirleriyle finanse edilebilmiştir. İzlenen vergi politikaları, kamu gelirlerini özellikle 1933 yılından itibaren artışa geçirmiştir:

TABLO 20
KAMU GELİRLERİ

Yıllar	Gelirler
1930	217.451.343
1931	165.227.843
1932	186.816.681
1933	174.296.035
1934	207.277.524
1935	231.391.323
1936	271.078.532
1937	314.170.811
1938	322.933.849
1939	389.721.865

Kaynak: Pakdemirli, **Ekonomimizin 1923'den 1990'a kadar Sayısal Görünümü**, s.57.
Aktaran: Parasız, a.g.e, s.42.

Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkisiyle, 1930'lu yılların başlarında görülen gelir azalması, vergi yükünün artırılmasıyla 1934 yılından itibaren artışa geçmiştir.

Bütçe gelirlerinin GSMH'ye oranı ve Bütçe açıkları ise şu şekilde gerçekleşmiştir:

TABLO 21

Yıllar	Bütçe Geliri Milyon TL	GSMH Milyon TL	Bütçe Geliri/GSMH	Bütçe Açığı Milyon TL	Bütçe Açığı/GSMH	Toplam Borç/GSMH
1930	217,5	1580,5	13,8	-7,3	-0,5	0,0
1931	165,2	1391,6	11,9	16,6	1,2	0,0
1932	186,8	1171,2	13,8	25,2	2,2	0,0
1933	174,3	1141,4	13,8	-0,7	0,0	30,9
1934	207,3	1216,1	13,8	21,6	1,0	30,0
1935	231,4	1310,0	13,8	26,2	2,2	30,5
1936	271,1	1695,0	13,8	-16,7	-1,1	20,5
1937	314,2	1806,5	13,8	-27,0	-1,5	20,0
1938	322,9	1895,7	13,8	-19,0	-1,0	20,3
1939	389,7	2063,1	13,8	-2,5	-0,1	30,2

Kaynak: Pakdemirli Ekrem, **Ekonomimizin 1923'den 1990'a kadar Sayısal Görünümü**,
Aktaran: Parasız İlker, a.g.e, s.43.

1934 yılından itibaren artan GSMH ve bütçe gelirleri, bütçe açığını daraltmıştır; bütçe açığının milli gelire oranında da istikrarlı bir azalma söz konusudur. Kanımızca bu husus, devletçi iktisat politikalarının başarılı bir yönünü oluşturmaktadır.

İnceleme dönemimizin başında yabancı sermaye yatırımlarında bir düşme görülür. 1929'da 12 milyon TL olan yabancı sermaye yatırımları, 1930 yılında 1.2 milyon TL'ye, 1933 yılında da 1.1 milyon TL'ye düşmüştür. Bu düşmenin önemli bir nedeni, büyük kapitalist merkez ülkelerle çevre ülkeler arasındaki sermaye hareketlerinin (yatırım ve kredi) buhran nedeniyle azalmış olmasıdır. Diğer bir neden de ülke yöneticilerinin, Osmanlı Devleti'ni sömürge konumuna düşüren ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de başını ağrıtan dış borçlanma olayından duydukları tedirginliktir.⁵⁷¹

1930'lu yılların sonuna gelindiğinde, yabancı sermayeli banka sayısında büyük bir azalma göze çarpmaktadır. Yabancı sermayeli bankaların Türkiye'deki şubelerini kapatmaları sonucunda, 1938 yılında 9'a düşmüştür. Bu rakam 1925 yılında 18'dir. Yine, 1923-1938 döneminin sonuna gelindiğinde bankalardaki mevduat yaklaşık 60 katına çıkmış; ulusal bankaların (İş Bankası dahil) toplam mevduat içindeki payı %81'e yükselirken, yabancı bankaların payı %19'a düşmüştür. Yani dönemin sonunda sektör içindeki hakimiyet Türk bankalarına geçmiştir.⁵⁷²

⁵⁷¹ Hamza Çeştepe, **Devletçilik Döneminde (1930-1950) Sanayileşme ve Dış Ticaret**, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994, s.28.

⁵⁷² Tecer, a.g.m, s.101.

SONUÇ

Yeni kurulan devletin ekonomik politika tercihi, 1923 yılında özel kesime dayalı bir kalkınma stratejisiyle başlamıştır. Rejimin kendini bulma ve konumunu sağlamlaştırma yıllarıdır. Politikaların oluşturulmasında her kesimin desteği aranmış, devleti kuran asker-sivil bürokratik kadro, büyük toprak sahipleriyle, tüccarla ve eşrafla uzlaşma yoluna gitmiş, bir çekişmeye girmemiştir. Türkiye İktisat Kongresi, bu uzlaşmanın temin edilmesine yönelik önemli bir adımdır. Varılan uzlaşma neticesinde devlet, çeşitli teşvik ve koruma önlemleriyle özel kesimi desteklemiş; yabancıların ve azınlıkların yerini Türk özel kesiminin almasını sağlamaya çalışmıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunu ve Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluşu bu önlemlere birer örnektir. Özel kesim ise kendisinden beklenenin aksine, zaten kısıtlı olan sermayesini kısa zamanda çok daha fazla kar bırakan alanlara (ithalat gibi) yöneltmiştir. Hatta, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, yöneticilerin bütün önleme çabalarına rağmen, siyasi nüfuzlarını kullanan bazı kişiler de iş takipçiliği yapmışlar, haksız kazançlar elde etmişlerdir. Bu dönemde, alt yapının ve kredi mekanizmasının yetersizliği ve yetişmiş işgücü kıtlığı sanayide gelişmeyi engelleyen diğer faktörler olmuşlardır. Diğer bir önemli sektör olan tarım sektöründe ise 1923- 1929 döneminde önemli üretim artışları görülmüştür. Dolayısıyla, dönem içinde milli gelirin artışında tarım sektörü önemli bir paya sahip olmuştur. Ancak, tarım ürünlerinin fiyatlarındaki düşüş bu kesimde bir ferahlamaya ve sermaye birikimine imkan vermemiştir.

1929 yılına gelindiğinde bütün çabalara rağmen sanayileşme sağlanamamış, dış ticaret açıkları kronik hale gelmiş; başlıca ihraç ürünü olan tarım ürünleri fiyatları düşmeye başlamıştır. Dünya Ekonomik Bunalımının patlak vermesiyle bu olumsuz şartlar daha da ağırlaşmıştır. Tarım ürünlerinin fiyatlarındaki büyük düşüşler, nüfusun büyük bir kesimini oluşturan tarım kesimini büyük bir yoksulluk içine itmiştir. Gümrük tarifelerinin artırılacağı beklentisi ithalatı çok artırmış, bu da ödemeler dengesi açıklarını daha da büyütülmüştür. Paranın değerindeki hızlı düşüşü önlemek ve döviz piyasasında istikrarı sağlamak için döviz üzerindeki kontrolünü artırmaya çalışmıştır. Bankalar

Konsorsiyumu'nun kuruluşu ve Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu bu girişimlere örnektir. Alınan tüm önlemlere rağmen halkın hoşnutsuzluğu da katlanarak artmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi göstermiştir ki, eğer önlem alınmazsa bu hoşnutsuzluğun bir rejim bunalımına dönüşme ihtimali vardır.

Dünya Ekonomik Bunalımı devletçi uygulamaların gündeme gelmesini hızlandırmıştır. Bunalım, devletçiliğe geçişin tek nedeni değildir. Ana hatlarıyla, devlet işletmeciliğini de zorunlu bir unsur olarak içeren müdahaleci bir iktisat politikası olarak tanımlanabilecek olan devletçilik, sanayileşmeyi dolayısıyla da hızlı kalkınmayı sağlamayı amaçlayan, özel sektörün oluşturamadığı sermaye birikimini devlet eliyle oluşturmaya yönelmiş bir sistemdir. Devletin, özel sektörün yerini almak gibi bir niyeti yoktur; özel sektörün yatırım yapmadığı veya yapamadığı alanlarda faaliyette bulunmak istemektedir.

Türkiye'de devletçilik, sanayi sektörünün öncülüğünde gelişen, diğer sektörlerde de önemli gelişmeler sağlayan ve sosyal boyuta da çok önem veren bir kalkınma politikası olmuştur. Önceliği sanayileşme politikaları almış, diğer ekonomik önlemler de olabildiğince, bu atılımın başarıya ulaşmasını sağlayacak şekilde, ona paralel olarak uygulanmıştır. 1929'da kabul edilen yeni gümrük tarifeleriyle, yerli üretimi korumak için bazı tüketim maddeleri ithalatına yüksek oranlar uygulanması buna bir örnektir.

Devletçilik, özel kesimin yerini almayı hiçbir zaman amaçlamamıştır. Bu açıdan sosyalizmden ayrılmaktadır, kapitalizmi tercih etmiş olan Türkiye'nin, bu sistemin gerektirdiği sermaye birikimine ulaşabilmesi için devletin devreye girmesinden ibarettir. Özel kesimin yerini almaya yönelik politikalar ve bu politikaları üreten siyasiler ise hakim sınıfların siyasetteki temsilcilerinden sert tepkiler görmüşlerdir. Bu sınıfların gücü, dönemin İktisat Bakanı Mustafa Şeref Bey'in görevden alınmasına yol açmış; sonraki devletçi politikalar, özel kesimin güvenini kazanmış olan Celal Bayar'ın başkanlığı altında yürütülmüştür.

1929-1939 yılları arasında devletin sanayileşme hamlesinin özünü Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı oluşturur. Plan, kendi kendine yeterli bir ekonomi yaratmaya yönelmiştir. Ülke ihtiyaçları göz önüne alınmıştır. Ana maddeleri yurt içinde bulunan veya kolaylıkla temin edilebilecek alanlarda sanayileşmeye yönelmiştir. Planla kurulması planlanan tesisler, özel sektörün kuramayacağı sanayi dallarını kapsamakla birlikte, özel kesim sanayisine içsel ve dışsal faydalar sağlamıştır. Kurulacak tesislerin diğer özellikleri de yerel ya da bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı olmaları; dışalım konusu olan temel tüketim mallarının yerli üretimine yönelik olmaları ve kuruluş yerlerinin hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın bölgelerde olmasıdır.

Sovyetler Birliği'nden alınan büyük mali destekle yaşama geçen Birinci Plan gereği kurulan ileri teknoloji ürünü fabrikalar, ülkeyi kendi kendine yeten bir konuma getirmiş, kronik dış ticaret açıkları önlenmiş, hızlı büyüme rakamlarına ulaşılmıştır. Devletin ekonomiye müdahalesi sadece sanayi planları ekseninde kalmamış; devlet aynı zamanda, dış ticaret, maliye, tarım, ulaştırma gibi sektörlerle ilgili çıkarılan birçok kanunla ekonomiye daha kolay yön vermek istemiştir.

Fabrikalar, kuruldukları yörelerin işsizlik sorununu büyük ölçüde çözmüş; kadınların da iş hayatına aktif olarak katılmasını sağlamışlardır. Eğitimsiz ve her yönden cahil bırakılmış kadınlar, yeni işleriyle adeta yeni bir hayata başlamışlardır.

Kurulan fabrikalarda, eğitime büyük önem verilmiştir. I. Beş Yıllık Planın hazırlanması aşamasında teknisyen ve mühendislerin yurtdışına gönderilmesi planlanmış ve gerçekleştirilmiştir. Usta ve işçilerin eğitimi için de, kurulacak fabrikaların bünyesinde açılacak okullar ve yurt genelinde kurulacak olan sanayi okulları görevlendirilmiştir. İleride kurulacak olan fabrikaların işçi ve mühendisleri bu fabrikalarda yetişmiştir. Eğitim sadece mesleki düzeyde kalmamış, işçilerin genel kültürlerini artırıcı ve onları bilinçlendirici şekilde

yürütülmüştür. Kısa sürede sadece çalışanlara değil, bölge insanına da eğitim vermeye başlanmıştır.

Çalışanların mutluluğuna büyük önem verilmiş, ilginç yönetim ve motivasyon teknikleriyle verimleri artırılmıştır. Çalışanlara “önce insan” olarak bakılmış, onların barınmalarıyla, ulaşımlarıyla ve bireysel gelişimleriyle yoğun olarak ilgilenilmiştir.

Yüzyıllardır eğitimsiz, karnını zor doyuran, kendine güvenini yitirmiş olan halk, kendine güvenmeyi öğrenmiş, geri kalmışlığın bir kader olmadığını anlamış ve çok çalışıldığında, kısıtlı imkanlar içinde dahi, en zor sorunların bile çözülebileceğini görmüştür.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Acar, Yalçın, **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar:1923-1963**, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No:45, 1991.

Akşin, Sina (ed.), **Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1989.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I- III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

Altun, Metin, Ünlü, Hasan, Kesiriklioğlu, Fatma, **Bursa ve Merinos**, T.C. Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayın No:3, Bursa, 2001.

Avcioğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın) Cilt 1**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1987.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C.III, Remzi Kitabevi,1999.

Aydemir, Şevket Süreyya , **İnkılap ve Kadro**, Remzi Kitabevi, tarihsiz.

Aydemir, Şevket Süreyya , **İkinci Adam**, C.I, Remzi Kitabevi, 1999.

Aydın 1967 İl Yıllığı.

Aysan, Mustafa A, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları:106, İstanbul, 2004.

Yediyıldız, Bahaeddin (ed.), **Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2001.

Başkaya, Fikret, **Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi: Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına**, Birlik Yayınevi, Ankara, 1986.

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, 6.B, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1998.

Boratav, Korkut, **Türkiye'de Devletçilik**, 2.B., Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

- Bostancı, Naci, **Kadrocular ve Sosyo Ekonomik Görüşleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Bulutoğlu, Kenan, **Kamu Ekonomisine Giriş- Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı**, Yapı Kredi Yayınları No:1816, İstanbul, 2003.
- CHP Dördüncü Büyük Kurultayı, Tüzük ve Program Komisyonunca Onanan Program Taslağı**, 12.05.1935.
- CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları (9 Mayıs 1939- 3 Haziran 1939)**, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.
- Cillov, Haluk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 3.B, Sermet Matbaası, İstanbul, 1970.
- Çiller, Tansu, **Türk Sanayinin Büyümesindeki Kaynaklar (İthal İkamesi, İhracat ve İç Talep)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1981.
- Coşar, Nevin (ed.), **Türkiye’de Devletçilik**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
- Çavdar, Tefik ; **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, 1.B., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.
- Derin, Haldun, **Türkiye’de Devletçilik**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1940.
- Doğruel Fatma, Doğruel A. Suut, **Türkiye’de Enflasyonun Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 2005.
- Eldem, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.1970.
- Ertan, Temuçin Faik, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994
- Genç, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Tarih ve Devlet**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.
- Güran, Tefik, **İktisat Tarihi**, Acar Matbaacılık A.Ş., İstanbul, 1999.
- Hazar, Nurettin, **T.C. Ziraat Bankası 1863-1983**, Ankara, 1986.
- İnalcık Halil(ed.), Quataert Donald, **An Economic and Social History of the Otoman Empire 1300-1914**, Cambridge University Pres, 1994.

- İnan, Afet, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.
- İnan, Afet, **Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.
- İnan, Afet, **Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.
- İnsel, Ahmet; **Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996
- İsmet İnönü'nün T.B.M.M.'deki Konuşmaları-Birinci Cilt (1920-1938)**, T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992.
- İsmet İnönü'nün T.B.M.M.'deki Konuşmaları-İkinci Cilt (1939-1960)**, T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1993.
- Karakoyunlu, Yılmaz, **Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci**, Diyalog Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Karluk, Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim ve Yapısal Değişim**, Birlik Matbaası, Eskişehir, 1994.
- Kazgan, Gülten, **Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kazgan, Gülten, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, 5.Baskı, İstanbul, 1991.
- Kepepek, Yakup, **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, ODTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 46, Ankara, 1983.
- Kepepek, Yakup, **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Teori Yayınları, 1998.
- Kepepek Yakup; Yentürk Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, 6.B., Remzi Kitabevi, İstanbul, Eylül 1994.
- Keyder, Çağlar, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, 2.B., Metis Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kılınçkaya, M. Derviş (ed.), **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 5.B., Siyasal Kitabevi, 2004.
- Kılıçbay Ahmet, **Türk Ekonomisi (Modeller, Politikalar, Stratejiler)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.

- Kipal, Ulaş; Uyanık, Özgür, **Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.
- Kocabaşoğlu, Uygur (yön.), **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Aralık, 2001.
- Kök, Recep, **İktisadi Düşünce-Kavramların Analitik Evrimi**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999.
- Köksal, Bilge Aloba; İlkin, A.Rasih, **Türkiye’de İktisadi Politikamızın Gelişimi (1923-1973)**, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1973.
- Kurmuş, Orhan; Tekeli, İlhan; İlkin, Selim; Boratav Korkut; Tüzün Gürel; Ahmet Börüban, **Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye’de Sanayi**, TMMOB yayınları, Ankara, 1977.
- Kuruç, Bilsay, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.
- Kuruç, Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, C.I., A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1988.
- Küçük, Yalçın, **100 Soruda Planlama, Kalkınma ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971.
- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (1935-1962)**, MTA Yayınları, Ankara, 1963.
- McGowan, Bruce, **Ayanlar Çağı, 1699-1812, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C.II, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, ss.761-867.
- Okyar, Ali Fethi, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi**, İstanbul, 1987.
- Okyar, Osman, Aydın Yalçın, Mükerrrem Hiç, Mehmet Sağlam, Rıza Kandiller (ed.), **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1981.
- Ökçün, Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir (Haberler-Belgeler-Yorumlar)**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 4.Baskı, Ankara, 1997.
- Özgür, Özlem, **100 Soruda Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi**, Gerçek Yayınevi, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, 1975.
- Öreroğlu, Mert, **Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayiinin Kuruluşu ve Nazilli Basma Fabrikası**, Teknoed Yayınları, Ankara, 2004.

Pamuk, Şevket, **100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisat Tarihi 1500- 1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988.

Pakdemirli, Ekrem, **Ekonomimizin 1923'den 1990'a Sayısal Görünümü**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.

Parasız İlker, **Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, Ekim 1998.

Sevinç, Necdet, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Düzeni**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1982.

Sümerbank Selüloz Sanayii Müessesesi Fabrikalarını ve Mamullerini Tanıtan Broşür, İzmit Selüloz Basımevi, 1950.

Sümerbank Merinos Yünlü Sanayii Müessesesi, Bursa. 1938.

Şahin, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Bursa, 2002.

Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi İlimler Fakültesi Dergisi, Yayın No:30, Ankara, 1977.

Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi İlimler Fakültesi Yayınları, Yayın No:39, Ankara, 1982.

Tezel, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, Kasım, 1994.

Timur, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

Tokgöz, Erdiñç, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 1999.

Toprak, Zafer, **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi (Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik)**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

Toprak, Zafer, **Sümerbank Holding A.Ş.**, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1988.

Tural, M.Akif, **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Türkeş, Mustafa, **Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi (1932-1934)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.

Turgut, Mehmet, **Osmanlı'da Devlet, Ekonomi ve Batılılaşma'daki Yanlışlıklar**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.

Ülken, Yüksel, **Atatürk ve İktisat (İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve "Eklektik Model")**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

Yaşa , Memduh (ed.), **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayınları, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1980.

Yazman, M. Ögüt, **Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Tisa Matbaacılık, 2.Baskı, Ankara, 1974.

Yenal, Oktay, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2001.

Yaman, Ahmet Emin, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu Ekonomisi**, Betik Yayıncılık, Ankara, 1998.

Yerasimos, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Kitap 2 (Tanzimat'tan 1. Dünya Savaşı'na)**, 5.Baskı, Belge Yayıncılık, İstanbul, Ekim 1987.

Yerasimos, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Kitap 3 (Dünya Savaşı'ndan 1971'e)**, 6.Baskı, Belge Yayıncılık, İstanbul, Kasım 1992.

Zonguldak 1973 İl Yıllığı.

Zürcher, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1998.

Ansiklopediler

Yurt Ansiklopedisi Cilt 10, Anadolu Yayıncılık, 1982, 1983, 1984.

Makale ve Seminerler

Akgüç Öztin, "Atatürk Döneminde Bankacılık", **İç. Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, Yapı Kredi Bankası Yayınları, 1981, ss.148-180.

Avşaroğlu, Nadir, "Tekstil Mühendisliğinin Üniversitesi Bursa Merinos Dokuma Fabrikası", **Mühendislik Mimarlık Öyküleri III**, TMMOB Yayınları, Ankara 2008, s.58.

- Aydemir, Şevket Süreyya, “Geri teknik ve Say’ın sefaleti”, Haziran 1932, **Kadro Dergisi**, C.I., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:131, Ankara, 1978, ss.9-12
- Aydemir, Şevket Süreyya, “Derebeyi ve Dersim” , Haziran 1932, **Kadro Dergisi**, C.I., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:131, Ankara, 1978, ss.41-46.
- Aydemir, Şevket Süreyya, “Plan Mefhumu Hakkında” , Mayıs 1932, **Kadro Dergisi**, C.I., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları , Ankara, tarihsiz, ss.5-12.
- Yavuz, Ersen, “‘Tarım Satış Kooperatifleri Ne Kadar Kooperatif’ Tartışması Yapılamaz”, **Makaleler Bildiriler**, TŞOF Yayınları, Ankara, 2007, ss. 11-15.
- Günaydın, İbrahim, “Beyaz Şekerin Acılaşan Öyküsü”, **Mühendislik Mimarlık Öyküleri II**, TMMOB Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2006.
- Hamitoğulları, Beşir, “Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü. S.B.F Yayınları No:513, Ankara, 1982, ss.105-132.
- Hüsrev, İsmail, “Türk Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri”, Mart 1932, **Kadro Dergisi**, C.I., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları , Ankara, 1978, ss.25-35.
- Hüsrev, İsmail, “Köy İktisadiyatında Teknik İnkılap”, Şubat 1932, **Kadro Dergisi**, C.I., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları , Ankara, 1978, ss.15-21.
- İnönü, İsmet, “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, **Kadro Dergisi**, C.II., 1933, s.4-6.
- İlbaş, M.Hadi, “Türkiye’de Kooperatifçilik ve Köy-Koop Deneyimi”, **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, ss.241-249.
- Kazgan Haydar, “Atatürk Döneminde Tarım Politikası”, iç. **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**,Yapı Kredi Bankası Yayınları, 1981, ss.132-138
- Kiper, Mahmut, “Fabrikalar Kuran Fabrika Kardemir ve Türkiye Cumhuriyeti Demir-Çelik Öyküsü, Mühendislik Mimarlık Öyküleri –I”, **Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği**, Ankara, Nisan 2004.

- Korum, Uğur; “1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü. S.B.F Yayınları No:513, Ankara, 1982, ss.63-78.
- Köymen, Oya, “Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları”, **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, ss.1-30.
- Makal, Ahmet, “Türkiye’nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930’lu ve 1940’lu Yıllar”, www.politics.ankara.edu.tr/tartisma_metinleri.php, No: 44, Mart 2002.
- Ökçün, A. Gündüz, “20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları” , **İktisat Tarihi Yazıları**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1997, ss.105-187.
- Ökçün, A.Gündüz, “1919-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar”, **İktisat Tarihi Yazıları**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1997, ss.213-279.
- Ökçün, A. Gündüz, “1923 Yılında İzmir’de Toplanan Türkiye İktisat Kongresinde Kabul Edilen Esaslar” , **İktisat Tarihi Yazıları**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1997, ss. 279-315.
- Sağlam, Dündar, “Devletçilik İlkesi İçinde Özel Sektör-Kamu Sektörü Dengesi”, **Atatürk’ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 2846, İstanbul, 1981, ss.81-122.
- Serin, Necdet, “Türkiye’nin Dış Ticareti”, **Türkiye Ekonomisinin Elli Yılı Semineri**, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No:4, İstanbul, 1973, ss.373-391
- Tecer, Meral, “Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt39, Sayı:4, 2006.
- Topuz, Hüseyin, “Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 12, Sayı 3, s.378-390.
- Tör, Vedat Nedim, “Değişen Cihan Münasebetleri içinde Türkiye”, Mayıs 1932, **Kadro Dergisi**, C.I., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:131, Ankara, 1978, ss.13-18.
- Tör, Vedat Nedim, “Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lazım?”, Haziran 1932, **Kadro Dergisi**, C.I., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:131, Ankara, 1978, ss.13-18.

- Tör, Vedat Nedim, “Donan Ziraat Kredilerine Karşı.”, Temmuz 1932, **Kadro Dergisi**, C.I., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:131, Ankara, 1978, ss.11-15.
- Tör, Vedat Nedim, “Mefhum Teşkilatı Değil Madde Teşkilatı.”, Ağustos 1932, **Kadro Dergisi**, C.I., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:131, Ankara, 1978, ss.13-17.
- Tör, Vedat Nedim, “Serbest Ticaretten Bağlı Ticarete”, Birinci Kanun Cilt 12, **Kadro Dergisi**, C.I., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:131,1978, Ankara, ss.12-17.
- Töre, Nahit, “Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü. S.B.F Yayınları No:513, Ankara, 1982, s.45-61.
- Türk, İsmail, “Atatürk ve Türk Mali Sistemi”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü. S.B.F Yayınları No:513, Ankara, 1982, ss.7-21.
- Zarakolu, Avni, “1929/ 1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alman Krizle Mücadele Tedbirleri”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü. S.B.F Yayınları No:513, Ankara, 1982, s.89-103.

Yüksek Lisans Tezleri

- Acar, Ergül, **Türkiye’de Devletçiliğe Geçişin Ekonomik ve Politik Temelleri**, T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset A.B.D Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002.
- Çeştepe, Hamza, **Devletçilik Döneminde (1930-1950) Sanayileşme ve Dış Ticaret**, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.
- Ertüzün, Rengin, **Ekonomi Politikası Düzeni açısından Devletçilik ve Cumhuriyet Döneminde (1923- 1929) Devletçilik**, Yıldız Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Yüksek Lisans Bitirme Tezi, İstanbul, 1991
- Kuzucu, Yılmaz, **Türkiye’de Devletçilik Döneminde Planlı Kalkınma Deneyimi**, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Bitirme Tezi, İstanbul, 2002.

Sürelî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1. İçtima Senesi 3. Cilt:18. 13.03.1922.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 3. İçtima Senesi 4. Cilt 22, 01.11.1930

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 4, Cilt 5. 10.12.1932.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 4. İçtima Senesi 2. Cilt:10. 01.11.1932.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 4. İçtima Senesi 4. Cilt: 25. 10.11.1934

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 4, Cilt 15, s.431-435. 08.06.1933.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5. İçtima Senesi 4. Cilt 20. 01.11.1937.

GAZETELER

Cumhuriyet, 10 Birinciteşrin 1937.

Cumhuriyet, 12 Birinciteşrin 1937.

Cumhuriyet, 3 Şubat 1938.

Cumhuriyet, 25 Temmuz 1939.

Ulus, 4 İlkteşrin 1936.

Ulus, 6 İlkteşrin 1936.

ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında Ankara'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Ankara'da tamamladı. 2000 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu.

2002 -2004 yılları arasında T.C. Maliye Bakanlığı'na bağlı olarak, Ankara ve Antalya'da Vergi Denetmen Yardımcısı olarak görev yaptı. 2004 yılında, yapılan sınavlarda başarı göstererek, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ankara Şubesi'nde çalışmaya başladı. Halen, anılan kurumda Şef Yardımcısı unvanıyla görev yapmaktadır.

İyi derecede İngilizce bilmektedir.